

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

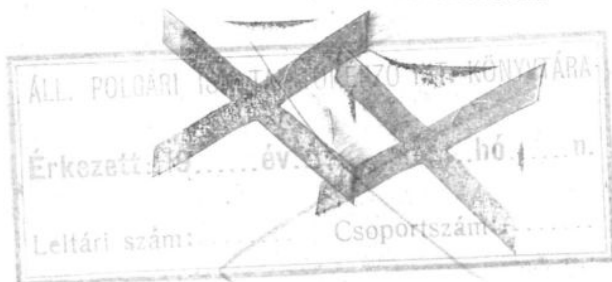
SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENKILENCZEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: 4. 10. Lsz.: 50

_____ csoport: _____ szám.

ALL POLGÁRI ISKOLA

Leltári szám: _____ Csoportszám: III. e.
25. 18.

TARTALOM.

	Lap
Arany mint kritikus. <i>Dr. Nőgrády László</i>	1
Bajza Jenő. <i>Dr. Bajza József</i>	34
A Kájoni-kodex irodalom- s zenetörténeti adalékai. <i>Seprődi János</i> 129, 282, 385	
Molière első nyomai a magyar irodalomban. <i>Gragger Róbert</i> (1. Adat- tárt is.)	147, 317
A Virágregék. <i>Dr. Nagy Sándor</i>	167
Néhány szó a Toldi-monda egy epizódjához. <i>Dr. Maróti Károly</i>	174
Csabay Mátyás. <i>Kemény Lajos</i>	178
Kölcsey mint kritikus. <i>Dr. Nagy József</i>	257
Tompai Mihály Eperjesen és Pesten. <i>Dr. Nagy Sándor</i>	302
Henszlmann Imre mint drámaíró. <i>Leffler Béla</i>	425
Károlyi András. <i>Kemény Lajos</i>	433
Gyulai Pál	492

ADATTÁR.

Guzmics Izidor levelei Farkas Józsefhez. <i>Dr. Révay Sándor</i>	65, 198, 352
Garas István »Emberré»-tároló Timon-ja. <i>Molnár János</i>	97, 218
Két vers a XVII. századból. <i>Baros Gyula</i>	180
Adalék Thurzó Ferencz és Balassa Menyhért viszonyához. <i>Rexa Dezső</i>	234
Sinapius János emléksorai. <i>Rexa Dezső</i>	235
Cserei Mihály életéhez. <i>Dr. Lukinich Imre</i>	236
Aranka György két levele és három ismeretlen verse. <i>Dr. Kristóf György</i>	240
Kisfaludy Sándor levele Fáty Andrásához. <i>Vértesy Jenő</i>	243
Bajza egy ismeretlen levele Csatóhoz. <i>Dr. Bajza József</i>	246
Molière a magyar irodalomban. <i>Gragger Róbert</i>	327
Kölcsey Ferencz két és Kazinczy Ferencz egy kiadatlan levele. <i>Varbói Győre János</i>	372
Magyar írók levelei báró Jósika Miklóshoz. <i>Dr. Szádeczky Béla</i>	437
Adalék Arany János családjának nemes voltához. <i>Benkő Imre</i>	475
Az 1764-iki diaeta irodalmi emlékeihez. <i>Rexa Dezső</i>	476
Szepesti Csombor Márton életéhez. Thállyai János cambridgei tanuló levele. <i>Kemény Lajos</i>	482

KÖNYVISMERTETÉS.

	Lap
Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. <i>Dr. Nagy József</i>	121
Salamon Ferencz: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest 1907. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest 1908. <i>Fülöp Sándor</i>	123
I fioretti di San Francesco e il cantico de Sole. Milano 1908. <i>Dr. Elek Oszkár</i>	125
Brunetière könyve a XVI század francia irodalmáról. <i>r—y—f</i>	249
Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei fellépéséig. I-II. kötet. Budapest 1909. <i>Császár Elemér</i>	375
§ Szinnyi Ferencz: Arany János. Budapest 1909.	485
Oláh Gábor: Petőfi képelete. Budapest 1909.	488

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127, 255, 383, 494
Helyreigazítás. <i>Zolnai Gyula</i>	248

I. TARTALOMMUTATÓ.

A) A szerzők betürendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Dr. Bajza József.</i> Bajza Jenő	34	<i>Kemény Lajos.</i> Szepsi Csombor	
<i>Dr. Bajza József.</i> Bajza egy ismeretlen levele Csatóhoz	246	Márton életéhez. — Thállyai	
<i>Baros Gyula.</i> Két vers a XVII. századból	180	János cambridgei tanuló levele	382
<i>Benkó Imre.</i> Adalék Arany János családjának nemes voltához ...	475	<i>Dr. Kristóf György.</i> Aranka	
<i>Császár Elemér.</i> Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb időktől fogva Besenyei fellépéséig. I-II. kötet. Budapest 1909.	375	György két levele és három ismeretlen verse	240
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> I fioretti di San Francesco e il cantico de Sole. Milano 1908.	125	<i>Leffler Béla.</i> Henszlmann Imre mint drámaíró	425
<i>Fülöp Sándor.</i> Salamon Ferencz: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest 1907. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest 1908.	123	<i>Dr. Lukinich Imre.</i> Cserei Mihály életéhez	236
<i>Gragger Róbert.</i> Molière első nyomai a magyar irodalomban. Első közl. 147. — Második közlemény	317	<i>Dr. Maróth Károly.</i> Néhány szó a Toldi-monda egy epizódjához	174
<i>Gragger Róbert.</i> Molière a magyar irodalomban (Adattár.)	327	<i>Molnár János.</i> Garas István »Embert utáló Timon«-ja. Első közl. 97. — Második és befejező közl.	218
<i>Győre János.</i> Varbói. Kölcsey Ferencz két és Kazinczy Ferencz egy kiadatlan levele	372	<i>Dr. Nagy József.</i> Kölcsey mint kritikus	257
<i>Gyulai Pál</i>	492	<i>Dr. Nagy József.</i> Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok	121
<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium 127, 255, 383, 494		<i>Dr. Nagy Sándor.</i> Virágregék ...	167
<i>Kemény Lajos.</i> Csabay Mátyás ...	178	<i>Dr. Nagy Sándor.</i> Tompa Mihály Eperjesen és Pesten	302
<i>Kemény Lajos.</i> Károlyi András ...	433	<i>Dr. Nógrádi László.</i> Arany mint kritikus	1
		<i>Oláh Gábor.</i> Petőfi képzelete. Budapest 1909.	488
		<i>Dr. Révay Sándor.</i> Guzmics Izidor levelei Farkas Józsefhez. Első közl. 65. — Második közl. 198. — Harmadik és befejező közl.	352
		<i>Rexa Dezső.</i> Adalék Thurzó Ferencz és Balassa Menyhért viszonyához	234

	Lap		Lap
<i>Rexa Dezső</i> . Sinapius János emléksorai	235	közlemény 282. Harmadik közlemény	385
<i>Rexa Dezső</i> . Az 1764-iki diaeta irodalmi emlékeihez	476	<i>Dr. Szádeczky Béla</i> . Magyar írók levelei báró Jósika Miklóshoz ...	437
<i>r—y—f</i> . Brunetiére könyve a XVI. század francia irodalmáról ...	249	<i>Szinnyei Ferencz</i> . Arany János. Budapest 1909.	485
<i>Seprődi János</i> . A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai. Első közl. 129. Második		<i>Vértessy Jenő</i> . Kisfaludy Sándor levele Fáy Andrásához	243
		<i>Zolnay Gyula</i> . Helyreigazítás	248

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

<i>Császár Elemér</i> . Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb időktől fogva Besenyei fellépéséig. I-II. kötet. Budapest 1909.	375
<i>Dr. Elek Oszkár</i> . I fioretti di San Francesco e il cantico de Sole. Milano 1908.	125

II. Újkor.

<i>Baros Gyula</i> . Két vers a XVII. századból	180
<i>Kemény Lajos</i> . Csabay Mátyás ...	178
<i>Kemény Lajos</i> . Károlyi András ...	433
<i>Kemény Lajos</i> . Szepsi Csombor Márton életéhez. — Thállyai János cambridgei tanuló levele	482
<i>Dr. Lukinich Imre</i> . Cserei Mihály életéhez	236
<i>Dr. Maróth Károly</i> . Néhány szó a Toldi-monda egy epizódjához	174
<i>Rexa Dezső</i> . Adalék Thurzó Ferencz és Balassa Menyhért viszonyához	234
<i>Rexa Dezső</i> . Sinapius János emléksorai	235
<i>Rexa Dezső</i> . Az 1764-iki diaeta irodalmi emlékeihez	476
<i>r—y—f</i> . Brunetiére könyve a XVI. század francia irodalmáról ...	249

<i>Seprődi János</i> . A Kájoni-codex irodalmi s zenetörténeti adalékai. Első közl. 129. Második közl. 282. Harmadik és befejező közl.	385
---	-----

III. Legújabb kor.

<i>Dr. Bajza József</i> . Bajza Jenő ...	34
<i>Dr. Bajza József</i> . Bajza egy ismeretlen levele Csatóhoz	246
<i>Benkő Imre</i> . Adalék Arany János családjának nemes voltához ...	475
<i>Fülöp Sándor</i> . Salamon Ferencz Dramaturgiai dolgozatok. Budapest 1907. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest 1908.	123
<i>Gragger Róbert</i> . Molière első nyomai a magyar irodalomban. Első közl. 147. — Második és befejező közl.	317
<i>Gragger Róbert</i> . Molière a magyar irodalomban. (Adattár.)	327
<i>Győre János</i> , <i>Varbói</i> . Kölcsey Ferencz két és Kazinczy Ferencz egy kiadatlan levele	372
Gyulai Pál. (Nekrológ.)	492
<i>Dr. Kristóf György</i> . Aranka György két levele és három ismeretlen verse	240
<i>Leffler Béla</i> . Henszlmann Imre mint drámaíró	425

	Lap		Lap
<i>Molnár János.</i> Garas István »Embert utáló Timon«-ja. Első közl. 97. Második és befejező közl. ...	218	közl. 65. — Második közl. 198. — Harmadik és befejező közl. 352	
<i>Dr. Nagy József.</i> Kölcsey mint kritikus ...	257	<i>Dr. Szádeczky Béla.</i> Magyar írók levelei báró Jósika Miklóshoz	437
<i>Dr. Nagy József.</i> Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok ...	121	<i>Szinnyei Ferencz:</i> Arany János. Budapest 1909. ...	486
<i>Dr. Nagy Sándor.</i> A virágregék ...	167	<i>Vértessy Jenő.</i> Kisfaludy Sándor levele Fáy Andráshoz ...	243
<i>Dr. Nagy Sándor.</i> Tompa Mihály Eperjesen és Pesten ...	302		
<i>Dr. Négrádi László.</i> Arany mint kritikus ...	1	Vegyesek.	
<i>Oláh Gábor:</i> Petőfi képzelete. Budapest 1903. ...	488	<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 127. — Második közl. 255. — Harmadik közl. 383. — Negyedik és befejező közl. ...	494
<i>Dr. Révay Sándor.</i> Guzmics Izidor levelei Farkas Józsefhez. Első közl. 65. — Második közl. 198. — Harmadik és befejező közl. 352		<i>Zolnai Gyula.</i> Helyreigazítás ...	248

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abonyi Árpád	46, 48	Bacsányi János	211
Ábrám János	460	Baczó György	460
Ady Endre	489	Bairila Péter	460
Ágoston János	96	Bajza József 1, 34—64, 279, 313 ;	
Akadémia, M. Tud. — megtáma-		— Lenke 44 ; — levele Csató	
dása	246	Pálhoz 246 ; — Jenő 34—64 ;	
Alagovich Sándor	89, 97	— József dr.	64, 243
Albach Szaniszló	373	Bakó Benedek	460
Albrecht János Mátyás	235	Balassa Bálint 129, 289, 377 ; —	
Alber Nep. János piarista és egy.		mint regénytárgy 451 ; — Meny-	
tanár	217	hért és Thurzó Ferencz viszo-	
Almási György, Alsószilvási 459 ;		nyához adalék	234—235
— Tihamér Molière-fordítása ...	324	Balázs Sándor	134, 141
Álnév: Cserényi Imre = Zilahy		Bálint Gyula Tasso-fordításának	
Imre.		bírálata	32
Alvinczy Péter	482, 484	Bálintit Éva 457 ; — György 457 ;	
Apafi Mihály	141	— János	457
Apor Lázár 291, 392 ; — táncza		Balladáról Arany véleménye	28
397 ; — Péter	418, 419	Ballay Valér Nándor	96, 201
Aranka György két levele és há-		Banchieri, Adriano	412, 413
rom ismeretlen verse ...	240—243	Bánfi Gergely 376 ; — János,	
Arany Ferencz 475 ; — János 39, 42,		szentkirályi	459
46, 167, 265, 272, 315 ; — János		Bányai Péter pap	433
családja nemesi voltához ada-		Barakonyi Ferencz 380 ; —	
lek 475—476 ; — élete Szinnyi		László	405
Ferencztől 486—488 ; — Toldi		Bárbai Györgyné, özv.	459
esté-jéről Gyulai 122 ; — mint		Barcsay Gáspár	458
kritikus	1—33	Barin Arvédé	126
Arany László Molière-fordítása ...	324	Barkóczi Ferencz érsek 477, 479 ;	
Argirus	405	— László br. püspök	207
Árvey Gergely 149 ; — Molière-		Bárl Szolima	460
fordítása	323	Baros Gyula	198
Auróra-kör	246	Barta Imre József	202

	Lap	Iap	
Bartalus István	135, 238, 423	Bried Fidel József (Beély) tanár 369	
Batka-tár	247	Brunszvik Antal	477
Báthori Gábor superintendens 96,	374	Brunetiére könyve a XVI. szá-	
Báthori István 457, — Kristóf 457,	459	zadi franczia irodalomról 249—254	
Batta Pál	96	Budai Ferencz fiscalis 373; —	
Bayer József	325, 326	József szentgyörgyvölgyi lelkész 76	
Beély I. Bried Fidel	369	Bulcsu Károly költeményei 13, 19, 26	
Becsir Trifó	460	Bulyovszkyné	124
Beke Ödön	316	Burgits István bécsi theol. tanár 204	
Bels Benedek eperjesi pap	434		
Benedeki István deák	459	Calvinról Brunetiére	252
Beniczky Péter	182, 183	Cambridgei egyetemi magyar ta-	
Benkó Imre	482	nuló: Thallyay János levele 484—5	
Benkő József 133; — Kálmán 318,	323	Casati Gasparo	412
Beöthy Zsigmond levele b. Jósika		Cleynmannról Kazinczy nyilatko-	
Miklóshoz	439, 467	zata	373
Bérczy Károly	39, 42	Coelia-dalok	377
Berczik Árpád Molière-fordítása ...	324	Comico-Tragedia	144
Berecz Károly	309, 313	Conversations-Lex koni pör	279
Bersi István, Enyedi	459	Corneille hatása Teleki Ádámra ...	149
Berzsenyi Dániel	418, 447	Cromer Lénárt	179, 434, 435
Berzsenyiről Kölcsey bírálata 264—269		Csabay Mátyás	178, 179
Bessenyei György	149	Csajághy Julia	35
Bethlen Domokos	457	Csaplovics-könyvtár kéziratai ...	235
Bezerédy Ignác győri alispán ...	243	Császár Elemér	382
Bibarczfalvi János	459	Csató Pálhoz írt levele Bajzának 24	
Biró Demeter	460	Cseh Pál	459
Blahó Sámuel	235	Csengeri Antal	3, 313
Bocatus János	482	Cserei János 240; — Mihály éle-	
Bocz Ignác	460	téhez 236—240; — Sámuelné 237	
Bod Péter	132	Cserényi Ferencz 459; — Gáspár	
Boér Hermin	44	459; — Imre (=Zilahy Imre) 44	
Bogáti András	459	Csiky Gergely Molière-fordítása	
Bohus János	246, 247	324; — Újabb színművei	124
Bolgár Ferencz	359	Csiksomlyói klostrom könyvtára ...	129
Bolkány János	459	Csóka László	460
Bónis Pogány Karolina	167	Csokonai Vitéz Mihály 149, 418,	
Botos István	288	419; — Csokonairól Kölcsey	
Borsiczky Adalbert nagyprépost ...	368	258—264; — Molière-fordításai 322	
Bornemisza Deák György	435	Csoroga Mihály	460
Bőle András kanonok	356	Csulai Csulai László	459
Bölöni Gáspár	459	Czakó Zsigmond	313
Böszörményi Károly 302, 312; —		Czeglédi István	139
Katalin	305	Czigány szövegek	295, 296, 297
Brankvitz János	459	Czuczor Gergely 42; — levele b.	
Brassai Sámuel	6	Jósika Miklóshoz	439, 467

	Lap		Lap
Dalmady Győző	44	Eördögh Dániel	304
Dankó József	135, 144	Eötvös János 461; — József	
Darrel William I. <i>Dorell</i> .		báró	32, 438, 441, 447
Dayka és Csokonai	263	Eposról Arany nézetei 21, 22,	
Deák Ferencz	35, 447	23, 24, 25	
Debreczeni Ambrus benczés	86	»Erdei lak« költői versenye, Az	308
Demiany Dembinszky, Andreas a —	236	Erdélyi János 1, 9, 30, 459; —	
Dér Engelbert theologiai dok-		levele b. Jósika Miklóshoz 438,	
tor	67, 76, 199	465; — -hoz írt polemikus le-	
Dercsik János esztergomi kanonok	218	velek 122; — Pál	405
Dési István	459	Erk-Böhme-féle »Nachtfahrt« és a	
Destouches 148, 149; — hatása		Toldi-monda	176, 177
Bessenyeire	149	Ernyei István	326
Dézsi Lajos	181, 185	Eszterházy Antal Pál herceg 475; —	
Dezső Gyula	46, 48	Imre 479; — Pál	419
Dezsőfi József gróf	216	Etelius Jo. Friedericus	236
Dobó István	178		
Dobsa Lajos	39, 42, 124	Fabó Bertalan 146, 285, 286, 386,	
Dóczi Lajos	54	387, 388, 390, 391, 394.	
Domokos Kázmér erdélyi püs-		Faludi Ferencz	382
pök	139, 417	Farkas Albert »Nápolyi Johan-	
Domokos-codex	126	ná«-ja 43; — Gáborné 243; —	
Donáth Györgyné	237, 238, 239	Józsefhez írott levelek 65—97,	
Dorell József (William Darrel) ...	380	198—218, 352—372; — Tamás	
Döbrentei Gábor 46; — 47, 149,		459; — Vincze György	200
240, 259, 260; — levele b.		Fáy András 32; — -hoz írt levele	
Jósika Miklóshoz 438, 461, 462;		Kisfaludy Sándornak 243; —	
— Molière-fordításai	323	Molière-fordítása	322
Dömjén Rózsa	44	Fejér György 73, 208; — »Öreg	
Dömötör János bevezetése Zilahy		fősvény«-e	317
munkáihoz	38	Fejes István költeményeiről Arany	
Drescher Mihály	291	bírálata	18
Dréta Antal	93, 202	Feleki József 42; — Felekiné 40;	
Dugonics András és Voltaire ...	149	— Sándor	54
Dukai Takács Judit	31	Felvinczi György	185
Dumas Sándor	124	Fenesi Mihály	144
Dumitrás János	459	Ferencz, Szent, legendái 125—6; —	
Dura Elek 460; — Máté	460	I fioretti di San Francesco 125—126	
		Ferenczi Zoltán 308, 315, 316, 325, 375	
Édes Gergely	97, 99, 100	Finta Károly, gyulai, levele b. Jó-	
Egressy Gábor	40, 41, 42, 124	sika Miklóshoz	439, 468—472
Egyed Antal	360	Fischer Károly Antal	135
Ehrenfeld-codex	126	Florinda	377
Elek O-zkár	126	Fodor András	459
Emich Gusztáv levele b. Jósika		Fóter Miklós	459
Miklóshoz	439, 474	Fóti József Lajos	174, 175

	Lap		Lap
Franck, Melchior	412	493; — »Kritikai dolgozatok«	
Frankenburg Adolf levele b. Jósika		121—123; — »Dramaturgiai	
Miklóshoz	438, 464	dolgozatok«	123—125
Freyliqrath	168	Gyurka Péter 460; — Simon ...	460
Friebeisz István	167		
Frölich Tamás kassai első pap		Háhn Adolf	326
179, 433		Halász Simon	460
Fülek László plebános	210	Haller Károly	94
Fülöp Sándor	124	Handel Jakob, (Petelin)	412
Füzi Ferencz, Rettegi	459	Hangjegyes magyar énekgyűjte-	
		mények	411
Gaal József levele b. Jósika Mik-		Haraszi Gyula	325
lóshoz	438, 461	Harina Miklósné özv.	459
Gabányi Árpád Molière-fordítása	325	Hartmann János	489
Gál János levelei b. Jósika Mik-		Hasteri Leo	412
lóshoz	438, 452—460	Haubner Máté győri ev. lelkész	362
Garas István »Emberről« Ti-		Hebbelről Arany jellemzése ...	23
monja«	97—120, 218—234	Heckenast 42; nyomdai correcto-	
Geleji Katona István	140, 379	rának levele b. Jósika Miklós-	
Gereblye György	460	hoz	438, 464
Gerella Lukács	460	Heine Iyája	26
Gergely Deák	460	Heinrich Gusztáv	175
Gergely pápa	287	Hellenbach báró	235
Girck György	201	Helmezy Mihály	321
Göbel András	179	Henszlmann Imre 43; — mint dráma-	
Goethe hatása 22, 23; — Bajzára		író 424—432; — »Brutus und die	
52; Kazinczyra 52; — »Wer-		Tarquinier« cz. drámája ...	424—432
ther«-jének magyar fordítása 44,	57	Hermány János	460
Gorup Ferencz	139	Hevesi Sándor Molière-fordítása	325
Gragger Róbert	166, 352	Hohenegger Lőrincz	214
Grandi Alessandro	412	Honorarium, Írói	4
Grandville allegorikus virág-		Horatius hatása Berzsenyire ...	265
képei	168	Horányi Elek	132
Gregán Miklós	460	Horvát Ádám, Pálóczi 283; —	
Greguss Ágost	42	Endre, Pázmándi 73, 75, 81,	
Gródán András	460	86, 355; — János	355
Guzmics Izidor levelei Farkas Jó-		Horváth György, Magyargáldi ...	459
zsefhez 65—97, 198—218, 352—372		Horvát István 75, 79, 216, 247,	
Gyalui Farkas	182, 185, 186	269; — Lázár, Petrichevich	
Gyirva Venczel	379	313; — Pál 71; — Péter, Sajó 459	
Gyöngyösi István	274	Höbe Károly	71, 360
Gyöngyösy László	486	»Hősök és dalok könyvé«-ről Arany	
Györe János, Varbói	374	birálata	25
György József	373, 374	Hugo Károly	427
Györgyi Pál	71	Hunfalvy János	304
Gyulai Pál, 7, 31, 41, 42, 46, 492,		Huszár Gál	179

	Lap		Lap
Ifjú János	459	Károlyi András 433—436; — Gás-	
»Igaz Messias e' világra jött» ének	407	pár magyarsága	379
Igeni György deák	459	Kassai István secretarius	459
Iklódi Miklós	435, 436	Katona József hatása	48
Illei János és Voltaire 149; — és		Kaylhaw, Joannes	435
Molière	318, 326	Kazinczy Ferencz 149, 199, 216,	
Illéssy János	475	240, 258, 259, 268, 269, 356;	
Ilyés Mihály	460	— és Goethe 52; — irodalmi ér-	
Imre Lajos	326	demei 257; — levele Zádorhoz	
Irányi Dániel 304, 307; — Isiván	304	21; — Molière-fordításai	
Irodalmi kritika	1	320—322, 324'; — Pyrker for-	
Iskoladráma	97—120, 218—234	dítása 356, 358; — kiadatlan	
István herczeg	447	levele	373, 374
István Péter	460	Kazinczy Gábor 3, 307; — Molière	
Ivánfi Jenő Molière-fordítás	325	fordítása	323, 324
Jacobinus Joannes	459	Kecskeméti Albert 434; — Bene-	
Jacopone da Tode	126	dek	434
Jahn János	71	Kelemen József szászvári plébá-	
Jakab Elek	181	nos 213, 366; — László	317
Jászai Pál naplója	419	Keller Gábor	69, 79
Jellem rajzolása Arany szerint ...	20	»Kemenes költeményei«-ről Arany	
Jenei Péter	459	bírálatá	26, 27
Jeszenszky János	477	Kemény Lajos	179, 436, 485,
Jezerinczy János	459	Kemény Zsigmond 39, 124; — a	
Jezsuita iskolai színpadon Molière	150	Toldi-mondáról 175; — levelei	
Jókai Mór 39, 41, 42, 310, 313,		Jósika Miklós báróhoz	437—447
323; — Jókainé, Laborfalvi Róza	40	Kerényi (Vidor Emil) 304, 308,	
Jósika János 445; — Miklós báró		309, 315; — és Tompa barátsága	303
44; — magyar írók hozzáinté-		Kibédy Sámuel Molière-fordítása	
zett levelei 457—475; — Samu			320, 326
b. 437; — Zsigmond b.	124	Kiss Blanka	460
Juranics Antal győri püspök 209,		Kis Jánosról Kölcsey bírálatá ...	260
210, 354, 359, 365, 370		Kis Miklós, Misztótfalusi 378, —	
Kájoni János 129—146, 282—		verses etikája	180—198
301, 385—434		Kisfaludy Károly 216; — munkái	
Kájoni-codex irodalom- s zenetör-		449; 46; — vigjátéka 37; —	
téneti adalékai 129—146, 282—		»Zách Klára«-ja	46
301, 385—434		Kisfaludy Sándor 451; — levele	
Kalendariumok versei	180, 186	Fáy Andrásához 243; — lyrája	
Kállay Ferencz	259	25; — »Himfy«-je	257
Kálmáncsehi Miklós	459	Kisfaludy-Társaság 22, 452; —	
Kánai menyegző éneke	409	Molière-fordítása	324—5
Kápolnai Lukács	460	Klasszikusok iskolai fordításáról	
Karlovsky Ida	55	Arany véleménye	32
		Klein Herman levele b. Jósika	
		Miklóshoz	438, 462

	Lap		Lap
Klobusiczky Péter kalocsai érsek ...	215	Leffler Béla ...	432
Koller ...	477, 478	Lessing Moliéréről ...	148
Koncz József ...	396	Lészay Ferencz 459; — Lászlóné	243
Kónya Péter ...	476	Lévay József 54; — és Tompa	306
Kopácsi József ...	218	Lisznyai Kálmán ...	313, 315
Korbélyi Mihály pécsi kanonok ...	79	Litkei (Tóth) Péter buji pap ...	311
Kornis Boldizsár ...	459	Litterati István ...	460
»Koszorú« cz. folyóirat kritikái ...	2	Logofet János 457, 459; — Zám-	
Kosza József Werther-fordítása ...	57	fira ...	452—460
Kótsi Patkó János ...	322	Lőrincz Mihály ...	460
Kovács Gyula E. 39, 43, 44; —		Lucianus »Timon sive Misanthro-	
Mátyás 260, 362; — Pál 370,		pus«-ának magyar travestálása	
372; — levele b. Jósika Miklóshoz		99—120, 218—234	
439, 467; — Tamás a		Lucretia drámai feldolgozásai ...	424
»Hasznos Mulatságok« segéd-		Lukinich Imre ...	240
szerkesztője ...	211, 354, 851	Lupuj vajdáné éneke ...	392, 395, 422
Kovácsi János ...	459		
Kovácsoczi István ...	459	Macskási Péter, Felsőfarkadi ...	459
Kozma Döme ...	145	Madách Imre ...	1
Kölcey mint kritikus 257—281;		Magelona ...	379
— »Nemzeti hagyományok«		Magyari István ...	380
271—5, 277; — Ferencz 147,		Makkay Antal ...	205
214; — két kiadatlan levele 372, 373		Malvina költeményei ...	13
König György ...	181	Márkus Miklós Molière-fordítása	324
Körner Zrinyijéről Kölcsey 268, 275		Marosi András ...	460
Kövér Lajos ...	41	Maróth Károly ...	177
Kövesi Lajos ...	380	Martin György, Kaczkói 459; —	
Král József papnevelőintézeti vice-		László ...	459
rector ...	213, 357	Márton István ...	84
Kristóf György ...	243	Máté deák ...	459
Krisztiani Mari és Tompa ...	305	Mátéfi Ferencz Molière-fordítása	323
Kritika, A magyar ...	257	Mátray színész ...	44
Kultsár István 67, 75, 79, 89, 91, 205		Mátray Gábor ...	181, 423
Kun Gáspár Monostorszegi 459;		Matthison hatása ...	258, 265
— István ...	459	Maxin Tamás ...	460
Kurbély György ...	71	Medgyes Lajos ...	44
Kusdi Mihály Chiodai ...	459	Méhes Péter ...	460
Kuthy Lajos 46; — levele b.		Meichlbeck György pécsi kanonok	207
Jósika Miklóshoz ...	439, 467	Meják Ferencz ...	373
		Mémái János ...	459
Lafontaine ...	66	Merényi »Eredeti népmesék« ...	29
Lajcsák Ferencz nagyváradai püspök	356	Michaelis Paul ...	236
Lang János esztergomi kanonok ...	353	Mikes Kelemen háromszéki kapi-	
Lángészről Arany ...	9	tány 291; 392; táncza 393, 422	
Láng Ádám János ...	318	Mikes levelei ...	381
Lapiczka táncz ...	391	Miklós pap l. Iklódi Miklós.	

	Lap		Lap
Millien »La Moisson« cz. vers-		Orbai Kristóf	459
kötete	30	Orczy Lőrincz báró	405
Misztákin Tamás	460	Orosz József »Terra incognita«-ja	246
Misztótfalusi Kis Miklós I. <i>Kis</i>		Ország Antal	44
<i>Miklós.</i>		Országgyűlés (1764-iki) irodalmi	
Mocsány Gergely	460	emlékeihez	476—482
Móczár József	427	Ossian-fordítás	97
Molière első nyomai a magyar		Ölvesi György	459
irodalomban ... 147—166, 317—352			
Molnár Albert Szenczi 140; —		Padovan Adolfo	126
Benedek 460; — Borbála 31;		Paintner Mihály	74
János 96, 120, 234		Pákh Albert	37, 315
Murmeliuss János	377	Paks János	460
Mustriez István	178	Pálosi János	459
		Palugyai Imre	353
Nagy Ferencz, Vályi 270; — »Ilias-		Pály Elek	319
pör« 270; — Gábor 321; —		Pán János, Dési	459
Ignác 304; — Iván hagyatéka		Pap István 96, 200; — István,	
246; János 80; — József 123,		Benedeki 459; — Károly	271
281; — László 304; — Máté,		Paulay Ede Molière-fordítása	324
Felgyógyi 459; — Pál, Felső-		Pázmány Péter	139, 265
büki, a magyar országgyűlés-		Péchy Tamás fiai mellett Tompa	
ről 214; — Pál, Fogarasi 46,		nevelősege 303; — Zsigmond	477
47; — Sándor dr.	173, 316	Péczeli József id.	149
Nagyfalvi János	459	Pellio István	179
Nalácsy József báró	240	Perényi István Molière-fordítása	324
Náményi Lajos	323	Peró veszedelme	377
Négyessi László	129, 135	Pértess János	459
Némethy János pécsi theol. tanár	204	Petelin v. Petelinček: Handel	
Neubarth János	180, 182	Jakob	412
Nikora Péter	459	Péterfy Jenő	253, 488
Nikuli Tamás	459	Peterga Péter	459
Nisard Desiré	249	Petőfi 265, 272, 447, 493; —	
Nógrádi László	33	»Petőfi képzelete« Oláh Gábor-	
Nosticius Zsigmond	434	tól 489—491; — lyrai költé-	
Novák Krizosztom 71; — Lajos	98	szete 121; — és Tompa 168,	
Nyéki Veres Mátyás	144	302, 303, 304, 305, 307, 309,	
Nyelvújítás	248	312, 313	
Nyelvújítási adalék	460	Petőfiné, Szendrey Julia	44
Nyik Mihály	459	Petőfi-utánczók	16, 17, 25
Nyiri táncz	391	Pintér Jenő Irodalomtörténete	375—382
Nykora I. <i>Nikora.</i>		Plusenberg (?) Dorottya báróné	236
Nyúl-ének 287; 400, 401—406,	409	Polgár László ravaszdí plébános	205
		Pompéry János	39
Oláh Gábor: Petőfi képzelete	489	Posakowsky Adam	236
Opra Farkas	460	Potok Gábor	459

	Lap		Lap
Prätorius Hieronymus	412	Schlägli-szójegyzék	377
Prielle Lilla, Rónainé	43—44	Schlegel Ágost Vilmos	148
Prunyi József pozsonyi kanonok	74	Schröder »Tettetett beteg«-je	317 ;
Puk József Molière-fordítása ...	324	— »Deákos leány«-a	317
Pulszky Ferencz	304	Schulze Ernő »Elbűvölt rózsá«-ja	168
Puzzó Fülöp	460	Schütz Heinrich	412
Rabelaisról Brunetiere	252	Seprődi János	146, 301, 434
Rabuly Tódor	460	Seregély Mátyás	131, 132, 411, 412, 415
Rácz Ádám 457 ; — István	137	Sextius Petrus	236
Ráday Gedeon gróf	97, 98, 99	Shakespeare »Téli regé«-je ...	124
Ráduly Simon 129, 136, 140, 141,		Sigmond Máté	459
142, 143, 144, 145, 413		Simai Kristóf és Voltaire	149 ; —
Radvánszky Béla báró	181	és Molière 155—166, 317 ; —	
Rákóczi György I. 475 ; — Zsig-		»Gyapai Márton«	318
mond	459	Simanchich Incze	134
Rákosi János, Tomfaházi	459	Simon Jucundián	134, 135, 138
Redern, Erdmannus Comes de ...	236	Simonides költeménye az asszo-	
Reflexióról Arany véleménye	26	nyokról	186
Reményi Ede 145 ; — Katalin ...	44	Sinapius János emléksorai	235
Remete József Vergilius-fordítása	15, 32	Sipos Pál	240, 241
Repede Máté	459	Soyma Márk	459
Révai Sándor dr.	97, 218, 372	Spielenberg János	146, 417
Reviczky Szevér	41, 42, 43	Spóner Andor	53, 55
Rexa Dezső	235, 236, 482	Steinacker Gusztáv levele b. Jó-	
Riedl Frigyes 1, 375 ; — Szende	57	sika Miklóshoz	439, 473
Rimay János	380	Stilfrid élete	405
Róka Tamás	459	Strancz János	459
Rottal	140	Strassaldo Károly gróf	140
Rovetta Giovanni	412	Sulyánszky Antal levelei b. Jósika	
Rugonfalvi Kis István	184	Miklóshoz	438, 465, 468
Rupp Kornél	129, 132, 135, 144	Sulpáni Máté	460
Rückert	168	Szabó Gáspár 459 ; — István 460 ;	
Ruszáni László	459	— Károly Molière-fordítása 325 ;	
Rymer György	179	— Péter alispán	244
Sághy Ferencz	246	Szacsvai színész	44
Sakuntala	29	Szádeczky Béla 475 ; — Lajos ...	236
Salamon Ferencz 42 ; — »Drama-		Szakál Lajos	304
turgiai dolgozatok«	123—125	Szana Tamás	325
Sárosi Gyula	304	Szarnyai Zoerard	77
Schedel Ferencz 461 ; — levelei		Szász Béla 44 ; — Károly 54, 55 ;	
Jósika Miklós báróhoz, 438,		— Károly Molière-fordítása 324 ;	
448—452		— Károlyhoz írt levele Arany-	
Schedius Lajos	73, 81, 449	nak ; — Szász mint Arany mun-	
		katársa 4 ; — »Trencségi	
		Csák«-ja	14, 17, 32
		Szathmáry Péter	477

	Lap
Száva Ducze 460; — Lukács 460;	
— Maxin 460; — Péter	460
Széchenyi István gróf 216; —	
levele b. Jósika Miklóshoz 439, 467	
Széchy Károly 129, 136, 141, 144, 145	
Szeder Fábián	86, 357
Szegedi Gergely 140, 179; — Lenárt	
Énekeskönyve 283; — Rezső ..	270
Székács József	449
Székely János 460; — Lőrincz,	
Gáltói 459; — Mózes	456
Széles András	460
Szemere Miklós 6, 53, 55, 306,	
307, 309, 310, 311, 315; —	
Pál 216, 267, 269.	
Szendrey Julia	44
Szentgyörgyi József	320
Szentjóni Szabó László	248
Szentmártoni Bodó János	405
Szentmiklóssy Alajos levele b. Jó-	
sika Miklóshoz	438, 462
Szentpály Elek	242
Szepes Ignác báró szentírás-	
fordítása	370, 371
»Szépirodalmi Figyelő« kritikái 2;	
— Előrajza	2
Szepesi Csombor Márton 377; —	
életéhez	482—5
Szerdahelyi Antal 210; — György 148	
Szeredai János 459; — Mihály 459	
»Szeszély« szó értelme	460
Szigeti József	41
Szigligeti Ede	41, 43, 124
Szikszay Benjámin makói ref. lel-	
kész	206, 207
Szilády Áron 375; — aToldi-	
mondáról	174
Szilágyi Benő 98; — János	460
Szilvási Boldizsár 459; — Pál	
459; — Péter, Felső-szilvási ...	459
Szilvasujfalvi Imre	289
Szinnyei Ferencz »Arany János«	
486—8; — József, id.	135
Szokoly Lukács	215
Szolga Antal 460; — Mihály,	
Városfalvi, Diariuma 180, 182, 186	

	Lap
Szombathi János	98
Szontágh Gusztáv	21
Szőnyi Ottó dr.	65
Sztankovics János	354
Sztárai Mihály	140
Taine	253
Tájszók és a nyelvújítás	248
Táncznóták 385—400, 414, 418,	
419, 421	
Tar Lőrincz mondája	376
Tarditi Horatio	412
Tárgyválasztásról, Arany	23
Tasso »Megszabadított Jeruzsá-	
lem«-e Bálint Gy. fordításában 32	
Tatai János	206, 207
»Tegnap groff halála« kezdetű ének 290	
Tehányi István	178
Telegi Miklós	380
Telekes Béla Molière-fordítása ...	325
Teleki Ádám 149; — Domokos	
441; — József gr. 216, 246,	
378; — Miklós	378
Temesvári Pelbárt	382
Természet tárgyas rajzolása	28
Tesseni Venczel	379
Thaisz András	81
Thallyai János levele	484—5
»Theodul estvéji«	86
Theokrit idylljei Guzmics fordítá-	
sában	204, 205
Thewrewk József, Ponori	218
Thomaer Ignác	361, 367
Thurzó-család, Nosztini	475
Thurzó Ferencz és Balassa Meny-	
hért viszonyához adalék 234—235	
Tilsch és fia kolozsvári könyv-	
árusok levele b. Jósika Miklós-	
hoz	438, 463
Tinódi Sebestyén	273, 422, 423
»Tizek társasága«	167
Toldi-monda egy epizódjához né-	
hány szó	174—177
Toldy Ferencz 7, 21, 22, 36, 37,	
175, 375, 384; — Toldy László	
Molière-fordítása	324, 325

	Lap		Lap
Tolnai Lajos Tompáról	173	Vekerle Gottfried Antal	361
Tompa 4, 26; — az irodalomról		Verestói György	375
3; — Eperjesen és Pesten		Vergilius Aeneisének Remete-féle	
302—316; — Virágregék 167—173		fordítása	15
Torma György Giróti 459; —		Vértessy Jenő	246
Mihály 460; — Miklós 459; —		Vessződi András, gáltói	459
Péter	460	Viadana Ludovico	412, 413
Tóth Farkas világi pap 209; —		Vidor Emil, l. <i>Kerényi</i> .	
István Gyűjteménye 419; —		Virág Benedek	73
József 40, 42; — Kálmán 41,		Vitkovics Mihály	216
42; — Lőrincz 42; — levele		Vojnics Dán	460
b. Jósika Miklós	439, 467	Voltaire hatása a magyar iroda-	
Tótfaluú Kis Miklós l. <i>Kis Miklós</i>		lomra	149
Török István 460; — Kolozs ...	185	Vörös Mihály pécsi theol. tanár	204
Tviri Péter	460	Vörösmarty 35, 243, 245, 451; —	
Trusius Gábor	236	költői iskolája 2; — levele b.	
Tumpacher József	89, 91, 93	Jósika Miklóshoz 439, 466—7;	
Tüszkő Sándor	94	— és Tompa	307
Tüyk Márk	459		
Ürményi József	447	Wachott Sándor	304, 307
Vahot Imre 46, 48, 304, 313;		Werbőczy »Tripartitum«-a	377
— levele b. Jósika Miklóshoz		Wesselényi Miklós ifj.	447
438, 466		Wieland-féle Shakespeare-fordítás	147
Vajda János 41, 44, 489; — Mik-		Wittgenstein »Hadsí-Just« című	
lós	459	eposa	20
Valentini Giovanni	412	Wurda Károly 72, 76, 203, 205, 355	
Vallási egyesülés ideája 96, 200,		Wurum József székesfehérvári	
206, 207, 210		püspök	356, 370
Változó táncz	392	Zách esete költői feldolgozása 46, 47	
Vándory Rezső	46	Zámfira	452—60
Várady Antal 313; — Molière		Zilahy Imre 44; — l. Cserényi	
fordítása 324, 325; — János		Imre álnéven is.	
Kéméndi 459; — Pál	234	Zilahy Károly 41, 42, 44; — em-	
Váralyai János	458	lékbeszéde Bajza Jenőről ...	34, 37
Várdai Béla	124	Zolnai Gyula	248
Vas Benedek	459, 460	Zoltvány Irén	65
Vas Gereben 14; — »Pörös atya-		Zólyomi János	459
fiak«	20, 29, 32	Zrdalics János praebendatus ...	210
Vass József	81	Zrinyi és Tasso	265, 274
Vásárhelyi Pál	34	Zsiga Pál, Bajza sógora	36
Vashány Tódor	460	Zsivics Mátvás theol. tanár ...	354
Vask János	460	Zsámboki János	100
		Zsoldos Benő	98

ARANY MINT KRITIKUS.

I.

Arany nemcsak mint költő elsőrangú, hanem mint műbíráló is. A költő fénye mellett homályban maradt a műbíráló, mert eddigelé még műbírálatairól kimerítő ismertetés nincs. Költészetét, stylusát egy kis könyvtárra menő cikk, ismertetés fejtegeti, ha nem is annyi, mint az angolok vagy németek nagy íróiét. Riedl gyönyörű könyvében¹ méltatja ugyan a műbíráló Aranyt is, de könyvének céljához képest csak nagy vonásokban. Arany aesthetikája még megírva sincs, pedig szebb, világosabb aesthetikát senki sem írt az Arany Jánosénál, csak egybe kell állítani, összeszedni kritikáiból, tanulmányaiból s leveleiből. Ennek megírása körül folytatott tanulmányomból telik ki ez az ismertetés, mely Aranyt a szerkesztés éveiben írt kritikáit öleli fel.

Ha valaha időszerű volt foglalkozni irodalmi kritikával, akkor most a legidőszerűbb, mert ezen a téren igazán a hanyatlás legszomorúbb jeleit látjuk. Irodalmi kritikánk, számbavehető, nincs, ha csak kritikának nem tartjuk azokat a futólag odavetett hirlapi elmefuttatásokat, melyek napilapjaink irodalmi rovatában egy-egy szépirodalmi munkáról megjelennek, vagy, a mint Arany mondaná, szerkesztőségi »felvágatlan« könyvekről kikerülnek. Minden van ezekben, csak komoly tanulmány nincs s legtöbbször a könyv szerzője a kritika írója is. Tárgyilagos komolyságról hogy lehetne hát szólni, hiszen nem mindenki oly szigorú bírása önmagának, mint Arany János. Az ön- vagy pajtáskodó dicséreten vagy az ellenséges lesajnálás színvonalán csak nagy ritkán emelkednek felül ezek a kritikák. Hiába keressük azt a kritikust, a ki a szépirodalmi özönvíznek gátat igyekezne vetni, nem találjuk. Nincs egy Kölcseynk, egy Bajzánk, Erdélyink, Arany Jánosunk, a ki eléje állana, ki a tengerből az értékeset kihalászná. Megy mindenki a maga útján s nem kritikust keres, mint Madách, hanem összekötést, jó pajtasokat.

Kritika nélkül pedig az irodalom olyan, mint iránytű nélkül a hajó. Ezért fog kritikusi tollat Bajza és Arany János is. Ezért

¹ Riedl: Arany János 265. stb. 1.

s nem mert a megélhetési körülményei szerkesztővé tették. Szerkesztők voltak Arany idejében, a hatvanas években is, de az irodalmi komoly kritikát csak Arany s az ő lapja gyakorolta. A *Szépirodalmi Figyelőbe* s a *Koszorúba*, e két lapba, »a minő e nemben azelőtt és azóta nem volt irodalmunkban«,¹ írja Arany kritikáit. Hivatottabb kéz alig fogott még kritikusi tollat. Benne az izlés csakugyan tudományyá volt képezve, Arany »érez, lát, a hol más csak betűket olvas«.² Aranyban a nagy poétával együtt van a nagy irodalmi műveltség is, rendkívül sokat olvasott és tanult. S míg egyrészt költői öntudatossága igen alkalmatossá tette őt a műbírálatra, másrészt ezen dolgozatai mintegy nyitját adják gazdag alkotó lelkének s bátran tekinthetjük úgy ezeket, mint magyarázatait költői alkotásainak.

De Arany kritikáinak nemcsak írójuk egyénisége, rendkívül művelt és finom lelke ad értéket, hanem egyszersmind az is növeli súlyukat, hogy olyan időben jelentek meg, mikor nagy szüksége volt az íróknak s a közönségnek egyaránt arra, hogy jó ízlést tanuljanak. Egyrészt a Vörösmarty költői iskolájának fellengzői, másrészt »a Petőfi lángeszétől mintegy napszúrást« kapó utánpótlás ellen kellett küzdeni, kik az irodalmat elposványosították s az ízlést megrontották. Így az irodalmat s a közönséget is egyaránt meg kellett védeni az epigonok, az ízléstelen és tehetségtelen verselők seregétől.

Az 1860-ban meginduló Szépirodalmi Figyelő előrajzában mondja, hogy a lap »olyan tért szándékozik elfoglalni, mely nálunk ez idő szerint betöltve nincs«. Feladatául a szépirodalmi törekvések folytonos figyelemmel kísérését tűzte. »Könyv könyv után jelenik meg, — folytatja Arany — nevek tűnnek föl és le, a nélkül hogy valaki fáradságot venne amazok becsét, ezek értékét csak egy szóval is méltányolni; kivéve néhol egy banális ajánlatot, mely mi különbséget se tesz a műremek s a hivatlan együgyűség első gagyogása közt. Ez nem maradhat így: művelt irodalomban nem szabad* így lennie«.

Az irodalom kiáltó szükségén akar segíteni Arany oly módon, hogy »előbb minden művet, nyomban megjelenése után, rövid jellemzéssel mutat be a közönségnek; azután az egy vagy más tekintetben figyelmet gerjesztőkről tüzetesebb bírálatot ad. Egy külön rovatban a külföldi szépirodalom jelesebb tüneményeit fogja bemutatni«. De még a műérzék fejlesztése is célja s esztétikai elméleti »tájékozásoknak« is helyt ad. Ezzel különösen a fiatalabb írókra szándékozik hatni, »hogy elvégre kihataljunk az öntudat nélküli naturalismusból«.

Az elméleti rész mellett lesz szépirodalmi is a lapban, költői műveket (»verselt s folyó beszédben«) is fog közölni, mert »házánk« tehetségesebb íróit egy »díszes koszorúba« akarja gyűjteni s óhaj-

¹ Riedl: Arany János 284. l. — ² U. o. 275. l.

tása Aranynak az, hogy a »lap irányadóvá s mintegy irodalmi központtá nőjje ki magát«.

Ugyancsak lapját ismerteti Szász Károlyhoz írt levelében.¹ »Lapom, írja, aesthetico-critico-bellestristicus valami akarna lenni«... Egy elég tömött ívet akarna hetenként adni. Kevésnek találja, de azt mondja Arany, a mit Socrates a kicsiny házra: »bárcsak ezt tölthetném meg jó barátokkal«. A tartalmat a lehető legjobbnak akarja s ép ezért a »képeskedést« másnak hagyja. A polemiát, ha lehet, kerülni szándékozik.² S bár sokan azt mondják, »ez nem megy«, ő megkísérli. Az aesthetikai részszel az ifjú írókat akarja nevelni s főleg »a forma bajnoka« akar a lap lenni, nem »pedant lábmérő vagy lépegető, — noha itt-ott ez is elfér, mert sokan a versifikator mesterségét sem tudják, — hanem a benső forma szóvivője«. A szépirodalmi részben helyt ad az ifjabb tehetségeknek is, de óvatosan, mert azt szeretné, ha az ifjú nemzedékben becsvágy gerjedne, hogy nevét lapjában nyomtatva láthassa.

Ilyen szándékkal, ilyen elvekkel indult neki a szerkesztői, kritikai útnak, hogy az irodalomban, vagy a mint Tompa nevezi,³ ebben a rémítő lúdgágogásban felemelje szavát a szép, a művészi érdekében. Sokat töprengett, gyötrődött, míg végre Csengeri bátorítására⁴ mégis csak rálépett a keserű pályára. Mintha csak látta volna előre, hogy mennyi baja lesz, mennyi keserűség, csalódás fogja érni.

Volt elég baja mind a két lappal, olyan lelkiismeretes ember, mint Arany, nem is szerkeszthetett e nélkül. A lap minden sorát nemcsak megnézi, hanem el is olvassa aggodalmaskodó pontossággal. A korrekturát is maga végzi s ezzel annyi a baja, hogy majd megvakul bele, írja.⁵ Még jóformán meg se indul a lap, már is szeretné abbahagyni, »ha koldulásra jutna is«. ⁶ Mégse hagyja abba, mert a szerkesztői jövedelemre szüksége van. Szegényes ez a jövedelem pedig nagyon. Se a Figyelő, se a Koszorú előfizetői nem nagyon földöztek a kiadást. Előfizetők híjában kénytelen megszüntetni a Figyelőt s ugyancsak erre a sorsra jut a Koszorúval is a Figyelő után. 1860—65-ig mennyi aggodás, mennyi keserű tapasztalás és mennyi munka. Levelei beszélnek erről. Például a Koszorú megindításában minden munkát maga végez. »Egész mult hetet programmhajtogatással, csirizeléssel, címzéssel töltém.«⁷ Nem megható dolog-e ez, Magyarország legnagyobb költője, a Toldi írója, maga hajtogatja, címezi az előfizetési felhívásokat. Ugyan-

¹ 1860. aug. 27.

² L. Gyulai Pálhoz 1860. aug. 10. írja: »Kritikai ismertetés is adunk; a nélkül hogy éles polemiába keverednénk«.

³ L. Tompa levele Arany Jánoshoz. 1861. szept. 25.

⁴ Gyöngyösy L. Arany J. élete és munkái 287. l.

⁵ Levele Szemeréhez 1862. jún. 25.

⁶ Lev. Gyulaihoz 1860. decz. 21.

⁷ Tompához 1862. nov. 16. lev.

ezen levelében írja Tompának: »már szállingóznak is az előfizetések hírmondó fecskéi«. Az írók is biztatják minden jóval, de csak szóval, mert, a mint mondja »azt persze még nem tudom, miből fog az első szám kitelni«. Tompától szeretne kapni az első szám részére »egy hatalmas verset«, mert neki magának nincs,¹ de meg illendőnek se tartja, hogy a magáéval kezdje.

Allandó baja van a kéziratokkal, szűkében van mindig a jó közölni valónak úgy a Figyelő, mint később a Koszorú szerkesztésekor. »Senkise akar dolgozni nekem, ... conspiratio, valóságos conspiratio.«² »Az egész világ politizál.«³ Hiába sürgeti Tompát is, meg a többieket is, úgy van mégis, hogy »minden következő számnál megöszül.«⁴ Panasza kifogyhatatlan, hogy mindjárt kikopik a kéziratból, majd vers nincs, majd a novella fogy meg, de különösen a bírálatok s könyvismertetések rovata kinozza, mert »erre nincs ember«.⁵ Igaz, hogy sokszor maga csinál magának fölös aggodalmat, mert ha még van is két-három számra kézírata, máris azon töpreng, hogy mi lesz azután. Csak Szász Károlyban van minden bizodalma, mert a »mein lieber Karl«, a hogy Arany szokta leveleiben nevezni, mihamar sorát ejti akár egy, akár másféle cikkeknek.⁶ Hasznavehetetlen kézirat ugyan bőven akad, de ezek olvasásának unalma között nem sok a vigasztaló. Hogy örül pedig, ha egy jobb munkát talál, milyen örvendezve írja Tompának 1862. aug. 25. levelében: »Poesisről szólva: valahára fődöztem fel egy igazi talentumot. Egy kézirat van nálam: Az ember tragédiája... Mily jól esik ez örökös majmolás után egy kevés eredeti hang«.

Habár nincs is elég kézírata, inkább maga dolgozik, mint-hogy amolyan laptölteléket adjon. Még ismerős írótól, jó barátjaitól se fogad el mindent. Kazinczy Gábornak azt írja, hogy a Dessewffy munkáját nem adhatja az *urakért*, a Szemereé egy kissé pajkos, ezt meg az *asszonyok* miatt nem közölheti.⁷

Bizonyára ettől a szigorú megrostálástól tartottak a legtöbben s azért nem küldik Aranynak munkáikat. Azt, a mi csekély jövedelme van, lelkiismeretesen megosztja munkatársaival, mert minden munkát, ha szerényen is, de díjaz. Ha harmincz pengő forint jut is egy-egy lapra, de azért nem akarja az ingyen munkát még olyan jó barátjaitól se, a kik szívesen adták volna így is. Tompa váltig írja: »hanem most már igazán komolyan kikérem, hogy engedj a barátság rovására is valamit tennünk, engedj neve-

¹ Pedig már akkor dolgozott a Buda halálán. L. levelét Tompához 1862. jún. 20.

² Lev. Tompához 1860. nov. 15.

³ Lev. Tompához 1860. decz. 27.

⁴ Levele Tompához 1861. aug. 28.

⁵ Levele Szászhoz. 1860. decz.

⁶ L. A. levelét Gyulaihoz: »Akármiről ír (Szász) néhány óra alatt cikket«. 1860. augusztus 28.

⁷ Lev. Kazinczy Gáborhoz. 1863. márcz. 31.

zetesen nekem egy-két verset írni kontóba-vitel nélkül.¹ Máskor meg ezt írja: »János, a díjazással különösen vagy: sohase láttam ily csökönyösséget barátok között«. ² Hiába, Arany csak ezt tartja: »a mit én kapok, megosztom veletek utolsó falatig«. ³ Pedig mikor ezt írja, a Figyelő már végét járja. Heckenast minden pillanatban lemondhat a kiadásról, mert az előfizetők száma még a 750-et sem haladja meg.

Arany szelid resignációval panaszkodik e miatt, de Tompa haragosan így fakad ki: »Nagy bosszankodásom van lapod állapota miatt; hát sem a tudományért, sem a Kisfaludy-Társaságért, sem *éretted* nem akarja e nyomorult publikum fenntartani a Figyelőt? Dicsérnek, arczképeznek, de éhen veszni hagynak: ez a magyar tempó.« ⁴

Tompa előtt nincs titka Aranynak, vele beszél meg levél útján azt a tervét is, hogy ha már a Figyelővel zöld ágra nem tudott vergődni, egy új lappal, a Koszorúval próbál szerencsét. »Ha kiűt a halandóság, akkor azon kell lennem, hogy valami más publikum csöditőbb alakban újra élesszem... mert nála nélkül én sem tudom, hogyan élek meg itt«. ⁵ Azt hiszi, hogy új lappal jobban fog boldogulni, ha szaporítja benne a mulattató részt. ⁶ Tompa is biztatja és jó tanácsokkal szolgál. ⁷ Hiába volt minden tervezgetés, a Koszorúval se járt jobban, mint a Figyelővel. Már 1863. december 13. azt írja Tompának, hogy a szerkesztőség meglehet hamarabb letelik róla, mint gondolná, mert az előfizetők száma a második félévben már leszállott annyira, hogy nem sokat kell szállni azon mértékig, midőn bukás nélkül nem folytathatja. Mind a mellett már beletörődött a bajoskodásba, kedélye jó s cigányéletnek nevezi a szerkesztést és azt tartja, hogy ez a bizonytalan is többet ér mint a körösi bizonytalan. Nagy munkába is mer fogni; »Körösön ilyent soha meg nem kísértettem volna« írja, de hát »a szerkesztés oly állapot, hogy hetekig el lehet csapni, azaz a véletlenre bízni — és a közönségnek még akkor tetszik legjobban a lap, ha csak úgy szerkesztődik«. Így tréfál, de mindjárt utána veti: »ezt nem kell igen szószerint venni«. Irigylit Tompát, hogy távol lehet »az irodalmi fertő érintésétől« s panaszkodik, hogy a Czinke Mártonok féltik a konczot s a babért tőle. »Míg én körösi tanár voltam, ki volt nagyobb s jobb ember, mint én! A mint ide jöttem (és azóta mindig) vaskalapos, pedans tudós lettem, ellensége, elnyomója a fiatalságnak,... rossz szerkesztő, ki a jók geschäftjét rontom«, írja.

Valóban nagyon rávetették magukat irigyei a Koszorúra.

¹ Tompa levele Aranyhoz. 1861. szept. 25.

² Lev. 1862. jan. 15.

³ Lev. Tompához 1862. jan. 2.

⁴ Tompa lev. Aranyhoz. 1861. szept. 25.

⁵ Tompához. 1862. jún. 20.

⁶ Lev. Tompához. 1862. szept. 24.

⁷ Lev. Aranyhoz. 1862. okt. 1.

A Czinke Mártonok egyre írták, hogy Arany elhagyja Pestet s a Koszorú megszűnik.¹ Ez a híresztelés nagyon sokat ártott a lapnak, a Pesti Napló, Magyar Sajtó hiába tették közre a hír czáfolatát, az irigyek gondoskodtak arról, hogy hatásuk ne legyen. Arany maga így panaszkodik Tompának: »Száz ember közül kilenczvenkilencz a fejébe vette, hogy én már elmegyek, hogy a Koszorú megszűnik... ez a kilenczvenkilencz nem olvassa a czáfolatot és annak daczára ma is kérdezi tőlem minden ember: igaz-e?... Az írók nem küldenek munkát, hogy már megyek; kéziratokat kérnek vissza, mivel már »úgy sem kell«, — s majd az előfizetők is, gondolom, seregestől csapnak át a divatközlönyök mellé.«² Mindezek daczára tartania kell a Koszorút, mert nem lát egyéb módot a megélhetésre, azt meg csak nem írhatja ki, hogy »a kenyéririgység akar megbuktatni«.

A Koszorút ért támadások miatt panaszkodik Abonyinak is: »...miután semmi hire, azt kell hinnem, hogy kegyed is azokhoz esküdött, kik a Koszorúban nem tudom, miféle cliquet látnak más tehetségek elnyomására. Szegény Koszorú még csak nem is védi magát a megtámadások ellen s mégis ő a bűnbak, a legnagyobb irodalmi botrány, melyet minden oldalról ostromolni kell.«³

Így húzza a szerkesztés igáját 1860-tól 1865-ig. Sokszor felkiált: »mennyi baj, mennyi vesződés«. Ez az »új állapot« nem tetszik, de hát más vigasztalása nincs, mint az, a mit Tompának ír⁴: »... hiszen majd vége lesz — egyszer mindennek vége lesz«. Így töpreng kevés munkatársa, kevés dolgozata között s mikor hol egyik rovat nincs, hol a másik, majd főczikket, majd kritikát ír, majd külföldi irodalmat »teremt elő«, majd novellát fordít s »heti pletykát« szed össze, közbe pedig korrigál s beküldött rossz verseket olvas. S mind ezen időt rabló keserves küzködése között még az a veszedelem is fenyegeti, hogy elveszti azt a néhány jó munkatársát, kik lapját szívesen támogatják, mert minduntalan egymásba botlanak a kritikák miatt.

A Figyelőben megjelent *Párhuzamért*, melyet maga Arany írt névtelenül, Tompa neheztel, hogy »egy-két csillag alatt körmére nem koppintott a dölyfös cikknek«. Szemere Miklóssal is meggyűlik a baja, mert a Brassai ellen írt kemény polemiáját nem akarta törlések nélkül közölni. Egyenesen megírja Szemerének,⁵ hogy bár ráférne a közlemény »sovány kosztú« lapjára, mégse adja a cikket eredeti alakjában, mert nem hozhatja a Figyelőt olyan hírbe, a hol kényők kedvök szerint dobálhatják az emberek egymást gorombasággal.⁶

¹ Tompa is czéloz erre Aranyhoz 1864. nov. 16. írt levelében.

² Lev. Tompához 1864. nov. 21.

³ Levele Abonyihoz 1863.

⁴ 1861. aug. 25.

⁵ Levél Szemeréhez 1862. jún. 25.

⁶ Szemere ezt a cikket aztán röpiratban adta ki.

Sokkal komolyabb volt az a háborúság, a mely kitört lapjának két oszlopos munkatársa Szász és Gyulai között. Mind a ketten nagyon érzékenyek. Se Gyulai, se Szász nincs megelégedve Arany szerkesztői eljárásával. Gyulai egyik levelében meg is írja Aranyra, hogy miként lehet kritikai lapot szerkeszteni. Szász azért neheztel rá, mert kritikáját megjegyzetelte. Azt mondja Szász, ez olyan eljárás, mintha a szerkesztő kiadna egy verset s nyomban utána kimutatná, hogy a vers rossz. Arany erre azt feleli: «A vers költői productum, mit ha a szerkesztő éretlennek talál, eldobja; bírálat, ez vélemény, melynek ellenében a szerkesztő közölhet eltérő véleményt... Mi az igazság nyomozása, ha nem különböző vélemények meghallgatása, s ez által lap és szerkesztő nem válik következtetlenné magával.»¹ A szerkesztő nem szerkeszthet úgy lapot, hogy csak a magáéval egyező véleményt közöljön, mert ekkor kénytelen lesz mindent maga írni. Az aestheticában nem lehet úgy vezérelveket kitűzni a kritikai lap szerkesztőjének, mint a politikában. Az egyensúly ugyan helyreállt, de mennyi aggodalom gyötörte Aranyt. »Igy csináljuk mi, írja,² ritka közönségünk mulattatására azt a tréfát, hogy míg annyi minden egyébről lehetne írni s beszélni, egymás szavain rágódunk. Kritika kellene s írunk a kritikáról».

Kazinczy azért neheztel Aranyra, mert megengedte, hogy a Koszorúban Toldyn is döfjenek egyet.³ Arany őt is meggyőzi:⁴ »...hát döfés ez, ha te a tanácsteremben felszólalsz, azt mondod: az előttem szóló tisztelt taggal nem lehetek mindenben egy véleményen. Hogyan lehet beszélni irodalmi dolgokról, ha valaki nem kombinál, véleményt nem mond s olykor tisztán a tárgyra nézve nem czáfol is? És hogy lehet lapot szerkeszteni, ha a szerkesztő minden dolgozótársa munkáját megcsonkítja, kipiszkál belőle minden nevet, minden oly véleményt, a mi ellenkezik véleményével.« S szokatlan keménységgel írja végül: »Mindezeket most egyszer el kelle mondanom, igazolásul. Kérlek, ne mérj nagyon alacsony mértékkel, mint embert.»

Az efféle megjegyzések igen érzékenyen érintették, ezek jobban bántották mint az olyanféle apró-cseprő polemiák, mint a milyen Barsyval is volt, a ki Aranyt *jó stílusra* akarta tanítani! Az ilyen okvetetlenkedésekre írta neki Tompa; »mily ostobaságokkal kell küzdened.«⁵ Arany se tartotta egyébnek. A szerkesztés ideje megtanította Aranyt arra, hogy nemcsak Kőrösön, hanem Pesten is vannak rossz emberek, kik, ha egyéni érdekök úgy kívánja, semmitől se riadnak vissza, s még egyet tanulhatott, hogy a magyar közönség komoly lapot nem pártfogol. Ennek a közön-

¹ Levele Szászhoz. 1861. febr. 13.

² Levele Szászhoz. 1861. aug. 22.

³ Kazinczy levele Aranyhoz. 1863. május.

⁴ L. levelét Kazinczyhoz. 1863. június 3.

⁵ L. Tompa levelét. 1862 június 17.

ségnek az akármilyen írók munkáival telt képes divatlapok kellettek s nem a Figyelő s a Koszorú. Ennek a közönségnek a részvétlenségével, meg a korabeli cenzúrával¹ és sok irigyével küzdve, valóban savanyú kenyerét ette a szerkesztésnek. Bár műzsájának kevés időt szentelhetett,² mert mindent »igazgatnia« kellett, »csak azt nem, a mit igazítani szeretett« volna,³ mégis rendkívül értékes munkásságot fejtett ki. Csodálatos génuszával ebben a mostoha időben a kritika terén gyújtott világot s a kényszerű szerkesztés évei alatt teremtek kritikái, melyekben egy ragyogó művészi lángelme a szép legöntudatosabb megértésével mondja el eszméit a szépről. Ezen kritikái megnyilatkozása Arany gazdag lelkének fölülmulja értékben akár a legkiválóbb kritikus ítetését is, mert magának a lángeszű alkotónak lelke mélyéből fakad.

II.

Arany szerkesztői s kritikusi munkássága olyan időre esik, mikor a szertelenkedés önhitten tetszelgett a lángész látszatában, mikor a hazáról, a szerelemről, a jó öreg korcsmárosról s más Petőfi-vers témáról oly sokan zengtek minden tehetség nélkül. Az utánzók ezen serege a Vörösmarty romantizismusa s a Petőfi népiessége között hánykódva, énekelt nagy merészen lángészkedő kicsinyléssel nézve le s mellőzve a »pedans« művészi szabályokat. Se Vörösmartytól, se Petőfítől nem tanultak művészetet, csak utánózták őket, azt híve, hogy ezek a gyöngye Vörösmarty-Petőfi-visszhangok az igazi költészet erejében fogantak.

Aranyt nagy költői tehetsége, míg egyrészt megóvta attól, hogy akár a Vörösmarty, akár a Petőfi hatalmas tehetsége utánzó-jává váljék, másrészt kiváló ízlése, széleskörű tanulmánya képessé tette arra, hogy a költészet valódi természetét megismerje s a szépet ne csak a halhatatlan költői művekben, hanem kritikai fejtegetésekben is hirdesse. Arany művészi fejlettségét csak akkor értjük meg, ha tudjuk azt, hogy mily alapos és széleskörű tanulmányt végzett az irodalomban. Végigtanulmányozza az ó-, középkor irodalmát s a modern irodalmat is, behatóan foglalkozik a népköltészettel is. Vizsgálja az irodalom fejlődését s ezen fejlődés feltételeit. Így jut arra a felfogásra, melyet bátran történeti felfogásnak nevezhetünk, hogy az irodalom, s így a költészet, természetes fejlődés eredménye, melyben a természet törvénye, az ugrás nélküli fejlődés, tükröződik. Egy-egy tanulmánya világos bizonyítéka annak, hogy a költészet fejlődését minden ágában így fogja fel. Például Zrínyi és Tassó című tanulmánya apróra menő kimutatása az eposzi technika fejlődésének.⁴ Azt tartja, hogy a

¹ L. levelét Tompához. 1862. jún. 23.

² L. levelét Tompához. 1861. aug. 25.

³ L. lev. Kazinczy Gáborhoz. 1862. jan. 10.

⁴ L. E. Phil. Közl. 1906. 658. I. Arany János egyénisége s a romantika.

költészet fejlesztésében minden kor minden költője részt vesz. A lángész Arany felfogásában »csodás hatalom«, minél nagyobb azonban csodálata egy lángész iránt, annál kevesebbre becsüli a lángészkedő hóbortot. Nem kívánja azt, hogy csak a lángész merészkedjék írni, hogy csupán a Petőfi-féle költők költsenek, de a nép érdekében, a költészet fejlesztésének közös munkájában meg kívánja, hogy szemben a lángésszel, kinek minden sikerül, a közép-szerűség tanuljon sokat s ne vesse meg a művészi szabályokat.

Nagy ítélő erejével a dolgok lényegébe hatol s minden irodalmi irányban megtalálja a szépet, mely méltó arra, hogy a költő művész kövesse. A klasszikus költészetben csodálja a kifejezés szépségét, a formák művészi tökéletességét s a compositio erejét; a romanticismusban szereti a képzelet szabadságát, de ellene van a képzelet szertelen, féktelen csapongásának ép úgy, mint a klasszicizmusban annak, hogy a képzelet elé a forma korlátait rakja. Ebből is, abból is művészi szabályai közé iktatja azt, a mi igazán a szép tökéletes kifejezéséhez vezet. Épen ezért egyesül Arany költészetében a klasszicizmus és romanticizmus a legszebb harmoniában.¹ A népköltészet fontosságát felismerve, kiemeli azon sajátosságokat, melyeket a műköltőnek ismerni s követni kell: az erőt, a közvetlenséget és a tárgy józan, mégis költői eszményítésének módját. Innen tanulja meg az egészséges erőt, a józan látást, az egyszerűséggel hatást, az igaz eszményítést, szóval a művészi alkotás azon módját, melyben a magyar lélek szépségideálja kifejezést nyer. Ezért lesz aztán költészete legigazabb tükre a magyar léleknek s azért lesz aesthetikája legtökéletesebb kifejezője a magyar lélek szép-ideáljának.

Arany irtózik minden szertelenségtől, kritikáiban is a józan mérlegelés hirdetője. Egyetlen költői irányhoz sem szegődik, se a romantikusok, se a klasszikusok követője. A szépet keresi s ezt egyképen tudja élvezni a naiv népköltészetben úgy, mint a klasszikusokban, mint a modern irodalom romantikusaiban, realistaiban, ha valóban megtalálta. Lelkében határozottan kifomálódott az igazi költészet képe. Izlése finom, formaérzéke kiváló s egyben bír az elemző értelem finomságával, költő és tudós minden pedansság nélkül, elméje józan s biztos ítéletű, kritikai összefoglalásaiban csodálatos határozottsággal világítja meg a legbonyolultabb kérdéseket s mikor olvassuk világos fejtegetéseit, mintegy élő, érzékelhető formát nyernek a legelvontabb fogalmak is.

Erdélyi mondja:² »Nem annyira bírálónak kell lenni, mint műbölcsésznek«. Arany mind a kettő. A szépet keresve, levelei, bírálatai pompás aesthetikai értekezésekké lesznek. Világos, nagy, magyar lángelméje ezekben is csodálatosan világít s alapos, tartalmas fejtegetéseit az irodalmi kritika mai sívár idejében kétszeres

¹ L. Egy. Phil. Közl. 1906. 661. l.

² L. Bud. Szemle 1897. 14. l. Beöthy Erdélyi műbölcsélete.

lelki gyönyörűség olvasni. S ezen bírálataiban nem az a fontos, miről ír, de mit ír. Írásaiban a szépet felfedező lélek örömét, vagy a szépet kereső, de nem találó lélek keserűségét látjuk. Ez ép úgy, mint amaz mély megindulásba hozza lelkét, egész egyéniségét, melynek egyik jellemző vonása az érzékenység. Riedl mondja: »Az ő példája bizonyítja: a legnagyobb öntudatosság nem zárja ki a legmagasabb ihletet«. ¹ És ez igaz, ezt bizonyítja költészete s igazolják kritikái, fejtegetései is.

Arany a kritikát s a kritikus tisztét nagyon komolyan fogja fel. Egyéniségének jellemző vonása a komolyság és kötelesség-érzet. Bármit tegyen is, legjobb képessége szerint, lelke egész erejével teszi. A lelkiismeretes pontosság, a kritikus komolyság nála egész a pedánsáig megvan. A kritikus tisztéről azt mondja Szász Gerő költeményei bírálatának elején: »A mit a zenész csak mutat, festőnk mint kimagyarázatlant érez lelkében visszamaradni, ezt elmélkedve, szavakban fölfejteti tiszte a műbíróknak.« ² Bántónak találja az olyan kritikát, »a minő a szerkesztői példányok felvágatlan lapjairól telik«. Az ilyen semmitmondó kritikákat visszavetnek s a szerzőre is boszantóbbnak tartja bármily keserű, de tanulságos bírálatnál. Arany nem abban látja az igazi kritikát, hogy a bíráló amúgy könnyedén »szűr alól odavetett bökéssel« ítélkezzék. Ő a miről kritikát mond, el is olvassa, nemcsak belekukucskál, »mint varjú a konczba«, hanem aprólékos és fárasztó munkával, nemcsak felmetszi, hanem el is olvassa elejétől végig; megtekinti címlapját, berendezését, osztályzatát, mutatóját, megforgatja kívül, belül, némely darabot ismételve elolvas; némelyikre alszik is egyet, hogy vajjon másnap nem hat-e rá másképp, nehogy a költőnek számítsa be, ha például az első olvasáskor szunnyatag, le- vagy széthangolt, vagy ellenkezőleg túlmagasztos kedélyben talált lenni«. Szóval — a mint maga mondja ³ — »egész a nevetésig« lelkiismeretet csinál abból, hogy író társa reputációját igazságtalanul ne érintse. De ha aztán »ennyi körül- és betekintgetés után« valamely vélemény meggyőződéssé szilárdult nála, azt nem szokta elhallgatni. Kimondja, még ha jó barátjáról van is szó, sőt ez esetben még azon kell óvakodnia, nehogy a baráti viszony még nagyobb szigorúságra hajtsa, mint különben.

Nem »tejfél« kritikát akar, de nem vallja a »bátorság« kritikáját sem, mely kisüti erről is, arról is, hogy ez se, az se költő. »En — írja ⁴ — mindig számításba veszem, miféle tulajdonokkal emelkedett egyik vagy másik társam bizonyos fokra a közvélemény becsülésében s vajjon e tulajdonok csupán időszerű értékkel bírnak-e vagy maradandóbb hatással is vannak költészetünk fejlőd-

¹ L. Riedl. Arany János 271. l.

² Ráth. Ar. Prózaí d. II. k. 69. l.

³ U. o. II. 94. l.

⁴ U. o. 92. l.

désére; szóval, a helyett hogy fitymáljak, méltóbb dolognak tartom vizsgálni.« E szerint Arany nem a napi kritikus könnyű hevületével, rokon- vagy ellenszenvével mérlegel, hanem az irodalomtörténet írójának terén áll, ennek a módszerével jár el. Nem becsüli le a multat, de túl se becsüli a jelent, abban úgy, mint ebben is egyként megtalálja a jót, a becsülendőt, maradandó értékűt, mint a rosszat. Arany nem tartja magát a »feltörekvő nemzedékhez«, a melynek saját haladása érdekében van elbánni a — már igaz vagy ál — tekintélyekkel, neki nincs mit s kitől félténie. Oly nyugodtan nézi a dolgokat, mintha »panoráma volnának«.

Nemcsak az írók, de a közönség felvilágosítása érdekében is követeli a komoly kritikát még az olyan írói munkáknál is, melyek egyébként csekély értékűek. Sőt a közönség izlése irányítására az ilyen munkáknál még inkább szükségesnek találja. Hogyan vélekedik, maga mondja el a Fejes költeményei bírálatában.¹ »Hogy mégis időt vettünk bajlódni költeményeivel, oka, mert van azokban némi csengés, csillogás, úgy hogy a kevésbbé avatott olvasó, noha nem érti, azt gondolhatja, valami szépet olvasott. Sor sor után, versszak versszak után könnyen foly s nem hiszi az olvasó, hogy a ki annyit beszél, sok mondani valója ne legyen«. Többször hangoztatja, hogy a kritikának olyannak kell lenni, hogy a közönségnek felvilágosító, élvezetes olvasmány legyen. Ellenőrizze az irodalom érdekeit, figyelmeztesse az írók gyöngéden botlásaira, buzdítva emelje ki könyve szépségeit. Szóval olyan legyen a kritika, a mely »minden részre tanulságos, érdekes, vonzó, senki érzelmét ne fanyarítsa el, semmi kedvetlen utóízt ne hagyjon maga után... A közönség nem érdeklődik és nem tanul, ha meggyőződés erejével nem szólnak hozzá, a meggyőződést az igazság szüli«.² A meggyőződést szent hévnek tartja, mely »az igaznak szeretetét az álság gyűlölésével kapcsolja egybe«. A szépnek, nagyknak, »tökélyesnek« benne lakó érzelmét bántja, a mi rút, sekély, félszeg s nem tehet róla, ha szava ilyenkor »élesebb, vagy játszilag humorosb«. Az írók érzékenyek és sérthetőségük mezeje nagyon messze terjedő, de az irodalom érdeke mindenek fölött áll. Szóljon a kritikus elismerően, de »méltánylani épen az: se túl, se innen«. A kritikusnak célja érdekében kell megválasztani kritikájának természetét. Az általános bírálat tudósabb, a részletes bonczolás azonban tanulságosabb s mindig gondolatkeltőbb. Igaz, hogy a kritikus nem vesződhet részletkérdésekkel, mert magasabb szempontokat kell kitűznie s így a »részletes hibák kimutatása nem célja, csupán eszköze vagy arra, hogy ezekből általános nézetre emelkedjék, vagy arra, hogy általános ítéletét ezekkel, mint példákkal, igazolja. Csak annyit vesz hát belőlük, a mennyi céljára szükséges, a többit hagyja; sőt olykor kimondja ítéletét s

¹ U. o. 167. l.

² U. o. 222. l.

rámutat csak a darabokra, melyek által az igazolva leend a hozzáértő előtt, nem törődve, vajjon a szerző megtalálja-e bennök, a min bíráló gáncsa épül». ¹

Komoly, lelkiismeretes felfogásának bizonyítéka az is, hogy bár kiadott másoktól is kritikát, de ha ezt nem találta elég alaposnak, vagy meggyőződésével megegyezőnek, még ha legjobb munkatársaitól származott is, észrevételeit megtette rá. Így tesz a Szász Károly bírálatával, melyet Vida József Nemzeti koszorú című költeménykötetéről írt. ²

»Fogyatkozásunk szunnyadó öntudatának« mondja, ha egy érdemesebb munkáról bírálat nem jelenik meg. Méltánytalan eljárás ez a sokat fáradó íróval szemben. Örvend a kritikai érzék fellendülésének s a »mérges kritikai hajlamban« a haladás és tökéletesbülés feltételét látja.

Ilyen nézeteket vallva kritikusról s kritikáról forgatta a kritikai tollat. S mennyi szeretetreméltó jószággal, de nem elnézéssel, mert elve »az igazságtól, meggyőződéstől nem távozva, oly szeliden szólni, a hogy csak lehet«. ³

Kritikáiban mindig magasabb szempontból ítél. Széles ismeretkörével bizonyos világirodalmi színvonalra emelkedik, a nélkül azonban, hogy csak a legkisebb mértékben is lekicsinylené a szóban forgó munkát, ha még olyan gyarló is. A magasabb művészi szempont mellett nem mulasztja el a részletekbe ereszkedést sem. Erről véleménye az, hogy a kritikus hatása annál kétesebb »a gyakorló művészetre, minél magasabbra tűzi szempontjait s óvakodik általánosból a részletekbe ereszkedni«. ⁴ Számot vetett azzal is, hogy irodalmunk akkori állapota mit kívánt. A Szász Gerő költeményeit bírálva, azt mondja, hogy a kritikusnak nincs mindig »tudományyá képzett« izlésű íróval dolga. Ha minden írónak megvolna a kellő művészi képzettsége is, akkor hagyján, de mivel nincs így, »hányszor tetszenek önkényes ráfogásnak a megbírált szemében oly gáncsai a bírálónak, melyek nem forognak az épen kézzel foghatók körül«. Igaz, hogy a bíráló nem járhat úgy el, hogy például egy-egy költeménykötet minden egyes darabjára megmondja, hogy ezt így meg úgy kellett volna csinálni, mert akkor »az ösztövről fűzetke is ívekre dagasztaná« a bírálatot. Okkal móddal kell tehát részletezni. De meg aztán azért is részletez Arany bírálataiban, mert az ilyen kritikától nem érezheti annyira sértve magát a szerző. Az általánosságban kimondott ítéletben könnyen önkényes állítást láthatna s a bírálat »dugult fülekbe« ütköznék, holott »a gyakorlati s részbeli tanulság itt ott megragad«. Gyakran érint s fejteget olyan kérdéseket, melyek szo-

¹ U. o. 69. l.

² L. u. o. 216. l.

³ L. levele Gyulaihoz. 1861. aug. 28.

⁴ U. o. II. 71. l.

rosan kapcsolatban voltak a korabeli irodalmi irányokkal. Így például a Bulcsu Károly költeményei bírálatában líránk állapotáról szól, a Hebbel Anya és gyermeke című époszának bírálatát alkalmat ad arra neki, hogy az eposz korszerűségét és korszerűtlenségét vitatókkal szemben elmondja a maga véleményét.

Ítéletét soha polemikusan, hanem egyenes és határozott vélemény alakjában fejezi ki. Nem csipked, nem tör ellenfelének sem a logika vagy gúny gyilkoló eszközeivel, hanem éles világításba helyezve a kérdést, nyugodtan, észbeli okokkal érvel, sűrűn hivatkozva a világirodalom kiváló alkotásaira. Néha-néha azonban meg-megvillantja a szatíra fegyverét is, különösen mikor a sok képtelen költői kép, nyelvi pongyolaság, üresség felizgatja szelid lelkét. De ezt is annyi szeretetreméltósággal teszi s annyira igaza van, hogy epe nem maradhatott utána. Keményen elítéli azokat, kik a költői művészetet »álmadozó szenvelgésben tartják elérhetőnek«. Mikor Malvina költeményeit bírálja, így bonczolja az egyik költeményt: Malvina azt mondja »hogy érzelmei folyamán két könnyed sajka jár« s egyik sajkában van a múlt érzélem, a másikban új érzés terem (tehát a folyó is érzélem s a sajkában is érzélem ül); s miután a sajka megreped szívének szirtfokán: akkor a kised sajkán már egy habléány ül, a magyar költészet múzsája. A valótlanságok erre a halmazára mondja Arany: »nem szeretem az ily kormány és kompasz nélküli hajózást«. Az Ormódi rímeit így jellemzi: »nemcsak nem kerestek, de nem is találtak«. Az Illés Beranger fordításának egyik versére megjegyzi: »ez (t. i. a hang) mehet a Komlóban, de nem Béranger stílje«. A Bethulia hölgye című eposz művészi értékét így határozza meg: »Ha azon irodalmat, melyet e költemény mesterül vall (t. i. az eposz-irodalom), az aranyhoz számítjuk: a Bethulia hölgye számára mindenesetre valamely olcsóbb érczet kell kijelölnünk«.

Nem egyszer találó hasonlattal, képpel teszi elevenné, fordulatosá kritikáját. Például mikor az eszményítés és a határozatlanul csapongó idealizmust akarja jellemezni, Hamlet Poloniusára hivatkozik, mikor az áleszményiség holdkóros hóbortját megrója, felhossa a debreczeni obsitost, a ki a nagy erdőn láthatatlan galambot mutatott a debreczenieknek.

Mindig talál valami méltánylandót, nem esik azon bírálók hibájába, kik a legnagyobb írók legsikerültebb munkáit veszik mértékül s a mi azokon alul esik, föltétlenül kárhoztatják. Azt tartja, hogy nem minden költő lángész sem nálunk, sem a külföldön, a tehetségeseknek is megvan a maguk írói s irodalmi fontosságuk: »nem hagyják elalunni a költészet vesztatüzét, melynél egy leendő lángész isteni fáklyáját majdan meggyújthassa«. Kritikaiban a legegzenesebb részrehajlatlanságot találjuk. Véleménye nyilvánításában nem gátolja az sem, hogy a megbírált jó barátja. Nemcsak hirdeti a részrehajlatlanságot, hanem gyakorolja is. Valóban úgy nézi az irodalmat, mint az irodalomtörténetíró: felülemel-

kedve minden melléktekinteten. Erre csak a Vas Gereben, Szász Károly munkái bírálatát említem például. A mit Arany mond, se többet, se kevesebbet, se igazabbat nem mondhat ma sem az irodalomtörténet, oly világosan, határozottan s helyesen rajzolja meg e két író egyéniségét.

Egyenes szókimondó sajátságát legjobban jellemzi a következő. Megbírálja Szász Károly Trencsényi Csák című munkáját. Bírálatát elküldi áttekintés végett Szásznak. Előre is gondolja, hogy Szász túlszigorúnak fogja találni s szándékosan hibakeresőnek, mert úgy írta a kritikát, mintha Szász arra kérte volna fel, hogy »őszintén s tartózkodás nélkül« mondja meg véleményét. Ha fáj neki a bírálat, akkor nem fogja közreadni: »én nem fogom módosítani, hanem elteszem a sötétre«. (Levele Szászhoz 1861. jan. 29.)¹ S mikor Szász Vida Nemzeti Koszorú című költeménykötetét bírálja, Arany észrevételekben fejt ki ellenkező véleményét. Szász felpanaszolja ezt Aranyra, erre így ír Szásznak: »Bírálatod nagyon kedvezőnek látszott, nem vihettem el lelkiösmeretemen, hogy egyet-mást el ne mondjak abból, a mit magam tapasztaltam.«² A szép lebegett mindig szeme előtt, ez élt lelkében s ha az, a ki művészi czélzattal lép fel, ezt megsérti, tiltakozik ellene felfedve a hibát s megmutatva azt is, mi felelt volna meg a szép követelményének. Riedl mondja,³ hogy Arany fejtegetéseiben lépésről-lépésre vezet, nem gyorsan, de biztosan, de hozzátehetjük még, hogy az epikus tárgyilagosságával. Kritikái egy nyugodt, sokat tapasztalt, világos elme leszűrt igazságait tartalmazzák. Teljesebben s igazabban a szépet alig látta valaki inkább mint Arany, s alig is fejezte ki. Kritikáiban nem látunk semmi ragaszkodást egy általános elmélethez, nem a szaktudós rendszere vonul rajtuk végig, nincs bennök semmi dogmatikus merevség. Nagy, messzeterjedő, hímes mezőhöz hasonlíthatnak kritikái, melyről a szép a maga természetes mivoltában szól hozzánk frissen, üdén, a színek harmóniájával, a virágok illatát s himporát hordozó surranó szellővel, madárdalával, ragyogó napfényével, a forma s tartalom összhangjával. E mező virágaiból szedhetünk, összeszedhetjük azon eszméket, melyek Arany lelkében a művészi szépről éltek.

III.

Arany nagy szeretettel foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel, a Szépirodalmi Figyelőbe Visszatekintés címén 1861-ben cikksorozatot ír, ír a Koszorúba s a Nyelvőrbe is. Leggyakrabban a nyelvhelyesség kérdése foglalkoztatja, a szókötés magyarsága, mert »aggódva nézte azt a rombolást, melyet egyes írók s velük a

¹ A bírálat megjelent a Figyelő 1861. febr. számaiban.

² Lev. 1861. febr. 13.

³ Arany János 271. l.

nagy közönség a magyar nyelv szerkezetén elkövettek«. ¹ Az íróknak tanulmányul a népnyelvet ajánlja. Arany nem nyelvtudós, hanem stilisztika, a ki érzi a nyelv szépségeit s helyességét. Bírálatában minduntalan kiemeli, hogy az írónak gondosan ügyelnie kell a nyelvre, ha sikert akar aratni, meg kell hányni-vetnie jól, hogy »vajon itt vagy ott nem hibít-e valami; képei, trópusai elég szemléletesek-e, tárgyhoz illők, újak, jellemzők-e, nincs-e bennök fonákság, következtetlenség, aláesés, bágyadtság, fagy; kidomborulnak-e úgy, a mint kell, nincs-e valami fölösleges, henye vagy kirívó vonás bennök, megfelelnek-e az illető rész s az egész költemény hangulatának«. Szász Gerőt megrója, hogy »a mondatok oly puhán kötvék, hogy e kötésből csak véletlenül kihullottnak tetszik a hiányzó rész. Ez nem az igazi költői rövidség, mert nem önkéntes szabadságra, hanem szükségre mutat a beszéd használatában«.

Pontosan megadja utasításait, hogy milyennek kell lenni a költői nyelvnek. »A költő nemcsak hosszas leírásaiban, de metaforáiban is úgy vessen oda egy-két jellemző vonást, hogy abból a képzelet meg tudja teremteni épen azt, a mi a költő lelkében meg vala teremtve; egy körülbelül vaktába felkapott phrasis mindent elront.« A jelző nem pusztán »sortöltelék«. Nem is mindegy, hogy bármi tulajdonságára vonatkozik-e a jelzettnek, hanem szükséges, »hogy épen azon oldalról jelezze, emelje ki, vagy jellemezze a tárgyat, mely a fennforgó esetben kiemelendő«. Az üres bombasztokat üldözi. A legcsekélyebbre is kiterjed figyelme. »Pedantság ugy-e? — mondja. De gyakorlott fül megakad az ilyesekben«. Hibáztatja azt is, — és az akkori költészet közös hibájának tartotta — hogy addig űznek-fűznek egy-egy képet, »míg az egybe nem illők, össze nem tartozók halmozása által megszületik a szörny, melynek absurdum a neve«. ² Kikel az ellen az ízléstelen szokás ellen is, hogy az egyes szavakat szeretik ritkán szedetni. »Nálunk mostanában. — mondja — egyikévé lett az a költői hatás eszközeinek.« Így szatirizálja azt: A mi költőnk A vagy B rábukkan egy szép (?) ellentétre s nem állhatja, hogy ritkított betűkkel ne figyelmeztesse olvasóját ezek szépségére: »Ide nézz világ, én költői gondolat vagyok«. Minek ez, hiszen »a mi szép, még szebb lesz, ha maga az olvasó leplezi föl«. S mintha csak a mai irodalomról szólna, mikor mondja bírálva Remete József Vergilius Aeneide fordítását: »Erő és báj: ép ezek indultak veszendőbe a magyar költői nyelvből. Mint oldott kéve, lazul a mondat napról-napra. Rövidsége nyúlik, biztos körvonalai elmosódnak, ruganyossága ernyed... Sok eredeti magyar szólam, velős, rövid kifejezés, mely még pár évtizeddel ezelőtt országszerte kelendő volt, egymásután kivesz, idegennek, pongyolának adván helyet... A nyelvtromlás

¹ Arany J. mint nyelvész Egy. Phil. Közl. 1893. 331. l.

² Prózái munkái 2. k. 80. l.

kora még sohasem esett össze virágzó költészettel.« Úgy találja, hogy különösen a fiatalabb költők »keveset törődnek a részek kidolgozásával, a fokozatos emelkedéssel szakról szakra, a költői nyelv díszei- s erélyével, a mondat és szófűzés szabatosságával s azon előnnyel, melyet új, szokatlan, mégis talpraeső szóillesztés nyújt a költői nyelvnek«. ¹ Hivatkozik a klasszikus költőkre, Vergiliusra, Horatiusra, kiknek művészi nyelvhasználata méltó, hogy »minden kor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon«. Az ő költői nyelvükben megvan az erő és a báj. A népiességet hajhászóknak azt mondja, hogy megvan annak is a módja, mikor lehet népi szólamot használni. Csak a maga helyén, »de se minden helyen, se minden szólás nem fér össze egymással.... Csak praegnansabb kifejezéseket használjon a költő a közéletből«.

Tanításából valóban kitetszik, hogy »mennyi bibéje van a költő-mesterségnek«. Ezt nem veszik figyelembe azok, kik lángészkedő hóbortjukban félrelökik a művészi szabályokat. »Csekélyleni — mondja — az iskola szabályait sokszor fordul elő nagy költőknél, kik azonban tetteleg bizonyítják be, hogy a »pedant« szabály helyett egy más törvénynek, az örök szépségnek viszik hódolatjukat«. Lángész mindenki nem lehet s »Petőfi óta a többi gyakorló jó teszi, ha tanulja is a költő-mesterséget«. Valamikor az ifjak »nemes hévvel, kitartó buzgalommal készültek az írói pályára; óvatos szemmel néztek körül a költészet tág mezején, s a mely ösvény leginkább vonzotta hajlamukat, vagy geniusuk irányánál fogva legbiztosabb haladást ígért a süker felé, azon indultak el... Most a fiatal ember nem akar egyéb lenni, csak (!) Petőfi, s mihelyt a bordái alatt hatalmasabb ütéssel kótog a bekérgezett szű: legott igyekszik elfoglalni helyét a népies lapok olcsó Parthenonjában«. Ez a mohóság, tanulatlanság az oka, hogy gondosan nem dolgoznak, hogy elhanyagolják a nyelvet, s nem vetnek ügyet a sok apró művészi követelményre, mely a legkisebb lírai költemény iránt is támasztható.«

Arany szeretné, ha most, mikor a »technikát összeférhetetlennek képzelik a genivel, akadna egy virtuoz verselő, ki megmutatná, mire képes a magyar nyelv, ki megmutatná, mennyi erő, hajlékonyság, zöngelem van benne; egy oly verselő, a ki, habár minden mélyebb költőiség nélkül, egyidőre nagyon népszerűvé válna, kinek zöngzetes strófái, feddhetetlen rímei, lehelletkönnyűségű fordulatai, ékes, szabatos nyelve, ezer változatú formái minden ajkon meghonosulnának, minden fülben *reformot* idéznének elő, hogy többé akarva se lehessen visszatérni a mostani *lágyan kötött* formákhoz«. ² A formával ma nem törődnek semmit, nemcsak a nyelv pongyola, hanem a ritmus is. Pedig a ritmusban lényeges dolog még egy szótag is, mert »egy szótag a jambust

¹ U. o. 2. k. 95. 1.

² U. o. 97. 1.

trocheussá változtatja, a mi aztán a gyakorlott fültre oly hatást tesz, mintha a csárdást tánczolónak rögtön csak valcert kezdénének húzni a lába alá». A strófaszerkezetre se ügyelnek, nem alkotják kerek bevégzett egészszé, az utolsó sor rendesen csak úgy van odavetve, holott ez sem lehet toldalék, »hanem belsőleg össze kell függnie a megelőzőkkel. Egy összekapcsoló, egy pótsor inkább elmelet a versszak beljében mint végén, honnan lemállik, mint odatapasztott nem lényeges rész«.

Azoknak a lángészkedőknek, kik Petőfi s Heine pongyolaságára hivatkozva mentegetik magukat, azt mondja, hogy csak kövessék a Petőfi és Heine pongyolaságát, hanem adják hozzá Petőfi s Heine tartalmát is. De ezt nem teszik s így ezeknél az utánzóknál »a forma külső és benső plasztikára s erélyességre nagyon hasonlít a konyhában használt ama vizes rongydarabhoz, mely odalapul, a hová vágják«. Petőfitől érdemes volna eltanulni azt a kis mesterséget, hogy ő sorról sorra, versszakról verszakra halmozza a legragyogóbb képes gondolatokat, hogy az utolsóval, mely ragyogóbb mindeniknél, s a mely az egész költemény alapgondolatja, betetőzze. Petőfi minden költeményében egész koszorút ad; míg követői legtöbbje elégnek tartja nem is ép virágot, de egy-egy szíromlevelet dobni le, hogy az úszszék a hétköznapi próza mocsárjában úgy, a hogy tud. A képek pusztá halmozása azonban még nem költészet. A Szász Károly költeményeit bírálva, mondja: »nem hiszünk mély voltában a szenvedélynek, ha a képhalmozás túlhang egy bizonyos határt«, mert ez keresetté s ezzel kiszámítottá teszi az érzést. A szenvedélyhalmozta képekben valami rendetlenség van, a mi arról tanuskodik, hogy a költő nem kereste azokat, hanem csak úgy tolultak képzeletébe. Ezt a természeteséget kívánja Arany minden képtől, mit a költő alkalmaz. Aztán meg arra is vigyázni kell a képek alkalmazásában, hogy »a trópusból a való festésébe« egyszerre ne csapjon át a költő egy tárgyról szólva, »mert így vagy igaz képet rajzol hamisan, vagy metaphorából a betűszerinti valóságba esik«. A költői festés axiómájául ezt állítja fel: »csupán azt és annyit a testből, a mennyi a lélek előtűntetésére szükséges«. A költészetet kényes hangszernek mondja, melyen egy hajszálnyival feljebb vagy lejjebb fogni, ez sem mindegy. Pedig a hang tisztasága még csak alsóbbrendű kellék, mert »azonfelül következik a dallam, harmonia egysége, változata, a kifejezés ereje, kelleme és mindaz, a mi az istenek közé ragad«.

A nyelv és ritmus pongyolaságán kívül másik nagy hibája volt a hatvanas évek költőinek az ál-eszményítés, a szertelenkedés. Arany kritikáiban a költői eszményítésre is sokszor vissza-visszatér, néha-néha egész kis értekezés kerekedik ki tolla alól. Az aesthetikának ezt a legkényesebb témáját találó példákkal s világos fejtegetésével szinte kézzelfoghatóvá teszi. Arany nem veszejt el a gondolatot a szörszálhasogató meghatározások között, ő nem tudós meghatározásokat, dogmákat ad, hanem mellőzve minden

tudós homályt és mázt, egyszerű és természetes szavakkal fejezi ki prózában azt, a mit mint költő utólérhetlen művészettel való-sított meg. Az Arany *magyar* lelke előtt tisztán s világosan áll a művészi eszményítés lényege. Ellensége az ál-eszménységnek, a szenvelgésnek, a céltalan álmodozásnak, a határtalanul csapongó idealizálásnak. Arany az eszményítésnek alapjául az igazságot teszi. Az epikus objektivitását, nyugodt józanságát látom ebben, mely annyira megegyez a magyar lélek realis felfogásával. Magyarrabb költőnk nincs Arany-nál, az ő költészetében a magyar nép egyetemes lelke, geniusza szólal meg csodás költői művészettel s ha nincs is naiv népeposzunk, a Buda halálából megtudhatjuk, milyen lett volna, ha volt volna.

Az eszményítés mértéke és módja az, a mely művész művésztől elválaszt, ez más és más népfajok szerint is. A magyar eszményítés-ideál a mi népfaji felfogásunknak legtokéletesebben Arany költészetében nyert kifejezést. De azt, a mit Arany a költő így kifejez, a legvilágosabb öntudatossággal meg tudja határozni Arany a kritikus is.

A Fejes költeményei bírálatának bevezetésében a Hamlet Poloniusát hozva fel, ki a felhőt hol ennek, hol annak képzeli a dán királyfi kedveért, azt mondja, hogy az író-Hamletek felhődarabjaival gyakran van úgy az olvasó, mint Polonius Hamlettel; azt akarná látni, a mit az író-Hamlet mutat neki, de hiába sarkalván képzeletét, végre is beleún s rámondja: »jó, legyen csethal, mit én bánom«. A bíráló azonban »odatalálja«, hogy az, a mit az író-Hamlet mutatott, se menyét, se teve, se hal, hanem »felhőlyagzott vízpára«. Tovább így folytatja: »Minden igaz költészet eszményi, mert eszmét fejt ki... A költő ugyanis — s általában a művész — eszméje megtestesítésében két főutat — úgyszólván rendszert követhet: vagy az ideált a nemben s az egyént is a nemben fejezvé ki; vagy az ideált az egyénben s a nemet is az egyénben. Amaz szűkebb értelemben vett eszményi, ez az egyéni: amaz classicismus, ez romanticismus; amaz pogány, mert a nemben elvész vagy legalább nem juthat teljes érvényre az egyén, ez keresztyén, mert felszabadítja az egyént; amaz elvontabb, mert a nem fogalma pusztán abstractio, ez concretebb, mert az egyén is concret; amaz szűkebb, mert az egyéni változatosság végtelen; szóval amaz a régi idealizmus, ez a modern — ha tetszik realizmus (de nem materialismus). Abban, a mi fő, egyeznek, hogy mindkettő eszmét fejez ki, s mindkettő határozott alakban megtestesíti azt. Hol találunk határozottabb kifejezést, szabatosabb körmondatokat, domborúbb, teljesb idomokat, kevesebb üres csapongást, tárgy és alak nélküli szétfolyást, mint épen az idealizmus hőseinél, örök példányainál, a hellén irodalomban. Ki az eszmét test nélkül akarná érzékeink elé állítani, az felhő után kapdos, de nem költő; ki a testet eszme nélkül hurczolja a költészetbe, az materialista, de nem költő«.

A világos képeket teremtő képzeletet magasztalja, mert az ilyen képzelet alkotásában határozott és él minden. Ilyen Katona és Zrinyi. Az igazságot teszi a képzelet alkotásának főszabályául, s az, »a ki túlmegy a valóságon, sohasem találja meg az igazságot.«¹ Eppen ezért a »mindig« igazat kell feltüntetni az eszményítésnek s nem a »kivételesen« igazat. A kivételesen igaz még akkor sem lehet tárgya az alkotó művésznak, ha azt a természetből veszi. Azt mondja Arany, hogy sokszor van úgy az ember, hogy valamely tüneményt lát az égen, például felhőcsoportot, világítást, mely annyira kivételes, szokatlan, hogy ha a festő vásznára tenné, senkisé is hinné el neki, hogy természetes. Vajjon a művész, kérde Arany, helyesen használja-e fel az igaz, de rendkívüli momentumokat? Szerinte ép úgy tévedne a festő, mintha a költő az erkölcsi világból a nagyon kivételest hajhászná, mert vannak bizarr jellemek, létezők a valóságban, de hihetetlenek a költészetben.²

Költeni s mégis igaz maradni, ettől függ a poetai siker. Shakespere hatása ép azért örök, mert benne »a mi emberi, egyéni, sőt abban is, a mi népfaji, benső igazsággal bír«. A költő lelkéből szűz frissességgel kell fakadni az érzelemnek s eszmének, képzeletének meg kell népesülni élő, mozgó, cselekvő alakokkal, melyek egyenként s összehatva emberien igazak, — ehhez hozzáadott pótlék, melyet idő, hely, körülmény hű, érdekes rajza ad hozzá, nevelik munkája érdemét. De erre a másodrendű kellékre nem szabad a fősúlyt helyezni, mert akkor inkább turista, adatbúvár, mint költő.³

Bulcsu Károly költeményeit bírálva,⁴ megrója azt, hogy a szerző alacsony tárgyakat a költészettel akar »megnemesíteni«, de ekközben »eltörli, a jellemzetet s a tárgy előadás közt dissonantiát csinál. Ez pedig nem fölemelése a tárgynak, hanem elejtése. Költészetéből hiányzik az igazság«. Bulcsu úgy értelmezi a költő eszményítését, hogy a költőnek »egészen ki kell lába alól rúgni a földet«. Az ő célja nem az, hogy az emberi szív rejtélyeit akár alanyilag, akár tárgyilag minél igazabb kifejezések által feltüntesse, hanem a »reáltól borzadtában minden concret valóságtól siet oda, hol nincs szív és érzemény«. Arany az ó- és új-kor remekíróival bizonyítja, hogy a költészet hatását minden korban s népnél nem azzal nyerte, hogy kitörekedett az emberiből a semmibe, ellenkezőleg inkább még a képzelem szülöttjeit is minél emberibb vonásokkal igyekezett felruházni.

A tárgy csak holt dolog, puszta anyag, mint a márvány, ha a művész nem lehel bele lelket; legyen meghatva »erős hittől«

¹ Beöthy Erdélyi műbölcsélete B. Szemle 1897. 9. 1.

² L. Arany prózai munk. II. 120. l.

³ Össz. m. V. k. 535. l.

⁴ U. o. 483. l.

a költő s tudja azt költőileg kifejezni, akkor vele érez mindenki, még akkor is, ha »véleményben külön jár«. Eszményítsen a költő, de »a természetből elég szép arcot minek festeni«.¹

A jellemek rajzolásában is megköveteli az igazságot. Almási Balog Tihamér *A mit a szerek meg nem gyógyítanak* című rajzát bírálva² megrója, hogy a beszélők nyelvben nem különböznek s hogy »a cselekvő személyek annyira lábujjhegyen járnak — még az érzékeny paraszt is — mintha bársonyszőnyeget taposnának«. A Paulikovics Sarkadvár regényére azt mondja: fellengző. A jellemeket úgy kell megrajzolni, hogy a belső igazság erejével hassanak, mondja Vas Gereben Pörös atyafiak című regényét bírálva.³ Ezt pedig csak akkor éri el, ha jellemei következtések, egyének s valóban cselekvők és nem a körülményektől függő bábok.

A jellemről Arany megkívánja, hogy érdeklődést keltsen, legyen benső fejlődése s ne legyen olyan szilárd, mint egy axioma. Hogy a jellem érdeklődést keltsen, ahhoz küzdelem kell. Hebbel Anya és gyermeke époszában vizsgálva Keresztély jellemét, azt kérdi, megállhat-e, mint cselekvő, küzdő jellem. Hibájául hozza fel, hogy az író Keresztélyt oly körülmények közé helyezi, hogy az egyéni küzdés lehetetlen. A másik szereplő, az *anya*, lelkében ugyan látni küzdelmet, de ez is inkább fizikai, mint lélektani motívumokra támaszkodik. A Vas Gereben Pörös atyafiak regényében a méltóságos asszony s férje jelleme hirtelen változnak. »Az ilyen pilleforma átalakulások közönségesek ugyan, de nem az életben, hanem a helyzetek- és furfangos cselszövényeken alapuló vígjátékokban.... Ebben elbámul a pszichologia!« A jellemeknek nem »szóban« kell nyilatkoznia, hanem tettben, de a beszédjüknek se szabad az íróénak lenni. Ne az író stílje, hanem a szereplők nyelve lássék meg a beszélgetésekben. Ebben is egyéníteni kell, csak úgy hatnak a jellemek az igazság erejével.

A Wittgenstein Hadsi-Jurt című eposzában bírálataiban⁴ azt mondja: »A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül nyomódnak az emlékezetbe: mire átolvastuk, a történet kereken itt áll lelkünk előtt, az alakok, mint élő személyek vannak megtestesülve«, de Wittgenstein művében nem azt látja; az emberek jönnek, mennek, mozognak, majd előbukkanva, majd eltűnve s nincs valódi összpontosított cselekvény. Az író mesét költött s erre fűzte tapasztalása gyöngyeit. Nincs a Hadsi-Jurtban *compositio*. Ugyancsak azt rója meg Szász Károly Trencsényi Csák költői elbeszélésében is.⁵ A költemény legfőbb bajának azt mondja, hogy a tényeknek a roppant halmaz miatt cselekménynyé,

¹ Ö. m. V. 504. l.

² U. o. II. k. 156. l.

³ U. o. V. k. 467. l.

⁴ U. o. V. k. 535. l.

⁵ U. o. II. k. 47. l.

a szereplő egyéniségeknek a nagy tömeg miatt jellemmé fejlesztésre szűk a tér s az idő. A cselekvényben indokolásnak s fokozatos emelkedésnek kell lenni. Szász helytelenül jár el, mert »előbb meghagyja történni valamely ténnyt, csak azután későre ismerteti meg az előzménnyel«. Jobb volna, ha az előzmény s indoklás által figyelemgerjesztően hatna. Más a szerző, más az olvasó álláspontja. A szerző tisztán látja története minden szálát, mert az egész lelkében megalakult; szerző a cselekvény minden fordulatánál látja az indokot, az előzményt, belátja fejlődését, vég-célját. Az olvasó azonban nem így van. A szerzőnek magát az olvasó szerepébe kell »áttenni« s ez nem csekélyebb művészet, mint a költés, a fantázia. A festő módszerét kell használni a költőnek, a festő is majd ilyen, majd olyan világitásban szemlélve igyekszik mintegy idegen szemmel tekinteni festményét, hogy hatása felől másokra tisztába jöjjön. Ép így szükséges, hogy az író biztos számítással meghatározza a világosság azon mértékét, mely ép elég arra, hogy az olvasó nagy fáradság nélkül képes legyen átérteni a művet.

A szereplőknek s a cselekvénynek szoros kapcsolatban kell lenni. A derekabb írók nem rajzolnak jellemet hiába, azaz oly oldalról, a mely a cselekvénnyel szoros kapcsolatban nincs. S ha valamely nevet csupán egyszer is felhoznak, azt azért teszik, hogy a névhez a cselekvény valami új festői vagy plastikai képét ragaszszák. Legalább költői célzatosságnak kell az ilyenben is lenni s ha már szorosan nem is tartozik a dologhoz, de legalább oda illik. A jellemeket, még a kisebbeket is, cselekvés által kell kifejezni, de »a kézzel-lábbal működés még nem cselekvény«.

A cselekvény, compositio kérdését gyakran fejtegeti Arany az eposszal kapcsolatban is.

IV.

Az eposzszőzőn ellen Kazinczy már 1825-ben Zádorhoz írt levelében tiltakozik. Addig éneklik az Árpádiászokat, míg végre belecsömörlünk, mondja a mester s hat évvel később pannonhalmi útjáról kiadott füzetében ismét azt írja: »Nem pirulok megvallani, hogy a párduczos Árpád tömjénezőitől borzadok.« A Nemzeti hagyományok című cikkében Kölcsey is felemeli szavát az epikusok ellen s a játékszíni költést sürgeti, mert »ez áll a közönséges életkörrel legegyszerűsebb, legkönnyebben érezhető összefüggésben.« Az eposz korszerűtlenné vált s az írók, a mily szapora-sággal írták előbb Árpádiászait, ép olyannal művelték a drámát. Szontagh Gusztáv az 1839. Figyelmezőben már az ellen szólal fel, hogy boldog-boldogtalan a drámaírás koszorúi után kapkod. Azt találja még mondani, hogy mi még érettek nem vagyunk arra, hogy a drámát élvezzük. Erre felel Schedel azzal, hogy »akkor volt az eposz korszerű, mikor a király és szolga egyfor-

mán mohó fület, egyformán nyílt keblet hozott az ének hallására... A mai kor csak a világot jelentő deszkák egyes embereiben ismer magára.»

Ugyanez a Schedel a Kisfaludy Társaság 1843 évi gyűlésén már sajnálkozik, hogy »ez eposz többé meg sem kísértetik, pedig az a nemzeti hősköltemény, mely népünk fényesebb korait egész országos életével teljesen nemzeti alakban tünteti elő, a magyar Ilias, még nincs megírva«. Ezen nyilatkozatával Toldy beismerte azt, hogy nem az eposz korszerűtlen, hanem az olyan eposz, a mint a klasszikai formában írták. Az eposz régi gépezete multa csak divatját, új forma s új gépezet kellett. A Kisfaludy Társaság 1844-ben kitűzött pályakérdésével az eposz korszerűségét akarta tisztázni, de ezt nem tudós fejtegetés oldhatta meg, hanem egy olyan költői mű, a mely új szellemével ismét korszerűvé, kedvessé tette az eposzt. Arany János költői geniusza megteremtette ezt a művet. Mindamellett, hogy Arany eldöntötte az eposz javára a vitát, a kérdés mégis nyílt vita tárgya. Maga Arany is gyakran vissza-visszatér rá egyes bírálataiban. Ebben a kérdésben is világosan lát, jól tudja, hogy nem az eposz korszerűtlen, csak a klasszikai formájú s előadású az. A Goethe példája lebeg szeme előtt, a ki korabeli tárgyat dolgozott fel naiv eposzszá.¹ Igaz, hogy az egyéni fejlődés paragrafusok közé van szorítva s »nálunk ma már polgároknál sem fegyver többé a nyárs, mióta elterjedt a vaskonyha,« az is igaz, hogy a mai polgárosodás, »melyben a testi, lelki nyomor meztelensége kandikál ki,« nem kedvez a költészetnek s így az eposznak se, mégis, ebben az átmeneti korban is virágozhat eposz. Ezt a világirodalomból vett példákkal igazolja. Így az új olasz eposz felvirágzása is átmeneti korra esik. (Ariosto XV—XVI. század), erre Milton, Elveszett paradicsoma is.

A kor vezéreszméjének a nemzetiséget tartja, ez »a multnak folytatása a jelenben és jövőben: semmi alak sem képes annyira kifejezni, mint az eposz.« Csak meg kell a formáját találni; »teremtsetek jó eposzt — s az eposz korszerű«, mondja. Az igaz, hogy a föld, a mint most »forog keserű levében«, összes produktív erejével sem lenne képes egy Iliaszt létrehozni, de véleménye szerint az epikai költésben »sincs kizárva az út annak, kire bőven árasztá kegyeit Calliope«. Nem látja be, hogy vajon »a romantikai vegyülettel modernizált eposz, egy Frithjof-rege, egy Childe Harold vagy Onegin« miért volna lehetetlen s korszerűtlen.² Az efféle eposznak a kora le nem járt s helyét nem foglalhatta el a regény.

Az eposz sokféle »ildomot« ölthet, de semmi esetre sem helyesli azt, hogy némelyek az eposzt úgy akarják közelebb hozni korukhoz, hogy »a mindennapi életbe, a prózai valóságba nyárs-

¹ L. Arany összegy. munk. V. K. 507. l.

² U. o. II. k. 301.

polgári aprólékos ügybajaink közé süllyeszti». Nem a naiv, népies hang ellen tiltakozik Arany, hanem azt óhajtja, hogy »valamint a nép mindig eszményíti tárgyát, mikor költ — és ez, ha az idealizmust helyes értelemben vesszük, tagadhatatlan — úgy ez is, ki a népet ez úton követni akarja, értse, hogyan lehet az alacsony körbe — nem leszállani, hanem abból felemelkedni: hogy míg a nyelv, a környezet, a felfogás nem hág felül a nép láthatárán, a költészet az maradjon mégis, a minek lenni kell: ünnepe a léleknek, nem hétköznapija«. Azért rója meg Hebbelt (Anyja és gyermeke 1859 Hamburg) is, mert helytelen úton kísérti meg a hős-költemény naivvá tételét. Goethe akarja utánózni, de míg Goetheben a népies alak mintegy összenőtt a tárggyal s az író maga is a naivság leplét ölti fel, addig Hebbel, a mi »filiszteri viszonyainkat« ódon klasszikai formákba erőlteti. Hebbel igyekszik ugyan eszményítés által kiragadni a hétköznapi világból, de hiába, mert »midőn eszményíteni akar, megszűn igaz lenni, a nélkül hogy ily közel levő, ily útszéli tárgyak iránt csalódásba tudná ringatni képzeletünket. Pedig hol az igaztól eltávoztunk, ott annak teljes látszata kell, hogy költői csalódás idéztessék elő.«

Hibáztatja Hebbel tárgyválasztását is. Hebbel a nagyvárosi népnymort akarta megrajzolni »modern eposzában.« A költészetnek egyáltalában nem feladata sem az, hogy »oly szenvedéseket tárjon fel, melyre balzsam nincsen,« sem az, hogy a szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzát akarunk menekülni«. A Hebbel eposzának témája inkább alkalmas az irányregénynek, de ez irányregény »sem azért *mivel*, hanem daczára, hogy ilyennel foglalkozik, lehet jó költemény.« Az eposz azonban sokkal inkább költői műfaj, mintsem hogy akármilyen iránynak hordozója lehessen.

Hebbel megbolygat egy nagy társadalmi kérdést, de eposzában nem nyújtja azt az »engesztelést,« melyet a költészettől megkövetelhetünk. A felvetett társadalmi kérdés megoldatlan marad, mert »a nyomor, mely a kivándorlást és a vörös rémet idézi föl, egy mászemnyivel sem kevesbül az által, hogy a *gondviselés* egy jószívű kalmár képében, minő csak a valóság határain kívül terem, egy nyomorultat boldoggá tön«. Arany előtt nem a Hebbel-féle modern tárgyú eposz lebeg s nem afféle emeletről jövő csodás elemmel akarja helyettesíteni az elavult eposzi forma csodás elemét. Egészen másként akarja Arany a modern eposzt megalkotni. Nem toldozni, foldozni akar elavúltat új folttal, mint Hebbel, hanem egészen újat szabni. Arany klasszikai formában írt eposzaink *minden* hibáját látja, az avúlt gépezet mellett ezek a hibák is közrejátszottak a klasszikai formájú eposz lejárásában.

Ezen hibák egyike az, hogy epikusaink nem dolgoztak terv szerint. »Lyrái felhevüléssel ragadának tollat még legjobbjaink is, mintha egy ódába kezdték volna.« Csak nagyjában gondolták körül a történetet, s minden egyebet a pillanat perczére bíztak. Innen a sok descriptió, lyrai áradozás. Arany csodálatosnak találja azt, hogy

bár egy nemzet se nyögte hosszasan a latinság jármát mint mi, mindazonáltal epikusaink, Zrinyit kivéve, ép azt nem tanulták el Vergiliustól, a mi a legméltóbb volt: a *compositiót*. Az eposzírás gyerekes módjának tartja azt, ha valaki valamely kész történetet fölvet s leírásokat vagy itt-ott működő személy lelkiállapotának külső, nem tetteiben nyilatkozó rajzával felékesítgeti. Ezt olyan nyavalyának mondja, melyből elbeszélő költészetünk nem tud kilábolni. Az efféle epikai költeményekben nincs semmiféle alapeszme, alaphang, alapérzés, melyből az egész kifejlődne, semmi összeütközés, bonyolódás, lélektani fejlődés, cselekmény, mely belül az érzésben, elhatározásban, jellemben menne végbe. Szóval nincs *compositió* bennük.

Egyik levélben írja Arany: »Mikor lesz nekünk epikusunk, a ki komponálni tudjon« — mert a ki komponálni tud, az korszerűvé tette az eposzt. Ez a komponálni tudás, »egy eposznak conceptiója — úgy, a mint azt Arany értette — nem ötlet dolga, nem is pusztán objektív inventió dolga, nem egy tetszés szerinti költői thema önkényes fölvetése.«¹ Arany egységes alapeszmét kíván, ebből kell az egész eposznak fejlődni. Az eposz történetében a régi epikai előadási mód helyett, mely a történetek egybefüggő sorát csinos formába öntve adta, küzdést, bonyolódást, lélektani fejlődést, összeütközést kíván. Garay Alajos Bethulia hölgye hat énekes hőskölteményére azt mondja, helytelen a tárgya, mert Judit elhatározása s a végrehajtás közt nincs az a terjedtség, a mi egy eposznak eseményekkel szolgálna, szerző érezte ezt s megpróbálta nyújtani az anyagot, de már a propositió elárulja, hogy nem volt képes egységet hozni tárgyába. Hőskölteményében az események nem mutatnak »életműves« fejlődést, nincs semmi csontváza, a gerincztelenek közé tartozik. Nincs *compositiója*. A régi eposz egyik főhibája ez, melyből sok más olyan hibája folyt, a mely elvénhesztette. Másik sarkalatos hibája volt az, hogy nem tudtak mit csinálni a csodás elemmel. A klasszikus eposzok csodás isten gépezetét alkalmazni nem lehetett, ez már idejét múlta, Arany a modern eposz csodás elemét is megtalálja. Ez a csodás elem azonban nem a költői fantázia alkotása, hanem a nép mondáján alapul, tehát mondai hitele van.

Arany multhatatlan kelléknek tartja az eposzban a történeti vagy mondai hitelt. Felhossa Homért, »ki ugyanazon mondkörhöz tapad, melyet utána — s valószínűleg előtte is — százan meg százan énekeltek«. Vergilius fáradtságosan gyűjti össze »az Aeneas fölől keringő hagyományos emlékeket;« Firdusi a sah levéltárában évtizedeken át búvárolja nemzete multját. Kérde Arany: »Vajon ezek s a többiek mind phantasia nélküli szegény fuvolások voltak-e, mert képzeletből alkotni mit sem tudtak«. Ha Homeros »légből szedett« eposzt írt volna, ma nem olvasnók, mert sohasem ment

¹ Petőfi Ö. m. I. 261. l.

volna át a görög nemzet vérébe. A monda évszázadok során »históriai meggyőződésé, nemzeti hitté változott: innen az eposz roppant hatása és népszerűsége«. Szükséges tehát, hogy »az eposz a nemzetnek, melyre hatni akar, ne csak jelleme, szokásai s erkölcsében, hanem történeti s hagyományos emlékeiben is gyökerezék«. Ez adja meg az *eposzi hitelt*,¹ mely ellentétben a történeti hitellel, »nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él e az a nemzet, a nép tudalmában«. Ehhez makacsul kell ragaszkodni az eposzírónak s addig »nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet«. Nem költi tehát a csodást sem, hanem a mondákra támaszkodik, mint olyanokra, melyekben az egész nép közös érzülete, hite nyilvánul meg. A költőnek a mondavilágba az alkotó aethert kell belehozni s kész az eposz.

Arany ezzel a modern eposznak pontos aesthetikai meghatározását adja s legfőbb követelményeül az eposzi hitelt jelöli meg. Az eposzi hitel s ennek aesthetikai kifejtése egészen Arany Jánosé. Erről nemcsak bírátaiban, hanem a Toldy szerelme előszavában, Toldyhoz (1851 s 1854), Gyulay Pálhoz írt Önéletrajzában, továbbá Zrinyi és Tasso című tanulmányában is olvashatni. Magának ennek az egy kérdésnek kifejtése is tanúsága annak, hogy Arany aesthetikusnak is kiváló.

*

Arany bírátaiban nem egyszer kikel a korabeli írók »örökös szerelmi nyögdelései« s az ellen, hogy kevés kivétellel minden író lyricus. A *Hősök és dalok könyve* bírálatában ajánlja, hogy »tekintsenek szét a fiatalabb költők, a kik még nem rögzöttek bele semmi genrebe, keressenek új tárgyat a költészetre«. A szerelemről azt mondja, hogy az emberiség leghatalmasabb s egyszersmind legédesebb érzete s hogy mindenkor méltó tárgya a lírának, de sok, a mi sok, hogy mindig csak ezt zengik. Egy igazi költői erotikum mindig bűvös hatalommal ragadja meg a lelket, de a középszerű turbékolás unalmas. Még a Petrarca, Kisfaludy Sándor líráját is fárasztónak találja a téma örökös azonossága miatt — annál inkább fárasztó lesz »Kis Péter vagy Zöld Pál«. Sajnálja, hogy a költők nem művelik a kisebb költői elbeszélést, holott ezen nemben »egy kis lélekkel s előadási ügyességgel« kisebb tehetség is nyújthat élvezetést. A német irodalomban szépen virágzik a kisebb költői elbeszélés is, míg a mi költőink csak szerelemről zengenek s ha egy kötet költeményt kezébe vesz az ember, előre tudhatja, hogy »az a szőke vagy barna kis lány,« ha az első lapon lilium volt, a következőn róza lesz, azután csillag, azután hattyú, majd tündér. Minden költő »csak« Petőfi akar lenni. Különösnek találja, hogy még azok is, »kiknek művein saját egyéni bélyeg, tehát kisebb-nagyobb önállóság ismerhető fel, kizá-

¹ L. Az eposzi hitelről Egy. Phil. Közlöny 1902. évf. 73. s 248. l.

rólág a líra, a Petőfi — vagy legfőlebb az őáltala kedvelt Béran-ger és Heine lírája körében mozognak«. Lehetetlennek találja, hogy egyéni hajlam viszi a költőket erre, mert kétféle, »hogy a költői tehetség bizonyos korban mind lyricusnak egy határozott irány-nyal, másban mind epicusnak teremne«.

Irodalmunk ezen jelenségének okát az utánzásban látja. Nem egyszer keményen kikel az utánzók ellen. Arany is úgy van ezzel, mint Erdélyi: »bármennyire kész méltányolni mindent, egy dolgot valósággal gyűlöl, az utánzást«.¹ Az utánzatot így szatirizálja a Zandirhám székely hősköltemény bírálatában: ² »Csobáncz és Somló után ép úgy látunk felsarjadzani hősregéket, a Marevárát, Szösz-várt, miként Zalán futása nyomán a csikorgó hatásokban írt hős-költeményeket, melyekre senki sem emlékezik többé; mikép Kont diadala után a hamis pathoszszaal rikácsoló balladákat; s mint most az északi ballada nyomain amaz ostobán naiv catechesist, mely elégnék tartja a száraz történetet kérdések- s feleletekbe foglalni.«

A Bulcsu Károly költeményei bírálatában ³ tréfásan úgy jel-lemzi az 50—60-as évek líráját, hogy olyan egyformaságot tüntet fel, mely »sokban hasonlít az e korban élvezett politikai egyenlő-séghez«. Ugyanitt kikel a folyton hazáról zengedezőket ellen is, mert lírájukban a haza fogalma egy határozatlan ködképpé foly szét s nem egyéb ez, mint üres, léha, frivol pengetése a haza nevé-nek. Azt véli, hogy »sok tanulmánya a sok kül- s belföldi remek-íróknak kell még ahhoz, hogy az egyéni fejlődés szabadságát, a Petőfi szellemének magába szívó hatalma ellen biztosítsuk«.

A Petőfit utánzó lyricusok elé tárja a művészi líra szabályait. Kívánja, hogy a lírai költeményben a gondolat s érzés erős, a gon-dolat ne úton-útfélen kapható, petyhüdt, elkopott s mondva csinált legyen az érzelem; a hangulatnak, érzésnek egységesnek s méltó-nak kell arra lenni, hogy a költőt kövessük. A hazafias költemé-nyekben ne üres, általános frázisokat írjanak. »Ha frázist akartok csinálni — mondja ⁴ — ám csináljatok, de öntsétek velős, rövid, hatásos mondatba az általános érzelem egy-egy tengerét« Tartal-massá kell tenni a lírát s erre felhozza Tompa költeményeit, ⁵ melyekben sok a mély reflexió.

Érdekes, mit mond a reflexióról: »Ha a reflexió nem költői forrásból ered, mint többnyire a rossz tanköltőknél; ha a philo-sophiai gondolat nem bírja magát a szép törvényei szerint érvé-nyesíteni, ha csupán eszmélő fejre, de üres szívre mutat; ha a képzelődés nem bírja szárnyán a gondolatot: akkor bizony vád a költőre, ha meddő reflexiónál feljebb emelkedni nem tud.« Tompa

¹ Bud. Szemle 1897. 10. I.

² Össz. munk. II. 302. .

³ U. o. V. k. 483. I.

⁴ U. o. II. k. 227. I.

⁵ U. o. II. k. 290. I.

elmélkedései nem magukért állanak, hanem álarczai valamely ki nem mondott vagy csak félig kimondott mély érzelemnek. S Tompa ilyenmő költeményeit csak azok gáncsolhatják, kik a »lyrát csupa dallá, hanggá szeretnék higitani, hogy úgyszólván szavak nélkül zengjen, mint a fütty.«

Kemenes költeményei bírálatában a vallásos líra jellemét határozza meg. Ehhez a lírához egyszerű, komoly fenség illik, hiba, ha a költő képhajhászatba fullad s dagályos lesz. Népiesség nem illik e költemény emelkedettebb hangjához. A Malvina gyöngye epigrammái alkalmat adnak arra, hogy megmondja: »Az epigramma nem abban áll, hogy csupán rövid legyen a vers. Sőt minél rövidebb, annál inkább megvárjuk tőle, hogy sokat fejezzon ki, mert a költő nem azért kisebbíti meg a vers arányait, hogy restel többet írni vagy nem jut eszébe hosszabb, hanem hogy megmutassa, mennyi hatást bír előidézni a szűk tér korlátai közt.«

Rendkívül érdekes aesthetikai jellemzése a balladáról is. Szász Károly Haláltáncz című költeménye ad alkalmat Aranynak arra, hogy véleményét a balladáról elmondja.¹ Szász azt írja költeménye magyarázatául, hogy egy. »régi *népdal* töredékeiből« merítette s egészítette ki. Arany azt mondja, hogy a régi népdal nem egyéb, mint »népi ballada«. A ballada hőse Csomor Danyi, ki hűtlen kedvesét halálra tánczoltatja. Ez a népi ballada, nem »töredék«. »Természete a balladának — mondja Arany — (s annál inkább, minél népiesebb), hogy nem a *tényeket*, hanem a tények *hatását* az érzelemvilágra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát fejezi ki mennél erősebben. Magukból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környület, csupán annyit vesz föl, a mennyi *múlhatatlanul* szükséges, csupán annyit a *testből*, mennyi a *lélek* feltüntetésére okvetlen megkívántatik. Már most, e szükségletekre nézve, nagy a különbség oly ballada között, mely szélesebb, még pedig már *olvasó* körre számít. A falu apraja-nagyja ismeri az eseményt, melynek alkalmából egy ily ballada terem; neki nem kell *történet*, csak egy-egy emlékeztető szó, hogy követhesse az érzelmek fordulatait. Nekünk az irodalomban töredék lehet Csomor Danyi; a falusi költő, ki azt létre hozta, hallgatói szempontjából, éppen a ballada törvénye ellen vét, ha a tényeket jobban kimagyarázza. Ő tudta, vele az egész falu, ki az a »Vári bírók,« ő ismerte a leányt, jól tudta, mi a költeményben nincs említve...« Arany ezen magyarázatában két dolgot akarok kiemelni, hogy a ballada eredetét s rövidségét miként magyarázza. Arany szerint a népies ballada alapja megtörtént esemény, rövidsége, szaggatottsága pedig azért van, mert a falusiak úgy is jól ismerték a történetet s így csak egy-egy emlékeztető szó kell, hogy követhessék az érzelmek fordulatait. Ez a magyarázat oly világos

¹ U. o. II. köt. 114. l.

és kézzelfogható, hogy minden más magyarázat erőszakoltnak látszik mellette.

Szász, Salamon átka című költeményéről elismeri, hogy erőteljes balladai belső mozzanatokot tüntet fel, de külseje annyi leíró elemet szedett magára, hogy nem ballada. Egy más helyen (Vida Nemzeti koszorú című kötetét bírálva) azt mondja: »A balladalegendáiról... elővesz valamely mondai vagy történeti tárgyat s a helyett hogy, mint azelőtt 20—25 évvel, nagyhangú, szónokias sallangokkal diszítene fel — naiv párbeszéddé tördeli, s azzal megvan. Ez nem ballada s általában nem is elbeszélő költemény. Tinóditól így csak nyelvben különbözünk s ez is a nyelv érdeme. Költői mesét kell alkotnunk, melynek formája legyen, bizonyos kerekdedsége: kezdete, fordulata, vége. S a balladánál ez nem könnyű. Ott egy alaphangból fakad fel a forma, minden egyes balladában másképp fejlődve, úgy hogy balladai formát *utánzani* nem lehet.«¹ Nem elég az, hogy a balladában csak egy mozzanata legyen feldolgozva a cselekvénynek, a balladának menete »cselekvényes és fordulatos« legyen² s nagyon szükséges, hogy benne az alapeszme érzéssé olvadjon.

Igen sajnálja Arany, hogy népi balladáink forrása kiapadt. Egy-két zsványkaland, a mi még a népet érdekli, de a betyárrománcz is süllyedő irányt mutat. Kérdezi, hová tűnt egész múltunk emlékezete népünk tudatából? Hová a hegedősök oly sűrűn emlegetett osztályának összes dal- és regekincse? Török-tatár el nem pusztíthatta, mert nem papíron, hanem ajkon szállt tova. Már Tinódiban sem ismerünk a régi dalnokok egyenes utódjára: dal-lama még népies, de már költészete nem. Pedig népünk szerette valamikor az elbeszélő éneket, erre vall a krónikák nem egy helye, de nem akadt senki, a ki összegyűjtötte volna. Főbajunk az, hogy a népi naivság helyét nálunk igen korán naiv tudákosság foglalta el. Írott költészetünk hamar elszakadt a népitől. Növelte a bajt a klasszikai tanultság, idegen mithológia borította el költészetünket s ehhez járult még a nép politikai helyzete is a Dózsa-lázadás után.

Igen érdekes észrevételeket tesz még a leíró, tanító költeményekre, a drámára s regényre. Nem leíró költemény az, melyben a természet csak mint kép, allegória szerepel, hogy érzelmét azok segítségével fejezze ki a költő. Szóval csak annyi a természetből, a mennyi subiectív érzése képleti kifejezésére szükséges.

A természet tárgyas rajza megkívánja, hogy a költő érzése a leírt tárgy által jöjjön mozgásba: »ha tájat fest, annak mintegy lelkét, azt a varázst fogja fel, melyet ez őreá gyakorolt, s hihetően másokra is ép úgy fogna gyakorolni.« A didaktikus költeményt bizonyos józanságnak s mérsékletnek kell jellemezni s »inkább nyomatékos mondatosságban, az előadás egyenlő, szaba-

¹ U. o. II. k. 221. l.

² U. o. V. k. 483. l.

tos folyamában, a gondolatok rövid, hatályos kifejezésében, a vers mesteri alkotásában tünteti ki hatalmát.¹

A hindu Sakuntala ismertetésében² érdekes párhuzamot von az eposz, líra s dráma között. Az eposzt s lírát világpolgárnak nevezi, mert e két költői műfaj mindenütt otthon van, ahol az emberi elme kihatolt a barbár állapotból, a hol csak »a mult vonzó hatást gyakorolt hitregei világának fényével, vagy a jelen és jövő még közelebbi benyomása által felsekentette a költő bensőbb eszmei életét: mindenütt megszületett az eposz, a dal, mint ösztönszerű hangja a lélek mély és nagy felindulásának«. Ezzel ellentétben »nemzeti dráma csak úgy lehetséges, ha a nemzeti jellemet fejezi ki, ha magába szívja mindazt, a mi nagy és hősiek létezik annak multjában vagy jelenkori fejlődésében. Minden nagy drámai irodalom egy saját világot képez, mely kisebb mértékben feltükrözi mindazon hatások erősebb áradatait melyek befolytak a népre ivadékról-ivadéokra s ennek benső és külső életét azzá tették, a mi«. Például hozza fel a görög, spanyol s angol drámákat s ezért találjuk meg minden különösége mellett is »hű arczképét« a hindu népnek a hindu drámában.

Érdekes az is, mit mond a tragikai igazságszolgáltatásról: »Isten irgalma nem játszik az emberrel: ő nem akarja hogy a bűnös elveszzen, hanem hogy megtérjen s éljen. Ezt a szentírás mondja, de az aesthetika is. Ha egyszer a bűnös, a tragikai egyén, lelkében megtörött, azontúl élete vagy halála közönyös.«

Vas Gereben Pörös atyafiak regénye ismertetésében³ kiemeli a regény adomaszerű egységét, de egyszersmind hibáztatja is, hogy annyira látni a szúrást, hol a cirkalom lába meg volt feszítve. »A regény nem adoma,« nem lehet jó regény az, a mely egy adomai ötleten fordul meg, valamint nem lehet jó eposz, a mely egyetlen epigrammai fordulatra lenne alapítva. Nem elégséges a cselekvénynek a regényben csak a külsőséget megadni, hanem lélektani úton kell be- és kibonyolítani a cselekvényt.

Még egy csomó érdekes megjegyzést állíthatunk össze bírálataiból, melyek tanúbizonyságai Arany kritikai éles elméjének s szelleme csodálatos gazdagságának.

V.

Merényi Eredeti népmesék kötetének bírálatában, szólva a népmesék fontosságáról, felsorolja a jó népmesegyűjtő kellékeit. Arany azt mondja, hogy a mesegyűjtőnek fel kell ruházva lenni a jó mesemondó kellékeivel, ismernie kell a nép nyelvét, eszejárását; észre kell vennie az idegenszerűt, a mi esetleg a mese

¹ V. ö. Arany levele a didaktikus költészetről. Ir. tört. Közl. 1906 129. 1.

² Ö. m. II. k. 171. 1.

³ U. o. V. k. 467. 1.

anyagába került. Ne vonja be irodalmi színnel a népmese tárgyát, ne tegyen oly bővítéseket, melyek »nem a nép szellemében vannak tartva«. ¹ A *Millien La Moisson* (Az aratás) című verskötetének ismertetésében a kötetet bíráló Thalès Bernárd cikkére tesz megjegyzéseket. Thalès dicsérően említi fel, hogy az »otromba,« »visszataszító« francia gjadokat megvetve, idegen, köztük a magyar népdalok után indul. Arany erre azt mondja: »a költészet regenerációja népies alapon csak ott és annyiban sikerül — hol és a mennyiben a népies alap egyszersmind hagyományos, nemzetes. Csak az fakad meg az ily ültetvényből, mi a mi népünk jellemében alkalmas földre talál.« ²

Sűrgeti a világirodalom jelesei műveinek tanulmányozását s annak, hogy az írók csak a lírát művelik, egy főokául éppen azt tartja, hogy nem ismerik a világirodalom klasszikusait. Ennélfogva hiányzik náluk a gyakorlott ízlés, mely a szépet minden alakban élvezhetővé teszi. Nem kellene félni az íróknak a külföld kiváló irodalmi termékeinek tanulmányozásától. Az igazi tehetség eredetiségét megtarthatja s vele nemzeti sajátosságát is. Például hozza fel Vergiliust, ki Homert, Tassot, ki Vergiliust s Zrinyit, ki »mind a kettőt nem csak nyomon követi, de néhol éppen kiírja« s még se vesztette el nemzeti eredetiségét. Nem az idegenszerűséget, de a művészetet kell elsajátítani. Az idegenszerűségek utánzásáról azt tartja, a mit Erdélyi, hogy mélyen sülyedt az az irodalom, melynek csak teste magyar, de lelke idegen. ³

A milyen károsnak tartja az idegen szolgai utánzását, ép úgy elítéli s károsnak tartja az ízlés és irodalmi irány fejlődésére egy hazai klasszikusunknak szolgai utánzását is. Az irodalmi irány s ízlés fejlődését érdekesen jellemzi egyik bírálatában: »Arra sem kell jóslói tehetség, eleve megmondani, hogy ha költészetünk ezután valamikor — évtized vagy félszázad múlva — ismét egy hatalmas lépésre huzakodik, ha oly apostola támad, kiben a kor ön aesthetikai fejlettsége fokát, vezéreszméit, irányát ép úgy kifejezve találja, mint Petőfiben a magáét s a jelen: ez új apostol, Petőfi hírneve árán fog emelkedni s környezete, bámulói, utánczóik egyre keresni fogják a foltokat, melyeket mi a ragyogás miatt észre sem vettünk vagy önként eltakartunk«. ⁴

A Figyelő egyik számában ⁵ panaszkodik, hogy központja, irányítója az irodalomnak nincs. »Csoportokban vagyunk, de az irodalom gyöphét ki-ki magának csipegeti... Sehol közös eszme, közös irány, törekvés egy bizonyos szellemi célra, s e végett csoportosulás akár egy, akár másik zászló alá, surlódások, küzdelem elvekért szellemi fegyverekkel: mindebből semmi sincsen. Főgond a meg-

¹ U. o. V. k. 440. l.

² U. o. II. 263. l.

³ Bud. Szemle 1897. 8. l.

⁴ U. o. II. k. 90. l.

⁵ 1862 évf. II. k. 349. l.

élhetés vagy mi ezzel rokon; főerény, mely után ki-ki törekszik: az élelmesség... Legtöbb esetben két-három egyént nem a zászló gyűjt együvé, hanem a konc. Mintha csak a mai irodalomról szólna!....

Erdekes, hogy vélekedik a nőkről (a kik közül ma is *minél* többen írnak), mint írókról (ebben a kérdésben Gyulai is felszólalt.) Különösnek találja, hogy az első Malvinától (Dukai Takács Judit) a szabadságharcig alig egy-két nevet lehet említeni, a szabadságharc után is könnyen számba lehetett venni, de most legújabbban, mióta Gyulai »famosus« cikke megjelent, félelmesen növekszik az arány, »s ide-stova alig lesz olvasónő, ki egyszersmint író ne akarjon lenni«. Miért van ez, kérde Arany. Talán visszahatás, mert Gyulai cikkében kétségbe vonta a nők »legfensőbb teremői képességét«, vagy csak a pálya könnyűsége, vagy az »újjal érhető dicsőségyszomj, vagy a világi közönséges hiúság (mely utóbbitól — jegyzi meg tréfásan Arany — a nő sem ment egészen) okozta, hogy amazonaink tömör fallanxban nyomulnak előre, elfoglalni a tért, mire, tekintve az ellentábor gyöngé voltát, nem nagy erőfeszítés látszott szükségesnek«. Arany az utóbbit gondolja. »Önt vádolom szerkesztő¹ és collegáit«, mondja,² mert »egy savanyúképű sühedernek«, ki verssel kopogtat be, megmondják, hogy nem válik be a többi közé, »de ha egy kedves nagysám illatdús, rózsaszín papírajait szerencsések kapni, rajta a mult heti rébusz megfejtését... vagy egy dalt: akkor önök gipszmacskái könnyűséggel s meggondolással szórják bókjaikat, nem győzvén örülni, hogy a 99 múzsához önök voltak szerencsések még egy századikat földözni fel.« Ezen udvariaskodással aztán félrevezetik a nőket tehetségük felől. Arany véleménye egyébként az, hogy ha a költői alkotás nagyszabású művére gyöngének tartja is a nőket, nem tiltaná el, hogy zengjenek, a mint Isten tudniok adta. De csak *úgy*... Nálunk a líra női újjakon, ha adott is kellemes hangokat: egy Iduna, Ferenczi Teréz, például vékony füzetben hagyta ránk szelleme jobb részét, csak Molnár Borbála vizenyős elbeszélései duzzadnak tenyérynyi kötetté.

Arany szerkesztői eljárását egyébként igen jellemzi az a levele,³ melyet egy nőnek hozzá beküldött költeményére írt. Ezen levelében azt írja: Szereti, ha gyöngéd érzelmű nő költészettel foglalkozik, mert ez a nőnek ártatlan szórakozást és szellemi táplálékot nyújt. »De ha arról van szó, hogy egy ifjú tehetség, kivált ha az nő, közönség elé lépjen műveivel, akkor megvallom, nem vagyok oly engedékeny. Az önálló költői tehetségnek kétségtelen nyomát kell látnom, hogy a buzdító szó elroppenjen ajkamon. A költeménynek magáért kell felelni s nem kölcsönözheti el írónője

¹ Arany ezen cikkét névtelenül írta önmagához címezve.

² Ö. munk. II. 243. 1.

³ 1882 április 2.

egyébb tulajdonait, mint a melyeket belé lehelni képes...^a Mit mondana ma Arany?!...

Bálint Gyula a Megszabadított Jeruzsálem fordításának kritikájában a műfordításról azt mondja: nem föltétlen híve az alakhű fordításnak, a mely a magyar irodalomban az örök igazság tekintélyeig emelkedett. Arany azt hiszi, hogy bizonyos körülmények között a fordító elhagyhatja az eredeti mértékét, ha a mű szellemét inkább kifejezheti oly versformában, mely nemzete nyelvén amazzal analóg s mint megszokott versforma jobban behizelgi magát.

Remete Vergilius Aeneise fordításáról szólva gyönyörű szavakban¹ mondja el véleményét az ókori klasszikusok iskolai fordításáról. Nehány sorban klasszikus tömörséggel fedi fel az iskola módszertani hibáját s ugyancsak lelkes magyarázatát adja annak, hogy miért s hogyan kell olvastatni az iskolában egy Vergiliust, Horatiust. Vas Gereben Pörös atyafiak című regényét úgy hirdette, mint ifjúságnak valót. Arany erre nem tartja alkalmasnak, mert nem a képzelethez szól, hanem az értelemhez. Ugyanezen regény bírálatában megrajzolja Vas Gereben írói egyéniségét is oly irodalomtörténetírói tárgyilagossággal, hogy ennél hübb jellemzését ma sem adhatja az irodalomtörténet. Ebből csak azt veszem ki: »Vas Gereben előadási módja bizonyos tekintetben Fáyra s Eötvösre emlékeztet: noha alantabb jár mindeniknél. Mint ezek, folytonos hasonlat, képdús reflexiók s e nemű díszítmények során halad: de szökdelései nagyobbak, bohósabb neműek mint Fáynál; az ellentétek, melyeket összehoz, rikítóbbak; Eötvös eszményi hasonlításai helyett pedig ő konyhába, utczára megy hasonlatért. Amannak vidor életbölcselete szerzőnkönél hétköznapi philosophia lessz, ellentétben Eötvös fellengző bölcseletével: de mindhárom írónk előadásán szakadatlan fonálként nyúlik át a bölcseledő irány...² Ez a párhuzam a milyen találó, olyan igaz is.

Ép ilyen hűen jellemzi Szász Károly költői irányát is.³ Ime egy pár szó ebből: Szász ihlete inkább élénk mint mély, inkább sebes mint tartós volt. Mint viasz szedi fel a benyomásokat s az idegen ihlés az övét is sebesen lángra lobbantja. Kiemeli forma készségét s különösen azon érdemét, hogy költeményei az elpóriadó ízlés ellen jótékony hatással voltak.

Ilyen tárgyilagosan ítelt arról, a ki többször egyetlen, de mind végig legerősebb támasza volt két lapja szerkesztésében. Semmi égis magasztalás, csak annyi, a mennyit ma az irodalomtörténet is méltán megadhat Szásznak.

*

¹ Ö. munk. II. k. 280. l.

² Ö. munk. V. 482. l.

³ U. o. II. k. 133—34. l.

Ime Arany kritikai pályájának, szerkesztéssel vesződésének s kritikáinak rövid foglalatja. Némi képét akartuk adni annak, a mit a nagy költő esztetikai elvül vallott. Csak a szorosabb értelemben vett kritikáit ismertetik e sorok, de már így is egy egész esztetika körvonalai tűnnek fel. A hol csak lehetett, a halhatatlan költőt beszéltettem, az ő klasszikus szavait még csak szóval se akartam megváltoztatni. Úgy szép s úgy tökéletes, a mint Arany mondta, mert a mint költészetét az abszolút tökéletesség jellemzi, ugyanez elmondható a kritikáiban hangoztatott elveiről is. Az örök szépet kereste és erről formált véleménye jut kifejezésre bírálatában. A mit mondott, félszázaddal ezelőtt mondta, de ez a félszázad elavulttá nem tette. Ő a szépet nem a divattal változó ízlés szemüvegén át látta, hanem valóban a történetíró objektivitásával érezte és juttatta kifejezésre úgy költészetében, mint kritikáiban. Hozzáfogható öntudatos költő alig van a világirodalom legkiválóbb szellemei között is. Nemcsak a költői alkotásban nagy, de elsőrangú a művészi alkotás lényegének kifejtésében is. Az ő meg nem írt, de írásaiból összeállítható esztetikája a magyar lélek esztetikája. A hogy Arany meglátta, felfogta s elemezte a művészi szépet, mind a magyar léleké. Nem írt rendszeres esztetikát, esztetikája gyakorlati. De annál becsesebb így. Korában jótékonyan hatott az irodalomra, az írók ízlésének fejlesztésére. Komoly tanulmányra ösztönzi az írókat, gátat vet a szolgai utánzásnak, hirdeti a formatökélyt, gondosabb nyelvhasználatot kíván, síkra száll az eposz mellett s kifejti a költői eszményítés lényegét.

Kritikáit azonban nemcsak az íróknak, hanem a közönségnek is írja. Arany jól látta a közönség s az irodalom közötti kapcsolat fontosságát, hogy a művelt ízlésű közönség művészibb irodalmat kíván. Kritikáival a közönség irodalmi ízlését is fejleszteni akarja. Ennek fejlesztésére is nagy szükség volt.

Ezen kettős, tulajdonképen pedig egy célra irányuló törekvés jellemzi Arany kritikáinak hangját, de a mellett hogy ezen célját jól szolgálta, értékük a muló idővel s megváltozott irodalmi viszonyokkal nem veszett el. Fontosságuk nemcsak irodalomtörténeti, hanem írójuk egyéniségén kívül is megvan önálló s marandó becsük, mert bennök egy nagy alkotó lángész vallomásai vannak a művészi szépről.

DR. NÓGRÁDI LÁSZLÓ.

BAJZA JENŐ.

A gyümölcs hull, — semmi: érett
Hallgat a lomb, — semmi: szólt!
Öltsön a mező fehéret —
Semmi: oly dús zöldje volt!
Csak ha bimbó-fővel asznak
A virágok: oh, ez fáj,
Ha reménye új tavasznak
Most születve sirba száll.

I.

A mint a májusi fagy lehervasztja a mezők virágait, a ligetek rügyeit: úgy semmisítette meg a szabadságharcz bukása a magyar irodalmat. A negyvenes évek virágzó költészete, pezsgő irodalmi élete után halálos, néma csend borult az egész országra. Talán érték nemzeti életünket súlyosabb csapások, de egy sem követelt a szellemiekben annyi áldozatot, mint utolsó nagy küzdelmünk. Petőfi ott esett el a harc mezején, több költőnknek meg-ingott lelki egyensúlya, mások komoran, kétségbeesetten hallgattak.

A szenvedésből bőven kijutott a Bajza családnak is. Bajza József lelke elborult, fia Jenő meg a bujdosásban gyilkos kórt kapott, mely megkeserítette egész életét és korai sirba vitte.

A földi bajok ezre ellen a költészetben keresett vigasztalást. Itt is tövissek sebeztek meg. Bizonyos idegenkedés fogadta a félelmetes kritikus fiát s ez idegenkedést valóságos gyűlölet váltotta fel a tragédiája körül keletkezett éles vitákban. A harcok vihara rég elült, de az irodalomtörténet mind máig nem szolgáltatott neki igazságot. Nála jelentéktelenebb költők megtalálták méltatóikat, őt lekicsinyelték és elhanyagolták. 44 év után is az a pár oldalnyi gyászbeszéd az egyetlen komolyan vehető munka róla, melyet sirja felett Zilahy Károly tartott.

Ennek a beszédnek is nagy fogyatkozásai vannak. Nem annyira Bajza Jenőt jellemzi, mint Zilahy Károlyra nézve jellemző. Teljesen hiányzik belőle a tárgyilagosság. A lángész egy-egy sugarával mélyen bevilágít Zilahy barátja lelkébe, de aztán erőt vesz rajta véralkata és ott lobog beszédében az a fojtott izgalom, az az önmagát emésztő tűz, mely Zilahy összes iratait és egész pályáját jellemzi. Fényes szónoklat a gyászbeszéd, de nagyon kevésbé megbízható képet nyerünk belőle Bajza Jenőről.

Az alábbi sorok czélja tárgyilagosan bemutatni Bajza József korán elszunnyadt fiát. Rokoni kegyelet sugallja őket, de ez nem fog az igazság rovására menni. Ha ezentúl több elismeréssel lesz az irodalom Bajza Jenő iránt, e tanulmány elérte célját.

II.

Bajza József 1838 márczius 30-án vezette oltárhoz Csajághy Juliát. A házasság egyike volt a legboldogabbaknak, a mint azt a most napfényre kerülő családi levelezés is mutatja. Három gyermekük született: Lenke (1839 febr. 7.), Jenő (1840 márcz. 4.) és Irén (1845 júl. 7.). A legutolsó hamarosan elhalt, de másik két gyermeküket felnevelték.¹ Fiuk a keresztségben Jenő, Mór Ferencz nevet nyert. Keresztapja Deák Ferencz volt, kit azonban a kereszttelőn Vásárhelyi Pál és felesége helyettesített. Jenő, apja után az ágostai evangélikus válást követte.²

A kis fiú gyöngé, beteges volt, de azért 1848-ig élete minden nagyobb baj nélkül folyt. A család jó módban élt, úgy hogy a gyermekek élvezhették a kisdedek apró örömeit. Kiváló szellemi tehetségüknek Lenke is, Jenő is korán adták jelét. Alig féléves Jenő, mikor apja ezt írja róla: »Örömmel olvastam, a mit a kis Jenőcskéről írsz s igen óhajtom őt látni. Azt ne hidd, hogy az okos gyermek meghaljon, az alkalmasint oly alaptalan vélemény, mint sok más efféle. Így Lenke is meghal, mert korán túl eszes.«³

A nyarat a gyermekek anyjukkal rendesen Csepen töltötték nagyanyjuk házában, hova Bajza is ki-kirándult. Csepen voltak 1848 májusában is, míg édesatyjuk Pesten a Nemzeti Színház vezetésével és a Kossuth Hirlapja előkészítésével vesződt. Jenő veszedelmesen meghűlt, úgy hogy a legrosszabbtól tartottak. Most még megmenekült és aránylag gyorsan felépült.⁴ Ez az év aztán további csapás nélkül múlt el, de annál szörnyűbb volt a következő.

1849 január elsejének hajnalán a szabadságharcz összes nevezetesebb emberei elhagyták a fővárost. Bajza családjával Orosziba, ősi birtokára, menekült. Mikor az osztrák Gyöngyöst is megszállotta, a Mátra völgyeiben bujdosnak. Márczius végén Debreczenben voltak, május elején ismét a fővárosban találjuk őket. Bajza családját Csepre küldi, honnan Bajzané az újra előrenyomuló ellenség elől július legelején Pestre jön, míg férje Vörösmartyval követi Kossuthot s a világozi fegyverletétel után deczember közepéig együtt bujdosnak Vörösmarty és Bajza. Ekkor az üldözés megszűnt s Bajza Pestre jöhetett.⁵

¹ Beniczkné Bajza Lenke meghalt 1905 ápr. 2-án. A hol a forrást nem említem, mindig Badics Ferencz Bajza életrajzából meríték.

² A pesti ág. ev. egyház anyakönyve szerint.

³ A családi levelezésből (1840 okt. 20.).

⁴ V. ö. a családi levelezés 1848 máj. 23., és 26-iki leveleit.

⁵ Mindez a családi levelezés után.

Szomorú állapotokat talált a fővárosban. A haza elvérzett, az irodalom, mintha meghalt volna. E mellett családjában is bajok vannak. Anyagi helyzete megrendült, magát a búskomorság kerülgeti és Jenő súlyosan beteg. 1849 elején a bujdosásban meghűlt és nyomorékká lett. Megsántult és félig megsüketült. Mikor májusban Pestre jöttek, gyógyíttatták, de hiába. Csepen is betegen feküdt, úgy hogy anyja júliusban ott is hagyta és csak az év végén került a kis fiú újra haza.¹ A tél folyamán is megpróbáltak vele mindent és 1850 nyarán Parádra vitték. Örvendezve írta innen Toldynak Bajza: »Fiamnak úgy látszik használ a fürdő. Lábdaganata lohad és lába nyúlik, de nem hiszem, hogy egy nyár elég legyen neki.«² Bizony nem volt elég még a második sem! 1852 tavaszán lehangoltan írja sógorának, Zsiga Pálnak: »A szülőknek nagyon kétes vagyona a gyermek. Sokat nyomorékká tesz a betegség, sokat elvisz a halál... Házaamál sok betegség volt e télen. Gyermekeim most lábbadoznak, magam még most sem vagyok egészen jól. Jenő lábának Parád semmit sem használt. Isten tudja, hogyan gyógyul meg.«³

S a munkón járó szegény fiú már írói kísérletekkel foglalkozik. 1850-ből megmaradt egy kis füzete, nyomtatást utánozó betűkkel igen gondosan írva. Címe: *Ború és derű*, hazai almanach; szerkeszti Bajza Jenő.⁴ A kis gyűjtemény 1 szindarabot, 2 elbeszélést és 8 verset tartalmaz. Jenőé az oroszlánrész: a szindarab, a novellák és 2 vers. (A versek kiszakadtak, létezésüket a tartalomjegyzék árulja el.) A többi vers alatt a következő neveket olvassuk: Csermelyi Ernő, Erdődi, Galamb Pista, Zorádó és Dörregi. Mondani sem kell, hogy a kis füzet igen naiv, olyan a milyen egy tíz éves kis fiú munkája lehet. *A szerencsétlen vadászcsalád* című elbeszélés nyitja meg a gyűjteményt. A Kárpátok bércei közt egy vadász véletlenül agyonlövi feleségét és gyermekét, mire kétségbeesésében öngyilkos lesz. Haladást mutat a másik beszély: *Rónafi*. Czipra Laczi, az alföldi betyár, a hőse. Először elver egy kocsmárost, a ki fizetésre szólítja fel, aztán megtámadja Rónafi Ámon gróf hintáját, de pórul jár és elmenekül. Utoljára egy tiszai áradáson találkozunk vele, a mikor is egy leányt akar elrabolni, de Rónafi elfogja. Cziprát felakasztják, Rónafi meg feleségül veszi a megmentett leányt. Hogy Jenő az alföldi betyár-romantikából meríti tárgyát, az azt mutatja, hogy Petőfit, esetleg Gaált is már ismeri. Vigjátéka: *A titok*, két felvonásban. A titok nem más, mint hogy Kincsesi gróf halálos ágyán megállapodott barátjával, Domború báróval, hogy gyermekeik Kornél és Hermin egymáséi lesznek, de e megállapodást Domború csak öt év múlva fedi fel. Az öt év

¹ V. ö. a családi levelezést.

² Bajza József összegyűjtött munkái Badics-féle kiadásából 6: 352.

³ U. o. 6: 444.

⁴ Bajza Aladár birtokában.

elmúlt, Domború elárulja a titkot s mivel Hermin és Kornél úgyis szeretik egymást: hegyen-völgyön lakodalom! Úgy látszik Jenő olvasgatta legalább Kisfaludy Károly vígjátékait. Erre vall, hogy megkísérti a környezet- és típusrajzot. Az előbbi szolgálják Domború fiának Eleknek és Kornélnak vadászata, valamint Gipszinyi András báró levele, az utóbbit Gyuri »a falusi gavallér« alakja, a ki Herminbe szerelmes.

E szárnypróbálgatások is mutatják, hogy Jenő némi tanulmányokat már végzett. Az elemieket alighanem otthon, magántanulóként végezte el. Gimnáziumba a Mutschenbacher Alajos-féle magániskolába járt és itt végzett hat osztályt.¹ Tanulóéveiről alig van adatunk. 1857-ből megmaradt egy iskolai dolgozatfüzete. Magyar, latin, görög és német gyakorlatok vannak benne gyönyörű írással és korához képest fejlett intelligenciával írva.²

Otthon szomorú napokat éltek. 1853 közepén elborult apja elméje. »Micsoda élete is volt Jenőnek! Egy megháborodott apa kétségbeesett jajveszékülésére riadni fel a gyermekség szép álmából; azután mikor a feldúlt összezúzott hatalmas szellem lecsillapult, de csak azért, hogy világára örökös fátyol boruljon, — maga két mankón, — vezetni az édesapját a város utcáin keresztül célétalan.«³ 1858 márcz. 3-án halt meg Bajza József.

Apja halála nagyon megrendítette Jenőt. Különben is folyton betegeskedett, ezért Pákh Albert tanácsára 1859 tavaszán Gräfenbergbe ment. Itt tartózkodott akkor egy másik fiatal író: Zilahy Károly is. Pákh egyenesen hozzá küldte Jenőt, hiszen ismerték is egymást. Zilahy u. i. 1858-ban többször megfordult az özv. Bajzáné házában Bajza Lenke első novellás könyve dolgában. Ekkor azonban érdeklődése nem Jenőnek szólt, kit hallgatag modora miatt ő sem sokra tartott.⁴ Az igazi megismerkedés Gräfenbergben történt. Szoros barátságot kötöttek, olyan bensőt, mint hajdan az öreg Bajza és Toldy.

Bajza Jenő csendes, visszavonuló fiú volt, Zilahy túlzásokra hajló, szereplésre vágyó, sok tekintetben merő ellentétek s mégis nem egy lelki kapocs csatolta őket össze. Így az, hogy mindketten telivér litterátorok voltak. Mindig az irodalom lebegett szemeik előtt, nem is tudtak maguk számára más pályát elképzelni, mint az irodalmat. A nagy vonzalom az irodalomhoz Jenőnél családi örökség volt, Zilahy és testvérei családi vonássá tették. Jenő gyermekjátékai közt már irodalmi terveket sző, a türehtlenebb Zilahynak gyermekkorában cikkei jelennek meg. Mikor Zilahy lapot szerkesztett, annyi teret szentelt az irodalomnak, hogy ez többször egyenesen elnyomta a politikát. Igen jellemző rá, hogy

¹ Szinnyei Magyar írók élete és munkái szerint.

² Birtokomban.

³ Zilahy Károly nekrológjából, mely megtalálható Jenő Zách Felicziánjának függelékében.

⁴ Kovács Ferencz: Zilahy Károly pályája 1901. 21. és 22. l.

írva, az Orlando Furiosot fordítva halt meg. Sok hibája volt Zilahynak, de őt is melegebb méltánylásban részesíthetné az irodalomtörténet.

Összekapcsolta a két fiatal költőt az a nagy pietás is, melylyel Zilahy barátja apja iránt viseltetett. Bajza József és Börne voltak irodalmi eszményképei. Sokan írtak a költőről és kritikusról, de senki lelkesebben, mint Zilahy. Minden sorából az őszinte bámulat és a tanítvány lángolása szól. Szerinte Bajza a becsület és bátorság fényes mintaképe, pályája a leglélekemelőbb tanulság, ő a szabad szó, az igazság és a független meggyőződés törhetetlen képviselője.¹

Összefűzte őket a szenvedés is. Kora gyermekségük óta a szenvedések iskoláját járták, volt okuk elkeseredni ember és világ ellen, gúny és rosszakarat üldözte őket, az otthon sem hozott számukra mindig enyhülést, a szerelem is boldogtalanság forrása volt számukra. Jenőről írja Zilahy: »En... ifjúsága első virágában ismerkedtem meg vele... Alig volt 19 esztendő s már akkor egy kiégett nagy szívet leltem benne, melyből a lelkesedés fénye rég kioltva, a reménynek se híre, se hamva. Nemes arcza, elbűvölő kedves tekintete életet jelentett, de az ő életének kertjét már nyíltában leforrázta a dér. Megdőbbent a ki bepillant: élő halott! Türemény! — igen, láng azt kiáltom — jaj, de temetőbe vezet!... Egyszer mondta nekem: »Azért vagy te olyan szerencsétlen, mert csillagzatod az enyémhez kötötted.« Oh, mert nem volt kötelék a földön, másnak szent és boldogító, a mi neki meg ne lett volna mérgezve! Utoljára hozzászokott a mérgehez, sőt utána is nyúlt öngyilkos, bőszejével s mikor végig kiüríté, nem tudott többé sem sírni, sem örülni, hanem állott, mint a szomorú fű az élet vize mellett, szomjan, mozdulatlan nézve, míg a patak tőle elfut.«²

Jenő gräfenbergi tartózkodása a Zilahyval kötött barátság mellett azért is nevezetes, mert ekkor jelent meg első nyomtatott munkája. A Vasárnapi Ujságba írt egy fürdői levelet Gräfenbergről (1859. júl. 10.), valószínűleg Zilahy biztatására, a ki maga is küldött a Vasárnapi Ujságnak már régebben egyet (1859. márcz. 27.). Irodalmi értéke kevés van a levélnek. A megelégedés hangján van írva, a miből azt lehet következtetni, hogy neki is használt »Priessnitz dicső találmanya.«

Zilahy Júliusban utazott el családi betegségek miatt és csak az ősszel találkozott újra Pesten. Zilahy teljes tüzzel részt vett az ifjúság mozgalmaiban és abba némileg belevonta Jenőt is. Heves izgatásai miatt hamarosan kitiltotta a rendőrség a fővárosból. Beiratkozik a bécsi egyetemre, de ott is csak hat hétig tűrték meg. Családi bajok, külföldi utazás, irodalmi összetűzések miatt

¹ Magyar koszorúsok albuma 45—46. l.

² Ez összekötő kapesok kimutatásánál felhasználtam Dömötör János bevezetését Zilahy munkái 2-ik kötetéhez. V. ö. a 7. lapot.

ezentúl gyakran kénytelen volt távol lenni a fővárostól. Hosszabb ideig Jenő életében még kétszer volt itt: 1860 októbertől 1861 végéig és 1863 elejétől.¹

Mikor Pesten volt minden nap együtt voltak Jenővel. Estéiket többnyire a Kamon kávéházban töltötték, a hol az írók rendszeren találkoztak. Ha Zilahy nem volt itt, sűrűn leveleztek. Személyes dolgaik mellett megvitatták az irodalom eseményeit. A világnak, mely mindig együtt látta őket, fogalma sem volt, milyen kevésbé kímélték egymást négy szemközt, milyen nagy polémiaikat vívtak leveleikben. Nagyon sokat foglalkoztak Jenő drámájával s ezzel kapcsolatban mindenféle más dramaturgiai dolgokkal, később meg Vajda János költészetével, melyet Jenő szerint Zilahy nem méltányolt eléggé.²

Jenő visszatérte után nem járt többé iskolába, hanem teljesen az irodalomnak szentelte magát. Egyéni hajlamai apja példája, Zilahy sürgetése mellett kétségtelenül buzdítólag hatott rá nénye növekvő hírneve is. Első versei 1860-ban jelentek meg. Aránylag elég barátságosan fogadták még őket. »Úgy látszik, — írja a Hölgyfutár, — hogy míg a Muzsa az elhunyt atyát, az Apotheosis költőjét siratja, gyermekeire édesden mosolyog« (1860, 2—901.).

1860-ban hozzáfogott egy történeti tragédia írásához a *Zách Felicián*-hoz. A nyáron kintjárt Visegrádon, verset írt romjáról és ősszel megkezdte tragédiáját, annyi keserűség kútfejét! 1861 végén benyújtotta darabját a Karácsonyi pályázatra. A pályázat eredményéről Bérczy Károly számolt be a bíráló bizottság (Arany János, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Pompéry János és Bérczy) nevében a Szépirodalmi Figyelőben (1862. április 10.), összesen hat munka pályázott. Kettő semmi figyelmet nem érdemel, más kettő (*II. Lajos király*, *Mózes*³ költői ugyan, de nincs bennük drámaiság. Színrevaló is van kettő: a *Bűnt bűn követ* és a *Zách Felicián*. Ezek is gyenge alkotások, abszolút becsük nincs, de mint viszonylag, a legjobbnak az előbbinek kiadják a pályadíjat. A pályanyertes Dobsa Lajos volt, kinek ez leggyengébb darabja. Nem is adták soha elő.⁴

Bajza Jenőt e bukás nem csüggesztette el. Most a Nemzeti Színházhoz fordult munkájával. Az eredmény újra bukás, de ez oly sajtósági körülmények közt ment végbe, melyek határozott rosszakarat bélyegét hordják magukon. Ez volt E. Kovács Gyula véleménye is, mikor 1883-ban előadatta a *Zách Feliciánt*, de az okokat nem kereste egészen jó helyen. Szerinte a darabot Egressy

¹ Mindez adatokra nézve lásd Kovács Ferencz idézett munkáját.

² Ez utóbbi vitára Zilahynak egy az Egressy *Színházi Lapja*-ban megjelent Jenőhöz intézett levele adott alkalmat (1860. 34. sz.). Jenőhöz intézte utóbb Zilahy utileveleit és Madách-tanulmányát is. Magánleveleiket nem sikerült megtalálnom. A mit róluk mondok, Dömötör János után közlöm.

³ A Madách Mózes.

⁴ V. ö. Bayer József: A magyar drámai irodalom története 2: 302. 1.

és Szigligeti nyomták el. Egressy, mert bosszút akart állani Jenőn apjáért, a ki hajdanában alapos leczkékben részesítette, Szigligeti, mert neheztelt Zilahy Károlyra, a ki őt csak afféle középszerűségnek tartotta és e nézetét nem rejtette véka alá.¹ Valami van a dologban, de a maga teljességében nem állhat meg. Igazi fényt a történetre Bajza Jenő és Egressy polémiaja, az egykorú napi-hírek, a Nemzeti Színház és az irodalom akkori viszonyainak ismerete vet. Ezek alapján így fest az eset:

Alighogy a karácsonyi pályázat eldőlt, Bajza Jenő elhatározta, hogy darabját benyújtja a Nemzeti Színházhoz. Elvitte hát Egressy Gáborhoz, mint a kinek a czímszerepet szánta és felkérte, mondjon ítéletet róla. Egressy elolvasta a tragédiát, néhány kifogást tett ellene, egyes sorait kiigazgatta, de különben nagyon meg volt vele elégedve. Jenő Egressy utasításai szerint 1862 nyarán átdolgozta darabját és októberben Egressy felszólítására újra átadta neki. Egressy megint változtatásokat tett rajta. Bajzának ezek nem tetszettek, de nem tartotta őket lényegeseknek és nem akarta Egressy jóindulatát eljátszani, azért beleegyezett mindenbe és Egressy ajánló soraival beadta művét. A bíráló bizottság elfogadta, olvasó próbára tűzte ki s úgy volt, hogy még husvét előtt elő is adják. A szerepek szét voltak már osztva: Záchot Egressy, Klárát Felekiné, Erzsébetet Jókainé, Cselényit Tóth József játszotta volna.²

És ekkor történt valami. Jenő egyszer meglátogatta Egressyt, a ki nagy bámulatára kijelentette, hogy a darab most már sokkal kevésbé tetszik neki, új változtatásokat követelt, különben leveszi róla a kezét. Jenő nem jött ki sodrából, ráállott mindenre, sőt egy udvarias levélben megköszönte Egressy fáradságát, egyszerűsmind utasításokat adott neki Zách öltözetére vonatkozólag.³ Közben Radnótfáy intendáns új drámaíróvá választmányt alakított, — a mivel a lapok régi kívánságát teljesítette — és az új bizottságnak kiadta bírálatra az összes elfogadott színműveket is, a Szigligetiéi kivételével. Egressy kitörölte a darabról ajánló sorait és maga is az előadás ellen szavazott, mire a bizottság Zách Feliciánt 3 szóval 1 ellenében »színművészetünk jelen viszonyai közt előadhatatlannak találta.«⁴

E határozat nyomán nagy vihar ketekkezett. Zilahy egy kis czikkében a Bánk bán mellé állította Zách Feliciánt és keményen megtámadta Egressyt. Egressy nem Zilahynak felelt, hanem Bajzának, durván és dühösen. Jenő eddig nem nyilatkozott a saját ügyéről, bár a lapok tele voltak az ő dolgával. Végre most ki kellett állania a harcztérre. Egy hosszabb czikkben elmondta az

¹ Ellenzék 1883, 80. sz.

² A szereposztásra nézve l. a Magyar Sajtót (1863. febr. 28.) és a Nővilágot (1863. márcz. 16.).

³ E levél 1863. márcz. 12-én kelt és a Nemzeti Múzeumban van.

⁴ Hölgyfutár 1863. jun. 18.

egész történetet, leleplezte Egressy kétszínű eljárását. A czikk egyesén és sok szellemmel van írva. Édesapja, a vitatkozás nagymestere, ugyan aligha fejcsóválva nem olvasa volna, mert összehord mindenfélét Egressy ellen, olyat is, a mi ügyükhöz egyáltalában nem tartozik, de czélja az volt, hogy minél inkább kipellengérezze Egressyt és ez sikerült neki. Vitatkozó modorán megérzik apja hatása. Már a megszólítás is erre vall: Drága Egressy úr!¹

Mi okozta Egressy árulását? Talán a Magyar Sajtó 1863. febr. 5-iki száma. Itt Zilahy közli, hogy a Kisfaludy Társaság tagjává választotta Egressyt. A hír nem tetszik neki. Sokkal szívesebben vette volna, ha Szigetit választják be, a ki mint színműri is számot tesz. Különben Zilahy máskor sem bánt keztyüs kézzel Egressyvel. Egressy méltán hihette Zilahy és Bajza benső barátsága miatt Jenőt is részesnek a kirohanásokban.

Hogy Egressy ellensége lett fiatal költőnek, csak egyik oka volt bukásának. Más oka az, hogy akkoriban az irodalom vezető férfiai és Radnótfáy ellen egy ellenzék rendszeres támadásokat intézett. Az irodalmi ellenzék vezéralakjai Vajda János, Dömötör János, Reviczky Szevér és különösen Zilahy voltak. Mikor 1863 elején — Vajda névleges szerkesztése mellett — Zilahy átvette a Magyar Sajtót, folyton ostromolta Gyulaiékat. Még Arany Jánossal sem tudott kijönni, Gyulaira meg természetesen nagy haraggal rohant és hogy irodalmi troglodythnak, majomnak és cigánypurdénak czimezgette, az még az enyhébb dolgok közé tartozik (jún. 22.). Szigligetit kitartóan üttötte (jan. 18, 21., febr. 2, 16, 18., ápr. 1, 2, 8., máj. 12, 13. stb.), de megkapták a magukét Tóth Kálmán (márcz. 10.), Kövér Lajos (márcz. 13.), Jókai (ápr. 4.), Greguss (ápr. 2.) és mások is. Ezek a három csillaggal jegyzett kis cikkek valóságos méregbe mártott nyilak voltak. Rengeteg bennük az igazságtalanság, de félelmetes vitatkozó tehetőséget árulnak el és a lapnak oly élénkséget adtak, a minőt e korban egy sem ért el.

Gondolni lehet, hogy a hatalmon levő írók nem voltak ily körülmények közt túlságos jó szívvel Jenő iránt. A Magyar Sajtó 1863-iki első száma elpanaszolja, hogy a lapok tudomást sem akarnak venni arról, hogy Bajza Jenő a Nővilág főmunkatársa lett. Igaz, hogy a Nővilág mint Vajda János lapja, már régebben összeveszett mindenkivel. Be kell vallani, hogy néha Jenő is tört

¹ V. ö. a Magyar Sajtó máj. 1., jún. 17. és jún. 25. számait továbbá a Színházi Látszó 76-ik számát. A polémiaának volt egy igen nevetséges folytatása is. Mivel Bajza Egressy eljárását többször csizmadialegény nevezte, Kecskés István makói csizmadialegény sértve érezte az egész csizmadiaczéhet és három társával párbajra hívta ki Jenőt. Ugyanezt tette apja megbántása miatt Egressy Ákos is, a ki ekkoriban Mohácson volt vándorszínész. Bajza gúnyosan válaszolt nekik s mikor Egressy Ákos Pestre jött vendégszerepelni, csúfolódva kérdezte, hol késik Kecskés István? (Nővilág aug. 16. és 30.)

borsot, vagy legalább engedett törni borsot, Gyulaiék orra alá. A Koszorút professorlapnak nevezi, megvádolja, hogy az irodalom megváltójaként mutatta be magát hangzatos frázisok kíséretében, de a nagy mellverés mellett is a legégetőbb kérdéseket lelketlen közönnnyel tekintette (Nővilág márcz. 16.), — mindezt csak azért, mert a Koszorú megróttta Zilahyt, hogy a Zách Feliciánt égis magasztalja, mielőtt a közönség ismerhetné. A sok hercze-hurcza miatt érthető Jenő kifakadása, de az ilyenekkel csak rontott ügyén.

Zilahyék támadásának állandó céltáblája volt Radnótfáy Sámuel a Nemzeti Színház intendánsa. Radnótfáyról a legjobb barátja sem mondhatta, hogy hivatott az ilyen nagyfontosságú intézet vezetésére, így itt igen jól kiaknázható alkalom volt a »vaskalaposok« ütésére, a kik nagyobbreszt jó viszonyban voltak az intendánssal. E pontban a régi gárda több tagja is Zilahyékhoz csatlakozott, olyanok t. i., kiknek darabjait nem adták elő. 1863 első felében talán nincs olyan száma a Magyar Sajtónak, mely ne adna egy vágást Radnótfáynak, júniusban meg valóságos hadjáratot indít ellene Zilahy. Ugyanekkor feliratot intéztek a császárhoz 70 író és művész aláírásával Radnótfáy elmozdítását kérve. A feliratot jún. 23-án Dobsa Lajos és Reviczky Szevér nyújtották át az uralkodónak. A mozgalomnak semmi eredménye sem lett, az örökös támadás azonban — képzelhetni — nem jól hangolta Radnótfáyt Zilahy leghűbb barátja iránt.¹

Eltekintve minden egyébtől, az új drámbíráló választmány összeállításából is előre lehetett látni a bukást. Kik voltak a bírálók? Arany, Bérczy, Czuczor, Egressy, Feleki, Greguss, Gyulai, Jókai, Salamon, Tóth József, Tóth Kálmán és Tóth Lőrincz. Hogy ki volt ezek közül a 4 bíráló, a Nemzeti Színház naplójából nem tűnik ki, csak annyit tudunk, hogy 1 szavazott az előadás mellett, 3 ellene, köztük Egressy és hogy Gyulai meg Tóth Kálmán nem voltak a bírálók között.² Nézzük a többit. Arany, Bérczy és Jókai már a Karácsonyi-pályázaton kimondták ítéletüket, Feleki és Tóth József, mint színészek Radnótfáytól függtek, Greguss és Salamon az annyit kigúnyolt Koszorú munkatársai voltak és Tóth Lőrincz-czel együtt az uralkodó párt tipikus képviselői. Csak az öreg Czuczorról nem mondhatunk semmit sem és valószínű is, hogy ő szavazott az előadás mellett.

Annyi tárgyilagosságot fel kell tételezni a bírálókról, hogy

¹ V. ö. Hölgyfutár 1863 júl. 28. Nevesebb aláírók: Reviczky Szevér, Reményi Ede, Dobsa, Ábrányi Kornél, Thaly Kálmán, Szegfi Mór, Riedl Szende, Szász Béla, Balogh Zoltán, Tolnai Lajos, Vajda, Csukássy József, Vértesi Arnold, Mosonyi Károly, Siposs Antal, Kuliffay Endre, Lonkay Antal, Zilahy, Bajza. A Magyar Sajtót július elsején Pákh Albert vette át, megtagadva minden közösséget az előbbi szerkesztőséggel. A júl. 13-iki számban hazafiatlanságnak nevezte, hogy a feliratosak az *abszolút* uralkodóhoz fordultak. E vád ellen Zilahy és Bajza közös nyilatkozatban védekeztek (Nővilág aug. 1.).

² V. ö. Nővilág ápr. 1. Bolond Miska máj. 10. és Koszorú máj. 24.

ha a Zách Feliczián remekmű lett volna, a minek Zilahy kikiáltotta, minden habozás nélkül elfogadták volna. Ám a tragédia hibás alkotás. De, mondhatná valaki, így talán csak a munka fogyatkozásai voltak a visszautasítás okai? Feleletünk erre E. Kovács Gyulával csak az, hogy ugyanez időben előadták Farkas Albert *Nápolyi Johannáját* és Szigligeti *Bujdosó kurucját*. Annyi rossz dráma és csodabogár között, a mennyi a Nemzeti Színház műsorán szerepelt és szerepel, a Zách Feliczián megállta volna helyét.

A második bukásban sem nyugodott meg Bajza Jenő. A választmány ítéletét a közönséghez akarta megfellebbezni drámája kiadásával (Hölgyfutár 1863. jún. 18.). Kapott ugyan egy más tanácsot is Tóth Kálmántól. Tóth Kálmán elolvasta a darabot, aztán azt ajánlotta neki, más címmel nyujtsa be újra a Nemzeti Színházhoz és ő kezeskedik az elfogadásról. Az eszme egészen oda illik, ahol el lett mondva: a Bolond Miskába, ámbár Tóth komolyan ajánlotta, Gyulai azonnal kimutatta a gondolat fonákságát, hogy mi lenne a Nemzeti Színház bíráló választmányából, ha minden visszautasított darabot, így juttatnának vissza, mire Tóth Kálmán úgy módosította tervét, hogy Bajza javítsa át előbb drámáját.¹

Jenő ezt a tanácsot sem fogadta el, hanem átadta a munkát Zilahynak, a ki ekkor Reviczky Szevérrrel az *Alföldiek segélyalbumát* szerkesztette. Itt meg is jelent 1864 első napjaiban (249—324. l.) és nemsokára külön kötetben is Jenő verseivel és Zilahy nekrológiájával kiegészítve, mert Bajza a kiadást nem érte meg.²

Jobb is volt. Még mindig nem teltek be az üldözéssel. A Fővárosi Lapok febr. 5-iki száma Henszlmann Imre tollából egy értekezést közölt a Zách Felicziánról. A cikk Henszlmann leg-haszontalanabb munkái közé tartozik. Minden sorából kilátszik a bosszúállás lólába, azokért a vágásokért, melyekben hajdan Jenő apja részesítette. Nagyképű esztetizálás és elfogúlt kicsinyeskedés szövegtelnek cikkében össze. Újra feltárlja a Bajza József által rég megczáfolt elvet, hogy a drámában a jellemrajz a fő, a cselekvény mellékes. Valóban visszataszító látvány: egy országos hírű tudós akar egy fiatal elhalt költőt agyontiporni. Henszlmann teljesen rászolgált arra a személyeskedő, éles — de sajnos, igen gyenge logikájú — feleletre, melyet Cserényi Imre írt neki.³

A sok hirlapi vita mégis eredményezett valami jót is. Felhívta a darabra úgy a közönség, mint a színészek figyelmét. A Zách Feliczián pár év alatt egészen elfogyott, Kolozsvárt meg előadták. Záchot az »ércztüdejű« Rónai, Klárát Rónainé Prielle

¹ Magyar Sajtó máj. 1. Bolond Miska máj. 10. Koszorú máj. 24. és június 7.

² Zách Feliczián, tragoedia négy felvonásban, írta Bajza Jenő. Az elhunyt ifjú költő verseivel kiadta Zilahy Károly. Pest, 1864. Emich 8° 114, 1. lap.

³ Fővárosi Lapok 1864. febr. 27. Cserényi Zilahy Károly öcsésének, Imrének volt álnéve.

Lilla adta. 1864. ápr. 15-én volt az első előadás félsikerrel. Nem-sokára a kolozsvári társulat Nagyváradon is színre hozta több ízben.¹ 1883-ban E. Kovács Gyula felújította a darabot Kolozsvárt. Egy lelkes cikket írt róla és ápr. 17-én előadta. Ő Záchot, Dömjén Rózsa Klárát, Szacsvai Zách Jánost, Boér Hermin Erzsébetet, Mátray Cselényit játszotta. Viharos taps fogadta a pathetikus jeleneteket. Nem csoda! A hallgatóság zöme az ifjúságból került ki. A páholyok üresek voltak, de a földszint és a karzat tömve.² Ez volt, tudtunkkal, a Zách Feliczián utolsó előadása.

Miután így lehetőleg részletesen ismertettük Jenő színműve történetét, térjünk vissza 1862 őszére, mikor darabját a Nemzeti Színházhoz benyújtotta. Egyelőre elvetvén e munka gondját, egy új nagy munkába fogott, Goethe *Wertherjének* fordításába. Már 1862 végén (209. l.) a *Nővilág* egy részletet közöl a fordítás elejéről, 1863 febr. 16-án a végéről. Jenő a fordítást nagy lelkiismeretességgel végezte, úgy hogy nem is tudta egészen sajtó alá készíteni. A végső simítás Zilahytól való, a ki barátja halála után ezt a munkát is kiadta.³

1863 elején a *Nővilág* főmunkatársa lett. Névleges szerkesztő itt is, mint a Magyar Sajtónál Vajda János volt, de, a mint az utóbbit Zilahy vezette, úgy a *Nővilág*ot Bajza. A *Nővilág* ez időben havonta kétszer jelent meg 4° 8—10 oldalon. Szépirodalmi és divatlap volt. A számok divattudósításokkal kezdődtek, azután egy novella jött, utána 1—2 vers, esetleg valami ismeretterjesztő cikk, végül irodalmi, színházi és egyéb hírek, háztartási jegyzetek és a divatmelléklet zárták be. A divatlap sok teret foglalt le; ezt a részt Kálnay Pál szerkesztette. A szépirodalmi rész nem állott magas színvonalon sohasem s Bajza Jenő sem tudta emelni. A *Nővilág* nem fogható nem a régi Athenaeumhoz, vagy a Koszorúhoz és a Fővárosi Lapokhoz, de a Hölgyfutárhoz és a Vasárnapi Ujsághoz sem. A Pesti Hölgydivatlap, a Nefelejts, a Családi Kör kategóriájába való, ha a Napkeletnél magasabban áll is. Nőknek szánt kedves semmiségek töltik meg. Bajza Jenő idejében eredeti verset Zilahy Károly, Dalmady Győző, Szász Béla, Medgyes Lajos, Szendrey Julia stb., novellát Jósika Miklós, Bajza Lenke, Országh Antal és Reményi Katalin írtak bele, fordításokat találunk Moore (Spóner), Schiller (Tomor), Puskin (Zilahy Imre), Lenau (Mezey), Heine (Zilahy Imre) verseiből, Turgenyeff, Gogol, Musset, Berlioz stb. novelláiból.

Bajza Jenő pár nyilatkozatát és a *Werther*-részletet kivéve összes cikkeit névtelenül, vagy jegyekkel ellátva közölte benne. Nagyon bajos kiválasztani, melyek az ő munkái, de termé-

¹ Kolozsvári Közlöny 1864 ápr. 23., Ellenzék 1883. 80. sz.

² Ellenzék 1883 ápr. 16. és 18.

³ Az ifjú *Werther* keservei, írta Goethe, fordította Bajza Jenő. Pest, 1864. Heckenast 12° 191. l.

szetesen szép számmal lesznek. A Nefelejts nekrológja (1863 nov. 1.) útba igazít, hogy Jenő kritikai cikkeket is írt. Sok ilyen kis cikk van a Nővilágban »b« jeggyel jelölve; ezek valószínűleg az övéi lesznek. Túlnyomólag színbírálatok. Apja hatása megérzik rajtuk, de értékben messze elmaradnak apjái mögött. Igaz, hogy Bajza József jóval idősebb korában is írta színikritikáit. Eredeti eszme alig van bennük, de elég megbízhatóan ír pl. a III. Richardról (febr. 1.), Learról (márcz. 16.), a Csizmadia mint kísértetről (márcz. 1.), a Dalos Pistáról (márcz. 16.), a Bankár és báróról (ápr. 1.), a Tartufferről (márcz. 16.).¹ Április elején különben úgy a Magyar Sajtó, mint a Nővilág megszüntette színbírálatait, a mivel valószínűleg az Athenaeumot akarták utánozni, mely egy ideig szintén mellőzte a Nemzeti Színház eseményeit, de több okkal mint Jenőék. Október elsején Bajza megvált a laptól.

1863 nyarát Zilahyval Balatonfüreden töltötte. Nagy számmal volt itt az irodalom képviselve. Ott nyaralt Jókai, Zichy Antal, Vajda, Vecsey Sándor, Dalmady, Vas Gereben, Tolnai, Kulcsár József, Somssich Pál és Fiáth Ferencz (Nővilág aug. 1. és 15.). Az élénk fürdői életben Jenő is részt vett, de írói munkásságát is folytatta. Fordította a Werthert, újra át akarta dolgozni a Zách Felicziánt,² másrészt meg Zilahyval egy nagyszabású tudományos, szépirodalmi és kritikai folyóiratot tervezgetett. Címe *Uj Athenaeum* lett volna, főszerkesztője Zilahy, segédszerkesztője Bajza, munkatársa 10 fiatal író (Koszorú 1863 szept. 20.).

Pestre visszatérve pár hetet élt még. Az utóbbi időkben kiépült, mankóit letette, arcza egészséget mutatott, kezdett erősödni és férfiasodni, úgy hogy váratlanul jött halála, mely háromnapos agyhártyalob után 1863 okt. 28-án délután ragadta el. Szemét Zilahy Károly fogta be, kit a haláleset egészen megtört. Megírta Jenő sírversét, a róla szóló megható gyászbeszédet és alig pár óra terjedő saját életét nagyrészt Jenő emlékének, művei kiadásának szentelte.³

Október 30-án délután volt Jenő temetése. Koporsója körül

¹ Shakspereről az a nézete, hogy csak igen ritkán szabad adni, mert nagy előkészületet kíván. Ezt tanította az öreg Bajza is. (V. ö. a Badics-féle Bajza-kiadást 5: 209.) — A Tartufferről szörnyű vita folyt Zilahy és Gyulai között (Magyar Sajtó 11., 17., 18. Koszorú márcz. 15.). — Jelent meg Jenőnek két színbírálata a Magyar Sajtóban is (márcz. 15. és 20.), de ezek szóról-szóra megvannak később a Nővilágban (ápr. 1.).

² Zilahy nekrológja szerint.

³ Gömör Istvánné, Zilahy Kiss Ágnes úrhölgy közlése szerint Zilahy csak e pár szóval volt képes testvéreit levélben értesíteni Jenő haláláról: Jenő ma meghalt. A részleteket csak pár nap múlva közölte velük. — Ime, a különben gyenge sírvers:

Mint egy eltévedt üstökös
A sokaság között magára állott;
A földön nem volt mit ölelni
Lángjának — hát az égbe szállott!

fiatal írók álltak égő fáklyákkal kezükben.¹ A lapok többnyire hideg pár szónyi hírben emlékeztek meg a gyászestéről, maga a Nővilág is. Annál jobban esik a Koszorú meleg czikkét olvasni, mely arról tanuskodik, hogy Arany mindig jóakarója maradt Jenőnek, Gyulai meg nemes ellenfél volt: »Múlt pénteken temettük el a szép tehetségű fiatal költőt, Bajza Jenőt. A nemes hajtást, mely még most indult volna igazi fejlődésnek, virágzásnak, gyümölcsözésnek, a hideg őszi szél derékban töré meg, hogy soha többé ki ne ujuljon. Utóbbi időkben sok olyan érte, a mi elősegíté a rohamosan jövő agyszélhűdést s megkönnyíté könyörtelen munkáját. Szálljon a béke és nyugalom angyala a korán elhunyt fiatal költő sírhalmára.« (1863 nov. 1.)

III.

A visegrádi tragédia feldolgozásával egy százada kísérleteznek költőink. Többnyire színre akarják hozni, de mind máig nincs elfogadható darabunk róla. Igaz, hogy elsőrangú tehetségek nem próbálkoztak vele, de nagy nehézségeket is kell leküzdeni. A legnagyobb az, miként tegyék tragikussá Zách Klára, vagy Feliczán bűnhődését? hogyan tegyék az egyszerű zsarnoki tényt megnyugtató igazságszolgáltatássá? A tárgy feldolgozói: Kisfaludy Károly (1812.), Döbrentei Gábor (1823.), Fogarasi Nagy Pál (1839.), Kuthy Lajos (1840.), Vahot Imre (1846.), Arany János (1853.), Bajza Jenő (1862.), Jósika Miklós (1863.), Dezső Gyula (1866.), Abonyi Árpád (1895.), e nehézséget nem oldották meg. Műveik értéke ezért — Arany balladáját kivéve — nagyon kétes. Tekintsünk röviden végig rajtuk, különösen kiemelve a hatást, melyet esetleg Bajza Jenőre tettek.²

Kisfaludy *Zách Kláráját* 1812-ben írta, de soha elő nem adták és nyomtatásban csak 1843-ban jelent meg. Értéke semmi. Bajzára hatott az a gondolata, hogy Klára vesztét szerelmi csel-szövény okozza. Kisfaludynál Lanka szerelmes Cselénbe, a ki Klára szerelmese. Lanka úgy akarja magának biztosítani Cselént, hogy Klárát Tallenszky segítségével kiszolgáltatja Kázmérnak. Kisfaludy még háromszor próbálta átdolgozni e drámáját, de csak töredékek készültek el. Egy ilyen töredékből vette Bajza az udvari

¹ Pesti Hirnök 1863 okt. 31.

² Vándory Rezsőnek az Abafi-féle Figyelő 17-ik kötetében van egy értéke Zách esetről a magyar drámairodalomban. A munka nagyon sekélyes, ezért csak a Zách-ról szóló művek összeállítását használtam fel belőle, ezt is kiegészítve. A fent felsorolt művek mellett a Klára dolganak némi szerep jut még Szigligeti: *Zách unokái* (1846.), Tóth Kálmán: *Az utolsó Zách* (1858. V. ö. Pesti Napló 1858 márcz. 30.), Madách: *Csák végnapjai* (1861.) és Bartók Lajos: *Erzsébet királyné* (1892.) című darabjában is. Van továbbá e tárgynak három jelentéktelen német feldolgozása is: a Foglár Lajosé (1846.), a Mayláth Jánosé (1855.), és a Levitschnigg Henriké (1858. humorisztikus).

bolond, Rikkancs nevét és szerepét, a mi különben Learre vezethető vissza.¹

Döbrenteitől az 1823-as Hébe közöl egy ossiani stílusban írt elbeszélést: *Klára Visegrádon*. Dagályos nyelven, de különben minden szerkezet nélkül, krónikás módon mondja el a történetet. Bajza nem vett tőle semmit, Kuthy azonban innen merítette azt a jelenetet, hogy Klára meggyaláztatása után csolnakon menekül kedveséhez. (Erről van egy idéetlen kép is a Hébében.)

Nagy Pál *Zách Klára*-ját Jenő aligha ismerte, nem is vett vele semmit, akármily elismeréssel szól is róla Bayer.² Itt a főhős Bengár bán, a kiről a történelem egy szót sem tud. Zách — a jó Isten tudja, miért — erdőben bujdosik. Bengár egy eszköze *elhiteti* vele, hogy Kázmér megejtette Klárát, pedig semmi sem történt. Felcziánt a végzetes ebédén ő öli meg s mert Klára viszszautasítja szerelmét, kiirtatja a királylyal Zách egész családját. Végre kiderülnek gazságai és Klára szerelmese Homonnai párbajban elejti. Titkos gyűlések, holtnak vélt, de élő emberek, titokzatos váromok, szörnyű viharok mozgatják a cselekvényt.

A történelem megkezdett hamisítását Kuthy bátran folytatja (*I. Károly és udvara*). A Zách nemzetség kiirtása után Klára kedvese Pekri felláztatja az országot. Erzsébetet és Kázmért megöli, megölné Károlyt is, ha ez már meg nem halt volna — bánatában. Mit teyzen a jó vitéz? Azt kiáltja: Éljen Lajos, dicső királyunk! Hasonló logika építette fel az egész cselekvényt. Ez az a híres darab, melynek elhanyagolása valóságos »bűnhalmozás«.³ Egyébként itt jelenik meg először az eszme, hogy Zách jó szemmel nézi Kázmér szerelmét, mert szeretné vele elvételni lányát.

Már Kuthy több alakja komolyan aggasztott, hogy nem ép elméjű, de tisztára a félbolondok világába jutunk Vahot *Zách nemzetségé*-vel. Zách egy nagy összeesküvés feje. Mikor az ismert módon elveszett, a Záchok nem sokat teketóriáznak, hanem kikiáltják Jeretányt királynak. Ez a derék úr ugyan egyelőre még Ázsiában tartózkodik s ott a malchaiták meg az alánok fejedelme, ám ilyen csekélység nem hozza zavarba a Záchokat. Nagyobb baj az, hogy a gyűléseiket — igen bölcsen — a sírboltban tartják s oda Károly szépen lezáratja őket és szerencsésen éhen vesznek. Klára sorsa tulajdonképpen a háttérben áll, de mindenütt találkozunk vele. Szerelmese Cselén, a kit a királyné is szeret, azért játsza Klárát Kázmér kezére. Ilyen királyné mellett természetesen úgy társalognak az udvarban, mint valami lebuiban. Jellemző, hogy Klára meggyaláztatása után is ott ténfereg a királyné körül és Cselén felváltva, hol őt, hol Erzsébetet ölelgeti. Befejezésül kiderül, hogy Cselén a király törvénytelen fia, de már későn, mert Erzsébet megmérgezte.

¹ V. ö. a Bánóczi-féle Kisfaludy-kiadást 1:416. és 4:396.

² A magyar drámairodalom története: 1:427.

³ Váli Béla: Kuthy Lajos élete és munkái 91. l.

A tárgy többi feldolgozója nem hatottak Jenőre, értékük is igen kevés, — Arany balladáját kivéve — ezért csak futólagosan emlékezünk meg róluk. Dezső Gyula *Zách Felicziánja* egészen léha munka, Abonyi Árpád *Zách családja* sem érdemel figyelmet. A család kiirtását mellőzi, ebben Jósikát követi, különben Vahot nyomán jár, ennek rikító színezései nélkül. Jósika regénye *Klára* és *Klári* szentimentális üres regény, Záchot kivéve mindenkit megment s Klára később Széchy Dénesné lesz.

Katona József is foglalkozott egy Zách-dráma tervével, de aztán inkább a Bánk bán készítette el.¹ A két tárgy rokon, de a Bánk bán hatásosabb, mivel itt szerves kapocs van a nemzet ügye és Bánk családi ügye között. Bajza Jenő Katona mintájára össze akarta kötni a Záchban is hőse magándolgát a nemzet érdekével. A gondolat jó, de a kivitel fogyatékos. A cselekvény szövegét illetőleg is tanult Katonától. Hogy Klára megejtése a király távollétében, egy udvari estély után történik, ezt Katonától vette. Vett át több fordulatot is Katonától, a legfeljebb az, mikor a boszú végrehajtásakor Zách királynak nevezi magát, a mit Bánk bán mondhatott, de ő nem. A többi személyek hasonló szerepkörét a történelem adta, de Cselényi Biberach-utánzatnak látszik.

Kisfaludy Károly, Kuthy és Katona befolyása kétségbevonhatatlan, de szolgálai követésről szó sincs. Hatott Bajzára Vahot is, de csak műve első kidolgozására. Ez az első kidolgozás nincs ugyan meg, de Bérczy bírálatából és Bajzának Egressy ellen írt cikkéből némileg ismerjük. A tragédia terjedelmesebb volt. Jobban ki volt domborítva, hogy a királyné féltékeny Klára szépségére, a mi végső kirezgése annak, hogy Vahotnál szerelmileg féltékeny Klárára. Bukása után Klára átkokba tört ki, a mint Vahotnál is. A negyedik felvonásban Zách úgy volt feltüntetve, mint a ki nem ért semmit és azt sem tudja, mit tegyen.² Bele volt a darabba szöve egy ének Kún Lászlóról is, melyet valószínűleg épen úgy a végzetes ebéden énekeltek mint Vahotnál a Bánk bánról szólót. Végül az első kidolgozásban Kázmér visszatért és el akarta venni Klárát, de a szörnyű ítélet már végre volt hajtva. Ez is Vahottól való. Csak a jó ízlés kerekedett felül Bajzában, mikor a Vahottól vett czafrangokat eldobta. Legfeljebb a Kún Lászlóról szóló ének maradhatott volna meg, de ennek hiánya sem megy a drámaiság rovására.

Mai formájában a tragédia két részre osztható: egy viszonylag sikerült első felvonásra és az igen gyenge többi háromra. Fiatal drámaíróknál gyakori eset, hogy csak az első felvonás

¹ Gyulai Pál: Katona József és Bánk bánja 1883: 159. l.

² Ha Záchot úgy világosították fel a történelekről az első kidolgozásában is, mint a tragédia mai formájában, egyáltalán nem csodálkozunk, hogy nem értett semmit. Omodé szavai csak annyit árulnak el, hogy Klárával valami rettenetes történt. Mi sejtethetjük micsoda, de honnan találja el Zách, a ki most jön Horvátországból?

sikerül. Alapot tudnak vetni, de arra építeni még nem. Így van ez Jenőnél is azzal a különbséggel, hogy az ő alapjára nehéz is még három emeletet felrakni.

Az első felvonásban Sároson vagyunk Zách Felicziánnak, Csák Máté nádorának várában. Cselényi királyi pohárnok, Zách régi barátja, készakarva elfogatta magát, hogy Záchot a király részére csábítsa. A király jutalmat ígért neki s e mellett az a terve, hogy majd elveszi Zách lányát s ily módon Záchcsal együtt fog emelkedni. Tudja jól, hogy Zách nagyravágyó lelke nincs kielégítve és hogy Csák meg Zách folyton torzsalkodnak. Záchhoz jutva rögtön megkezdí munkáját. Arról beszél, mennyire nagyra becsüli a király Záchot, többre mint Csák, a ki, bár neki köszönhet mindent, szeretné elnyomni.

Más részről is jól hangolják a király iránt a nádort. Lánya épen most tért vissza az udvarból, a hol nénjét Opolynét látogatta. Klára elbeszéli, hogy nénje elvitte egy ünnepélyre. Nehányan felismerik, hogy Zách lánya és nagy kavarodás támadt. Egy ismeretlen fiatal lovag azonban megvédte a lányt. A lovag azonnal megis jelenik, mert Budáról nyomon követte Klárát. Szerelmet vall neki, aztán felfedi magát: Kázmér herczeg. Zách tanuja e jelenetnek és áldását adja a szerelemre. Kázmér bevallja, hogy nénje tudta nélkül van itt, de azzal távozik, hogy ha Zách a királyhoz áll, az egész udvar tapsai közt vezeti oltárhoz leányát. Zách megtiltja Klárának, hogy eddigi jegyesével Omodé Miklóssal érintkezzék, hiába minden könyörgés!

Épen megérkezik Omodé. Csáktól hoz rendeletet, legyen Zách készen, mert Rozgonyinál meg akar ütközni a királylyal: Zách lesz a tartalék vezére. Feliczián, az eddigi fővezér, halálra van sértve. Összehívja embereit és hivatkozva Csák istentelen dúlásaira és a haza szenvedésére, tudtukra adja, hogy átpártol a királyhoz. Zách fia János hevesen kifakad apja ellen és kijelenti, hogy ő csak magyart ismer el királyául. A két Zách összevész, kölcsönösen el akarják egymást fogatni. A katonák többsége kitart az öreg mellett és Jánost híveivel kiszorítják.

Zách árulása kitűnően van előkészítve és indokolva. Saját nagyravágyása, lánya óhaja, Cselényi fondorkodása, Kázmér megjelenése, Csák sértése — ennyi ok sodorja őt az árulásba. De ez indítékok fölszínre hozása nem kifogástalan. Cselényi szerepének kivitele nagyon is durva és átlátszó.¹ Valószínűtlen, hogy Zách leányát az udvarba engedte. Tán a lovagiasság védelmére számított? Lám, Kázmér nélkül ez nem védte volna meg. Klárának azért kellett Budára mennie, hogy Kázmér megismerhesse. Kázmér megjelenése sem egészen természetes, bár a fiatal hév sokat megmagyaráz. A felvonás befejezése azonban remek. Omodé híre a végső lökést adja meg Záchnak. Olyan nagy horderejű elhatározás, mint a

¹ Bérczy a Szépirodalmi Figyelőben 1862 ápr. 10.

Záché, igazán hatásossá a színpadon csak hirtelen, erős indulat kíséretében lesz. Elragadó János nemes páthosza is, mikor szembe száll apjával és a megalkuvás nélküli magyar álláspontot hirdeti. E jelenet értékét Egressy sem merte kicsinyelni.

De lehet-e az első felvonást expositiónak tartani? Nem, hiszen Zách már elkövette a tragikai vétséget, a bűnhődésnek kellene bekövetkeznie rövidesen, elemi erővel — és még három felvonás van hátra. Shakspearei művészettel lehetne továbbra is drámai érdeket kelteni, de nem Bajza kezdetleges eszközeivel. Ezután jóformán csak mozgás van a színpadon, a cselekvény alig halad.

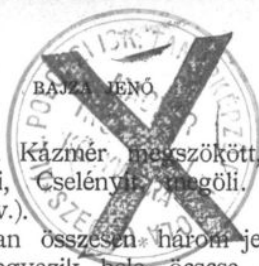
Rozgonynál a királyi hadak élén Zách tönkre verte Csákot, ki maga is elesett. Hatalmas udvari emberré lett, lánya dolga azonban nem jól áll. Kázmér bevallotta nénjének szerelmét. Erzsébet hallani sem akart róla, mert Kázmér politikai okokból Gedimir lithván fejedelem lányának vőlegénye. Mivel Kázmérral nem lehet okosan beszélni, a királyné Cselényire bizza, vigyázzon a hercegre. Cselényi csak most értesül Kázmér szerelméről. Hogy bevágja mindennek az útját, Klárához siet és megkéri kezét. Klára is, majd apja is visszautasítják és Zách a szemére hányja, hogy érdekből vette rá az átpártolásra. Cselényi bosszút fogad. Zách Kázmérnak szánta lányát, annak szánja ő is, de nem lesz köszönet benne!

Zách nagyzó ábrándozásba merül. A sereg érte lelkesedik, a király gyámoltalan, mért ne lehetne övé a korona? Egyszerre feltűnik képzeletében a rozgonyi csatásík. Csák Máté a szabadság törött kardjával kezében megfenyegeti: utol éri még sorsa! Magához térvén Zách töpreng, helyesen tette-e, hogy megerősítette Szent István koronáját egy idegen fején (II. fv.).

A király és Zách a lázadó brebiri bán ellen hadakoznak. Erzsébet fényes ünnepet ad. Kázmér újra ostromolja Klárát, de hiába. Cselényi kihallgatta e jelenetet és elferdítve közli a történeteket a királynéval. Szerinte Klára kitanult, ravasz lány, a ki teljesen behálózta a herceget. Azt tanácsolja a királynénak elégítse ki Kázmér szenvedélyét s akkor a herceg nem fog házasságra gondolni. Kázmér betegeskedése ürügye alatt, keresse fel két udvarhölgyével és ezek egyikét — Klárát — felejtse ott nála. Erzsébet visszautasítja a tervet, de a mint Cselényi előre sejtí, mégis követi.

Zách vad viharban siet Horvátországból lánya látogatására. A vihar elől egy kunyhóba menekül s ott találja remeteként fiát Jánost. János lesi az alkalmat, mikor ragadhat újra fegyvert a bitorló ellen. Apját átkozódva üzi el. Zách folytatni akarja útját, mikor Omodé — a ki Klaráért szintén a király híve lett — megjön a rémhírrrel. Zách nem hisz neki és dühében megöli, aztán mégis rossztól tartva elsiet. A haldokló elmondja a történeteket Jánosnak is. (III. fv.).

Zách Visegrádon van és tud mindent. János is megérkezik. Kibékül apjával és hugát ápolja. Délre harangoznak. Zách rátör

a királyi családra. Mivel Kázmér megszökött, a királynén akar bosszút állni. Megsebesíti, Cselényi megöli. A király minden Záchot halálra ítél. (IV. fv.).

A három felvonásban összesen három jelenetnyi cselekvény van: a királyné nem egyezik bele öcsce szerelmébe, hanem inkább megejteti vele Klárát, Zách bosszút áll. A többi, a mi történi, felesleges: Cselényit kikoszarazzák? Ezt előre tudtuk, e mellett ez nem lendít semmit semmin sem. Hogy e visszautasításért adja szörnyű tanácsát Cselényi? Semmi szükség az ő tanácsára, a királyné nélküle is rájönne. Omode és Klára szerelmi jelenete költőileg sem sikerült és bátran elmaradhatna. Egyáltalán micsoda alak ez az Omodé? A helyett, hogy kedvese gyalázatát megboszulná, elszalad Jánoshoz a visegrádi erdőbe. Pedig volna ideje bosszút állani, mert Kázmér másnap hajnalban szökkik meg. És az erdei jelenet! A legélére állítottabb valószínűtlenségek árán hozza Bajza a három szereplőt össze, hogy eljátszszák Lear egy hatalmas jelenetének gyarló utánzatát.¹ Mért öli meg Zách Omodét? Czelítalan vérengzés. A bosszú-jelenet is gyenge. A helyett, hogy pár szó után tenne Zách, hosszú szónoklatba fog. Nem drámaiság, hanem költészet szempontjából szép Zách víziója. Nem hibátlan, de elbűvölő lyrai erő lüktet benne.

A cselekvény hanyatlásával porba esik minden. Omodé és Cselényi nélkül a darabon semmi sem változnék, annyira fölösleges alakok. A szinpadi conventio teremtményei: intrikusnak és szerelmesnek csak kell lenni? Cselényi aggkori szerelme egyszerűen nevetséges.² János az első felvonásban erősen felkeltette érdeklődésünket, de aztán belőle sem lesz semmi sem. Klára fecsegő báb, Erzsébet szintelen. Jellemezni még úgy sem tud Bajza, mint cselekvényt szöni. Mikor Zilahy Imre az ő jellemzési eljárását a Schilleréhez hasonlította, üres frázist mondott.

Zách Feliczián alakja is rosszul ütött ki. Hogy hősenek több súlyt adjon, ügyesen változtatja meg a történelmet. A történet szerint Zách a rozgonyi csata után lett árulóvá. Csak még sokáig élt és Klára esete 1330-ban volt. Hogy tragédiánkban Zách árulásán fordul meg minden és ő maga veri le Csákot, a ki a harczban el is pusztul, ez országos jelentőségű férfivá avatja Felicziánt. Valóban az első felvonásban, mintha történeti levegőben élnénk, érezzük, hogy Magyarország sorsa dől el. A rozgonyi diadal után azonban egy eltörpült Záchcsal ismerkedünk meg. A történeti távlat elenyészik és Zách közönséges kapaszkodóvá válik.

Bánk bán után akarta Bajza, Klára esetét a politikai eseményekkel szerves összefüggésbe hozni, ezért tezza közvetlen a roz-

¹ Henszlmann Fővárosi Lapok 1864 febr. 5. Nem Shakspere Learjéből, hanem a Vörösmarty fordításából vett egy kifejezést is: Múltával a napot! (6. l. V. ö. Shakspere összes színművei. Franklin 1902, 1: 409.) Az eredetiben: Well, well the event!

² Bérczy id. h.

gonyi csata után. Eszméje az volt, hogy Zách nagyravágyásból lesz árulóvá, hogy lányát királynévá tegye és Zách nagyravágyása vesztí el lányát. A gondolat tragikai, de a kivitel lerontja. Zách egyetlen komoly lépést sem tesz, hogy célját elérje. A cselekvény stagnál, Zách hova-tovább tehetetlen alakká lesz. Végre kiderül, hogy maga sem tudja, mit akar. Egyrészt lányát vetetné el Kázmérral, másrészt maga a magyar koronára vágyik.

Örök kár, hogy Bajza nem tudta úgy megírni drámáját, a mint elgondolta. Ha a Zách-tárgy feldolgozásainak idejét nézzük, látjuk, hogy legnagyobb részük a negyvenes évekbe és az elnyomatás napjaira esik; ekkor volt korszerű. A negyvenes évek demokrata áramlatának kedvezett volna a királyi hatalom túlkapásának a képe, az elnyomás idején meg a nemzet szabadságszeretetének szembehelyezése az idegen hódítóval. Micsoda felrázó hatása lett volna Jenő darabjának, ha e gondolatot drámaian ki tudta volna fejezni.

Sok hibát találtunk darabjában. Gondoljuk meg, hogy 21 éves korában írta és hogy mit írt egyszer az öreg Bajza a fiatal írókról: »Az a ponere totum, mely az érett férfiesz sajátja, nekik nincs adva. Ezernemű ideák keringenek ezerképen egy fiatal lélekben cél és szorosan meghatározott rend nélkül; az a világ, mely bennük él, nagyobbrészt chaosa az anyagoknak s később lesz egy istenség eljövendő, mely szárazföldet és tengert ezen chaosban egymástól elválasztand s elrendeli a természet nagy systemáját. Meddig ez nem történik, a fiatal elme ismeretei nincsenek elvekre alapítva és habozás és bizonytalanság mutatkoznak rajta.«¹

IV.

Goethe két magyar íróra volt döntő hatással: Kazinczyra és Bajza Józsefre. Kazinczynak legfőbb törekvése volt, hogy magyar Goethe legyen, Bajza irodalmi elveit részint Goethétől tanulta, részint az ő műveiből vonta el. Kazinczy volt Goethe első magyar fordítója, úgy a prózai, mint a verses nemben. Ismeretes fordító modora miatt azonban áttünetései élvezhetetlenek. Bajza is fordított imádott költőjéből, nem sokat, nem is a legszebben: öt verset, egy elbeszélést a Pillangóba és egy elmefuttatást a fordításról a West-östlicher Divan jegyzeteiből; de több ízben méltatta Goethét, különösen behatóan regényeit a regényköltészetről szóló tanulmányában. Ő írta meg irodalmunk utolsó Werther-utánezatát az Ottiliát is.

Az apa Goethe-rajongása átszállott a fiúra is. Ha eltekintünk gräfenbergi levelétől, első írói fellépése Goethe három versének fordítása volt és utolsó heteiben is Goethét fordígtatta. Keveset nyújtott itt is — de a sors nem engedte meg neki, hogy bármiből is sokat adhasson. Ez a kevés azonban annyira kiváló, hogy

¹ Bajza József összegyűjtött munkái 3:356 (rövidítve).

örökre emlékezetessé teszi Bajza Jenő nevét a magyar műfordítás történetében.

Az Új Magyar Múzeum 1860-i folyamában (1: 165—9.) jelent meg Goethe Fischerjének, Sängerbének¹ és Mignons Liedjének fordítása Bajza Jenő tollából. A fordítások feltűnést keltettek az irodalomban,² Toldy meg a következő utószóval üdvözölte az ifjú műfordítót: »Egy irodalmunkban örök díszű s örökké fájó emlékeztű név örököse lép itt fel az új lyra néhány legszebb darabjainak művészi visszadásával. Vajmi könnyen olvastatják azok magukat, nem sejtítette a puszta műkedvelővel a feladás nagyságát s az érdemet, melyet csak a műgyakorló bír egész becsében mérlegelni. Az a nemesített népiesség, mely a két ballada legbensőbb lényegét képezi, mely nem hanyag technika s az aljassal érintkező köznapi kifejezésekben fekszik, mint az nálunk oly sokak által — balúl — értetik, hanem tárgya naiv felfogásában s az előadás ennek megfelelő egyszerűségében, — az hatja át azokat a magyar másolatokat is, valamint a gondolat ugyanazon hullámozó rhythmusa, mely a nyelv dallamosságával benső egységet képez, ugyanazon melegség s a kifejezés igénytelen egyszerűsége, melyhez kár nélkül semmit sem adhatni, csak egy árva szócskát is, sem abból el nem vehetni semmit a gondolat csonkítása nélkül. S Mignon dalában ama sóvár vágy a még félig öntudatlan első gyermekség első éveiben felvett képek hona után ennyi mélység és bensőség-gel; s e forma, mely annyira össze van nőve tartalmával, hogy még a szóhelyeztetés sora is szigorúan meg van a tartalom által határozva: mily szerencsével zeng mindez vissza a fordításból az eredetinek muzsikai szépségével egyetemben. Valóban nagy okunk van örvendenünk az ifjú költő mind poétai érzelmének, mind nyelvuralmának, mind formái átérzésének! Bátran ide vehetjük tehát legalább egyiknek a három dal közül eredetijét összevetés végett s bátran versenyre hívhatunk más új nyelveket a magyarral, melyek pedig rokonságuknál fogva gyakran fedezik a német szöveget.«³

Ez a meleg elismerés bizonyára Bajza József fiának is szól, de műfordításunk akkori fejlettségéhez képest valóban remekek Jenő fordításai és még ma is számot tesznek, sőt Mignon dalát máig ő fordította le a legjobban.

A *halásznak* hat magyar fordítását ismerjük:⁴ A Szemere Miklósét (Athenaeum 1841), Bajza Jenőét, Spóner Andorét (Hölgyfutár

¹ Ez a Nővilágban is 1860: 168. l.

² L. pl. a Hölgyfutárt 1860. 1: 557. l.

³ Következik Mignon dala németül.

⁴ Az alábbi összeállítások Szász Károly (*Goethe lyrai kölleményei*) és Heinrich Gusztáv (*Német balladák és románczok*) adalékainak felhasználásával és kiegészítésével készültek. Sajnos, két fordításhoz nem férhettem: Baj György *Halászához* és Szerényi *Mignonjához*. Heinrich említi őket, de nem mondja meg, hol találhatók és jegyzetei közt sem tudott rájuk akadni.

1864), Szász Károlyét (1873), Dóczi Lajosét (1879)¹ és Feleki Sándorét.² Hasonlítsuk össze pl. a következő négy sort:

- Goethe:* Sie sang zu ihm, sie sprach zu ihm:
Was lockst du meine Brut
Mit Menschenwitz und Menschenlist
Hinauf in Todesgluth? —
- Szemere:* S imígy dalol, imígy zeneg:
Mért csálja büntelen
Sajátim, ah, embercseled
Halálra kegytelen? —
- Bajza:* És így dalol, így énekel:
Népem mit bántod itt
Ármány és csel segélyivel
Hogy őt halálra vidd? —
- Spóner:* Dalolt neki és szólt neki:
A tenger-magzatot
Halálhőségbe álnokúl
Ravasz! miért csalog? —
- Szász:* És ajka szól és ajka dall:
Ne csald ki gyermekim
Gonosz szived ármányival,
Hogy elveszd ide kinn? —
- Dóczi:* És szólt neki, dalolt neki:
Mért hívod földi csel
Ármányival szülöttimet
Gyilkos napfényre fel? —
- Feleki:* Dalol neki, beszél neki:
Embercsellel vajon
Halálos tűzbe ide fel
Miért csalog fajom? —

A mint látható, valamennyi fordítás messze marad az eredeti mögött. Dóczié aránylag a legszebb, de a harmadik sor gondolatrhythmusát csak Bajza adta, úgy a hogy, vissza. A vers többi részében Bajza kétszer támaszkodik Szemerére és Szász többször átvesz Bajzától.³

A *dalnokot* Bajza Jenő, Szász Károly (1873), Lévay József (Fővárosi Lapok 1874) és Dóczi fordították le. Vegyük mutatványunkat rögtön az első szakaszból.

- Goethe:* Der König sprach's, der Page lief
Der Knabe kam, der König rief:
Lasst mir herein den Alten!

¹ L. Dóczi Lajos munkái 10-ik kötetében.

² Magyar Könyvtár 440. szám.

³ Érdekes megemlíteni, hogy az első szakasz 2. és 4. sorának ríme, Dóczi kivételével, mindeniknél halász-vigyáz. Ez a rím Kölcsey *Szép Lenkájából* való.

- Bajza:* Király beszél, apród szalad,
Elébe ér. Parancsolat:
Hivjátok be az aggot! —
- Szász:* Szól a király, apród szalad,
Apród jó, az parancsot ad:
Bocsásd be hát az aggot! —
- Lévay:* Szólt a király, fut a cseléd,
Majd visszatér, király beszélt:
Hadd lépjen hát az agg be! —
- Dóczi:* Szólt a király, aprópja fut,
Biztatja a megtért fiút:
Bocsásd csak be az aggot! —

Itt Szász közelíti meg leginkább Goethet és Bajza marad legtávolabb tőle. Egyáltalában úgy látszik, Bajza az epikai verseket nem tudja elég ügyesen fordítani, lévén maga elsősorban lyrikus. És hogy Mignon dalát ő fordította le a legszebben, annak oka az lesz, hogy ez ének fordítói között neki volt a legnagyobb lyrai tehetsége. Mielőtt erre térnénk, csak még egy sort idézünk A dalnokból, mert ezt egyedül Bajza fordította le jól.

- Goethe:* Er setzt ihn an, er trank ihn aus.
- Bajza:* S kehelyt emel, kehelyt ürít.
- Szász:* Ki itta mind: Oh enyh' ital!
- Lévay:* Ajkához ért, kihörpöle.
- Dóczi:* Felhajtja és üdülten szól.

Mignon dalával próbálkoztak a legtöbben — a legkevesebb sikerrel. Az a lehelletszerű finomság, olvadékony báj, epedő vágy congenialis szellemet kívánna a dal lefordításához. Soha nem hervadó dicsősége Bajza Jenőnek, hogy épen itt emelkedett a legmagasabbra. A vers fordítói: Szemere Miklós (Athenaeum 1840), Bajza Jenő, Névtelen (Hölgyfutár 1861), Spóner Andor (Nővilág 1862), Karlovsky Ida (Hölgyfutár 1862), Szász Károly (1875) és Dóczi Lajos. E fordítások közül a Karlovsky Idáét mellőzzük, mert majdnem tisztára Szemeréből van kiírva.

- Goethe:* Kennst du das Land, wo die Citronen blühen?
Im dunkeln Laub die Gold-Orangen glühen? —
- Szemere:* Ismered a hont, hol citrom virul,
Arany narancs ég lombok ágirul?
- Bajza:* Isméred a tájt, — a citrom honát,
Hol zöld lombon narancs piroslík át? —
- Névtelen:* Ismered a hont, hol citrom virul,
Narancs lóg lombos fája ágirul? —
- Spóner:* Isméred a hont, hol citrom virul,
Sötét lomb közt arany narancs pirul? —

- Szász:* Tudod, hol a hon, hol czitrom virul,
Sötét lomb közt arany narancs pirul? —
- Dóczi:* Tudod a hont, a czitrom szép honát,
Hol sárga narancs gyúl a lombon át?

A fordítások sokszorosan függnek egymástól, nagyjában mégis két typust lehet bennük megkülönböztetni: a Szemeréét és a Bajzáét. Az utóbbit csak Dóczi követi.

- Goethe:* Ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht,
Die Myrte still und hoch der Lorbeer steht? —
- Szemere:* S a kék egekről lágy szellőcske száll,
Alant a myrtus, fent a repkény áll. —
- Bajza:* Kék égről enyhe lágy szellő sóhajt,
Lenn myrtus áll, babér magasra hajt. —
- Névtelen:* A kék ég bűgő szellőcskét lehel,
Virágzik a myrtus s babérlevel. —
- Spóner:* A kék egekről lágy szellő susog,
Magas babér nő s csöndes myrtusok. —
- Szász:* Kék ég alól szelid szellő sóhajt,
Lenn myrtus áll, babér magasra hajt. —
- Dóczi:* Hol kék egekről szellő lágyan ér,
Myrtus lehell s magaslik a babér. —

Itt már Bajza határozottan a legjobb. Szász őt követi, de el nem éri. Az igazi nehézség azonban most következik. A háromszor megújuló »dahin, dahin«-t, mely annyit kifejez, nem tudták visszaadni. Ezért valamennyi fordítás csak kísérletszámba megy.

- Goethe:* Kennst du es wohl? — Dahin, dahin!
Möcht' ich mit dir, o mein Geliebter ziehn. —
- Szemere:* Isméred azt? — Felé, felé!
Óhajt e szív, oh kedves, vigy felé! —
- Bajza:* Isméred-é? — Felé, felé!
Oh kedvesem, veled vágyok felé! —
- Névtelen:* Oh ismered? — Oda, oda!
Menjünk ketten szívem szép angyala! —
- Spóner:* Oda, oda! — Oh ismered?
Oda mennék én, kedvesem, veled! —
- Szász:* Tudod ah! tudod ah!
Csak oda vágyom, kedves, vigy oda! —
- Dóczi:* Tudod e hont? — Azt keresem!
Oh oda vigy magaddal kedvesem! —

Sem a »felé«, sem az »oda« nem adja vissza a »dahin« érzelmi tartalmát. Dóczi meghamisította Goethet, Szász két sora majdnem kómikusan hangzik. Nem folytatjuk e részletes össze-

hasonlítást, csak általánosságban azt jegyezzük meg, hogy Szemere és a Névtelen alig jöhet számba, Spóner és Szász fordítása igen kevésbé síma és összhangzatos, Dóczié meg nagyon is síma, de nem goethei, a Bajzáé áll minden fogyatkozása mellett is a legközelebb az eredetihez.

Isméred a nagy oszlopos lakot?
Benn csarnok fénylik, díszterem ragyog,
És márványszobrok állnak, nézve rám:
Mi bántja szívedet szegény leány?
Isméred-e? — Felé, felé!
Óh védőm! véled vágyok én felé!

Isméred a hegyet? Rajt' köd borong,
Ormán az öszvér felhők közt bolyong;
Ős sárkányfaj tanyáz barlangiban,
Szirt hull alá s lent habra hab zuhan,
Isméred-e? — Felé, felé!
Cseng e szív, atyám, oh vigy felé! ¹

Elismeréssel kell szólnunk Jenő *Werther fordításáról* is. A Koszorú kétszer is azt állítja, hogy a fordítást Bajza és Zilahy közösen végezték (1864 jan. 31. és máj. 22.). Erről azonban a fordítás címlapja sem tud semmit és sehol semmi adat nincs rá az egész kötetben. Teljesen eldönti a kérdést Riedl Szende Kalauza, mely Riedl és Zilahy benső viszonya miatt a leghitelesebben volt értesülve. Szerinte a fordítást Jenő egy barátja fejezte be s az simította át az egészet is (1864 ápr. 17.). Nagyon kevés lehetett az, a mit Zilahy önállóan végzett, hiszen már Jenő életében mutatvány jelent meg a fordítás legvégéről; Zilahy javító kezének nyomait azonban világosan látjuk, ha a két mutatványt összehasonlítjuk a teljes fordítás megfelelő részeivel.

Jenő előtt már ketten is lefordították Goethe regényét magyar nyelvre: egy névtelen 1823-ban és Koszta József 1827-ben. Mind a kettő igen gyatra munka, a Kosztáé iskolai stílusgyakorlatnak is rossz, csak ott tűrhető, a hol az 1823-as fordítást írja ki. Olyan irodalmi műveltség mellett, a milyen a Jenőé volt, feltételezhető, hogy ismerte a két fordítást. Az elsőt itt-ott fel is használta, de nagyon kis mértékben. Hogy a fordítások minőségét tisztábban lássuk, bemutatunk egy részletet mindegyikből, olyan részt választván ki, mely megvan Jenő első kidolgozásában is, hogy Zilahy szerepét is lássuk. A részlet a regény nagy jelenetéből: az Ossian-olvasásból van kiszakítva.

¹ Bajza Aladár ajándékából a Nemzeti Múzeum birtokában van a Mignon dalának eredeti fogalmazványa, mely némileg eltér a nyomtatott szövegtől, nevezetesen: az »isméred-e« a 2. és 3. szakaszban elmarad, a 2. versszak negyedik sora így hangzik: Mi bánt, mi bánt téged szegény leány? és a vers utolsó sora: Eseng e szív, atyám bocsáss felé!

Goethe: Die ganze Gewalt dieser Worte fiel über den Unglücklichen. Er warf sich vor Lotten nieder in der vollsten Verzweiflung, fasste ihre Hände, drückte sie in seine Augen, wider seine Stirn und ihr schien eine Ahnung seines schrecklichen Vorhabens durch die Seele zu fliegen. Ihre Sinne verwirrten sich, sie drückte seine Hände, drückte sie wider ihre Brust, neigte sich mit einer wehmüthigen Bewegung zu ihm und ihre glühenden Wangen berührten sich. Die Welt verging ihnen.

Az 1823-as fordítás: Ezen szavak egész erővel sujtának a boldogtalanra s ő iszonyú kétségbeeséssel rogyott le Lotti lábaihoz; megragadá kezét s azt szeméhez szorítá s megint homlokához s úgy tetszett neki, mintha rettenetes szándékának sejdítése hatott vala keresztül lelkén. Lotti is megfogá az ő kezeit, mejjéhez szorítá, hozzásimult búsan szánva s lángoló arczaik egymást érinték. Eltűnt a világ körülöttük (141. l.).

Kosztá: Ezen szavak hathatósága a szerencsétlennek minden erejét elrablák. Lesujtá magát Lina lábaihoz, megragadá kezeit, homlokához szorítá, melyek fölött öldöklő nyilak gyanánt rémlett Linának Werther borzasztó szándéka. Lina mejjéhez szorítá kezét s ráborula szív fájdalommal, hogy lángoló orczaik csaknem össze-forrának. A világnak fényes dicsősége tűnt szemeik elől (2:97).

Bajza: E szavak egész erővel sujtának a boldogtalanra. Végző kétségbeeséssel borult Lotti lábaihoz, kezét megragadta, szemeihez szorítá, azután homlokához s úgy tetszék neki, mintha szörnyű szándékának sejtelmét látná Lotti lelkén áthatni. Lotti eszmélete elhomályosult, megragadta Werther kezeit, kebléhez szorítá s fájdalmas megindulással simult hozzá, úgy hogy lángoló arczaik egymást érinték. (Az utolsó mondatot elhagyta Jenő; Nővilág 1863 febr. 16.)

Bajza-Zilahy: E szavak egész hatalommal sujtának a boldogtalanra. Teljes kétségbeeséssel borult Lotti lábaihoz, kezét megragadta s szemeihez szorítá, azután homlokához s úgy tetszék neki, mintha szörnyű szándékának sejtelve hatott volna át Lotti lelkén. Lotti eszmélete elhomályosult, megragadta Werther kezeit. Kebléhez szorítá s fájdalmas megindulással simult hozzá, úgy hogy lángoló arczaik egymást érinték. Eltűnt a világ körülök (175. l.).

Bajza fordítása nem a legtökéletesebb. Bele-belecsúsznak hibás kifejezések, de máig nemcsak egyetlen élvezhető Werther fordításunk, hanem egyszersmind alighanem a legjobb prózai Goethe-fordításunk. Megjelenésekor csak Riedl Kalauza írt a fordításról hosszabb cikket. Riedlék nézete szerint a fordítás újabb emlékszbrot emel Jenő sírhalmára; az irodalomtörténet bizonynyal hálásan fogja beiktatni érdemkönyvébe e jeles fordítást (1864 jún. 12.).

Az irodalomtörténet és a nagyközönség elfeledte Jenőnek ezt a munkáját is. Pedig, a ki magyarul akarja elolvasni a Werthert, csak e fordításhoz nyúlhat és a ki olvassa, örömet kell, hogy

találjon a szép fordításban. Igazán erőteljes, költői nyelven van e regény visszaadva. Nézzük csak meg az ossiani részlet megragadó átültetését. Goethe után prózában fordítja, de annyi rhythmussal, hogy e próza a legjobb verssel is felér, és hogy különb Ossian verses magyar fordításainál is:

Majd ha kél a bércz viharja
S észak hányja a habot,
Ott ülök a zúgó parton
És a néma szírtre nézek.
Gyakran, ha elbú a hold,
Látom gyermekimnek árnyát,
Félhomályban járnak együtt
Szomorúan egyetértve.¹

V.

Zilahy Károly említi nekrológiájában, hogy Arany János egyszer előtte Jenőt a fiatal lyrikusok legelsejének nevezte. Arany valóban mindig szívesen közölte Bajza Jenő verseit folyóiratában. És ha elolvassuk fiatal költőnk verseit és meggondoljuk, hogy az utolsó kivételével valamennyit 21 éves kora előtt írta, nem tagadhatjuk meg tőle őszinte csodálatunkat. Petőfit kivéve, alig lesz irodalmunkban más lyrikus, a ki ily ifjú koráig olyan gyönyörű verseket írt volna, mint Bajza Jenő.

Összesen 14 versét ismerjük. A legrégibb 1859-ből való, a legújabb utolsó napjaiból. Négy évre 14 vers esik, míg pl. Petőfi 1844-ben 21 éves korában 130 verset írt. Ritka önmegtartóztatás fiatal költőnél, különösen a hatvanas évek versáradatában. Bizonyára sokkal több költeményt érzett és élt át Jenő, tán írt is. Hogy csak ennyit bocsátott a világ elé, annak oka lyrája lényegében rejlik.²

¹ Szándékosan szedtem versalakba a prózai sorokat, hogy a rhythmus lüktetését ezzel is jobban megérzékeltessem. Szeretném mellé vetni Fábian fordításának megfelelő részét, de Goethe a Macpherson-féle hamisítványt használta, míg Fábian Sinclair szövegét s a kettő közötti akkora a különbség, hogy egymással össze sem hasonlíthatók. (V. ö. Heinrich cikkét Ossionról Olcsó könyvtár 1775—80. sz.)

² Álljon itt a 14 vers címe első megjelenésük helyével és idejével: *Marólon*, Nővilág 1860 szept. 15. *Annai sorscsapás közt*, u. o. 1860 szept. 30. *Éjjel*, Hölgyfutár 1860 szept. 30. *A visegrádi rom*, Vasárnapi Ujság 1860 decz. 2. *Tünődés* (Zilahynál Csók közben), Szépirodalmi Figyelő 1860 decz. 5. *A Duna*, u. o. 1861 jan. 16. *Erdőben*, Nővilág 1861 febr. 1. *Kedvesem sirján I—II.*, u. o. 1861 márcz. 15. *Szabadban*, Pesti Hölgydivatlap 1861 júl. 15. *A gályarab*, Szépir. Figy. 1861 júl. 18. *Mindörökké*, Családi Kör 1861 júl. 28. *IV. László*, Szépir. Figy. 1862 aug. 21. *Ne lássalak . . . Nefejejts* 1863 decz. 22. E verseket hat kivételével (*A visegrádi rom*, *Erdőben*, *Kedvesem sirján I—II.*, *IV. László*, *Ne lássalak . . .*) Zilahy kiadásában is megtaláljuk.

Lyrájának legjellegzőbb vonása bizonyos előkelő tartózkodás. Rokonságot mutat apja és közös mintaképük, Goethe lyrájával. Mind a hárman valami elvonatkozásban vannak a realitással szemben, de ez elvonatkozás természete mindegyikükénél egészen más. Goethe a reálisból indul ki. Minden verse háttérében tényleges élmény áll, de ezt a sajátlagos élményt egyetemlegesként fogja fel és az általános emberi távlatában mutatja be. Az öreg Bajzának igen kevés a köze a valósághoz. A reálishoz csak egy-egy gyenge szálacská fűzi, lyrája egy sajátos költői léleknek álomvilága. Jenő Goethénél is, apjánál is reálisabb. Határozott, erős szálak kötik életét és költészetét össze, de e két fogalom nála sem ugyanaz. Lyrája nem tárja fel előttünk egész életét, csak annak némely választékos pontját. Bajza Jenő a lyrai tartózkodás költője.

Hogy reálisabb, mint Goethe és apja, természetes. Hármójuk közt egy kolosszus áll: Petőfi. Petőfi a lyrát új mezőkre terelte. Szakított minden általánosságra való törekvéssel, minden elvonatkozással, neki a reális élet kellett a maga mindig sajátlagos eseteivel, érzéseivel. A speciális, a reális az ő költészetében ugyanarra a magaslatra tudott emelkedni, a melyen Goethe általános emberi és abstrahált lyrája áll. Jenőt apjától örökölt hajlamai, Goethe-rajongása és hallgatag, magába mélyedő természete megakadályozták, hogy Petőfi realismusa teljességét elérje.

A valótól azonban nem távolodhatott el annyira, mint apja, már azért sem, mert érzelmvilága sokkal gazdagabb, sokkal szelesebb körű volt és sokkal több forrásból táplálkozott, mint az apjáé. Bajza József érzelmvilága u. i. minden költőisége mellett is szűk körű és e szűk körben is tele van képzelgéssel. Jenőnek jelentékenyen nagyobb lyrai tehetsége volt.

Egyébként az öreg Bajza költészete csak azért lehetett annyira elvont, mert reális eszméit és érzéseit más úton fejezte ki: kritikai irataiban. Verseire aztán földietlen álomvilága maradt. Jenő még mikor pro aris et focis kellett volna is küzdenie, nem bírta magát belevetni az irodalmi élet forgatagába. A kritika és polémia nem volt hivatása, egész egyéniségét költészetének kellett kifejeznie.

Verseinek alaphangja elegikus. A vidámság teljesen hiányzik lyrájából. A sors csapásai, melyek folytonosan zaklatták, könnyen érthetővé teszik ezt. Tönkre tett gyermekkor, megmérgezett ifjúsága zokog verseiben. »Gyászvirág volt, — mondja Zilahy — melynek kebelrendítő némaságából egy eltemetett gyermekkor és egy eltiprott jövő nagy kínja sikoltott.« Bánata azonban a szenvedélyességig ritkán emelkedik. Lelki életének nagy viharait nem tárja elének, csak a zivatar elülése után mutatja be a dúlást, melyet az elemek dühöngése okozott. Mélyen érzi fájdalmait, de keserű lemondással és némi fensőbbeséges megvetéssel megnyugszik bennük. A legnagyobb pessimismussal nézi a világot, nem hisz egy szebb jövőben, csak egy menekvést lát szenvedéseitől: a megváltó halált. Első verse (*Éjjel*) a halálért esd és utolsója is. Még mikor egyszer

életében — bár rövid ideig — boldogan szerelmes, akkor is a csendes elmúlás után áhitozik (*Erdőben*). A halál költészetét leg-erősebben az *Amyi sorscsapás közt* zengi. A sors ezer csapása közt változatlan maradt arcza és szíve nyugodt a sodró ár alatt. Hiszen míg a folyam felületén a habok bőszen zúgnak, a fenék oly csendes hallgatag. Ámde érzi, hogy szíve még sem a folyam-
nak mozdulatlan, gyáva feneke; tűzhányó az a tenger mélyén,
mely, ha kitör, ég és föld megrendül bele.

... És mi szép, midőn a tengermélyi vulkán
Fölveti tűzével a hullámokat, —
És mire lesimul a riadt hab, ő már
Szétszakadva fekszik csendes ár alatt.

Önérzet szól e versből. Pusztulást jósol magának, de nem közönséges pusztulást. Oh, de szomorú önérzet ez! Egy ifjú csak a halálban lát megdicsőülést! Később változik érzése. Halált jósol és kíván magának ekkor is, de nem kell neki a fényes halál, hanem a halál akárhogy is. Hogy eddig eljutott, az újabb csa-
pások következménye. A sors három boldogtalan szerelemmel
sújtotta amúgy is vérző szívét.

A mi más számára az üdvösség kelyhe, neki az is örömpohár. A hol az élet mostohaságából üdülést vár, ott még szörnyűbb végzet leselkedik rá. Első szerelme: asszony. Lehet-e asszony sze-
relme üdvhozó egy ifjura? Ime, a gyermekkorból kilépő ifjú első lépése a boldogság felé — ballépés. Az asszony férje durva ember, a ki nejét halálra gyötri. A költő még ideálja temetésén sem lehet ott (mert valószínűleg Gräfenbergben volt). Kedvese gyakran meg-
jelenik álmaiban és hívja a más világra. Menne is, de az Élet, e nagy zsarnok fogva tartja. (*Éjjel*.)

Második kegyese szép szőke leány. A dolog jól indul meg, a leány viszonzozza érzelmeit. Feltárja számára a mennyet és ő még-
sem egészen boldog. Kétségek gyötrik, nem lesz-e kedvese hűtelen? A helyett, hogy a boldogság perceit éldelné, elmélkedik érzéseiről.

Míg a gyönyörnek poharát kihajtja,
Tünődik hosszan elmerengve rajta.

A zord halál most sem kíméli. A virág elhervad, a szép szőke
gyermek meghal. (*Maróton, Tünődés, Kedvesem sírján I—II.*)

Mind a kettőnél keservesebb a harmadik. A költő megbékül sorsával s a miről rég letett, szerelemvágy ébred szívében. (*Sza-
badban*.) Szerelmes is lesz újra, de visszautasítják. A dolog drámai gyorsasággal játszódhatott le, mert 1861 tavaszán epedt új szere-
lemért és ez év nyarán már megcsillapodva tekint vissza a tör-
téntekre. Hogy azonban mennyire megrázhatta az eset, mutatja, hogy ez sajtolta ki lelkéből legszebb versét a *Mindörökkét* és hogy utána letette lantját. Csak egyszer szólal meg még, hogy elzengje hattyúdálát.

A *Mindörökké* a magyar lyra örök remek termékeihez tartozik. Vele Jenő irodalmunk halhatatlanjai közé emelkedett. A kesergő szerelemnek olyan megható kifejezést adott e versében, a minőt csak a boldogtalan szerelem legkiválóbb lantosai adtak: Balassa Bálint, Kisfaludy Sándor és Vajda János. A költő nem boldog kebelrel, de csillapodva ül magánya méla csendiben. Visszagondol a megfutott pályára és szeme utoljára elborongva kedvese képén pihen meg.

Mint futó hajót a hozzá lánczolt csolnak,
Lángoló szerelmem akként kergetett,
Ment kevély vitorlák szárnyain a gálya
S ment kétségbeesve a ladik utána —
Tomboló habok, mély tengerár felett.

De kedvese egy szava által el lett szakítva tőle és czéltalanul állt meg, mint a csolnak, ha ketté vágják a kötél, mely összefűzte őt s a gályát s ott reng tétován az oczeán színén. Most már ott van a költő a rengeteg magányban, összehajlik a lomb bús feje felett. Elhagyta a harctér, mely sebbel tetézte és hívja a hű orvost: a feledést kérve, fedje el örökre kedvese képét.

Hivom, de mi haszna? Mint felhő az égről,
Ha lehull, alatt is minden cseppiben
Ismét a gyönyörű kék eget mutatja,
Elszakadva tőled, úgy tükrözi vissza,
Örökkön-örökké arczodat szívem!

Jenő e vers után két évig hallgatott. Nagy munkákba fog, tele van tervekkel, teste kiépül, arczán tavasz ragyog, barátai fényes pályát látnak előtte, csak ő nem áltatja magát. Múltja szomorú kísértetként üldözi és sötét jövőjére emlékezteti. Ezt a hangulatot zokogja el hattyúdala (*Ne lássalak...*)

Még száz virágot nyujt felém az élet
De én többé le nem szakasztom őket. —
Bor, szerelem, vidámság, menjetek!

Szegény fiú! Mikor voltál te vidám, mikor élvezted a bor és a szerelem gyönyörét? Poharában az örömmel habja, de kezéből egy sejtetem kikapja. Kiönti és örömmel tölti meg.

Eredj hát kedv és élet minden kéje!
Jöjjön jövőm — bátran megyek eléje:
Hisz boldog e szív már úgy sem lehet!
Oh hadd legyen az ősz dérvette fája,
Mely lombjait egymásután lehányja
És pusztta mellel várja a telet!

Lyrai versei mellett van két leíró és két elbeszélő költeménye is. Leíró vers *A visegrádi rom*. Tartalma vízió. Jenő előtt fel-támad régi fényében a vár és megelevenednek lakói: Salamon király, Csák Máté, Zách Klára, Nagy Lajos, Mátyás. A vers elnyuj-tott. Főérdeke az, hogy tragédiája megfogalmazásáról értesít. Van benne egy gyönyörű hasonlat is. Jenő általában nagy mestere a hasonlatoknak. A vár felépül a költő előtt:

... s mint boldog szerelem,
Szép kert mosolyg le a hegyoldalon.

A vers befejezése a hatvanadiki országgyűlésre vonatkozik. Arra kéri Istent, hogy ne váljék ily rommá az az épület, melynek alapját a nemzet most veti. Az Úr biztatást int neki.

Hiú volt bizalma. A nemzet és az uralkodó nem békültek ki. Csalódását *A Duna* című allegorikus-leíró versében siratja el. Gyephantra dőlve néz a ballagó folyóra. Csendes, mint a csillapult szív, de látta nem egyszer, mint sírt, tombolt dühödten szélvész barna éjszakákon. Jelenén és múltján tűnődve felzaklatá keblét a szegény, hogy méltósága így lealázva. A folyam zsarnoka az ember gögösen hajóz rajta gályáival és bár a Duna küzd ellene, elnyomója csak újabb lánczokat ver rá. Szabadsága napját soha el nem éri.

Oh menj folyam, csak menj alá, hol
A hű Tiszát fogadja kebled.
Ott könnyetek hadd folyjon egybe,
Míg egymást búsán átölelvé
Nagy tengerárba halni mentek!

A ki a maga számára csak a halálban látott megnyugvást, sokat szenvedett hazájának is csak a megsemmisülésben láthatott menedéket.

Epikus művei *A gályarab* című drámai monológja és a *IV. Lászlóról* szóló ballada. Viharos, szinte drámai nyelven vannak írva, oly páthosszal, a minőt, Zách János dikcióját kivéve, tragé-diájában sem találunk. Nem is annyira drámája, mint ezek árulják el, hogy sokra vitte volna, mint drámaíró is. Az elsőnek tartalma rikító. A gályarab elcsábította menyét, aztán megölte fiát. Balladáját Arany János közölte a Karácsonyi-pályázat után. Eredetileg u. i. a Zách Felicziánba volt szöve. Verstanilag is érdekes, mert ez az egyetlen Jenő versei közt, mely magyar formában van írva.¹ A szerencsétlen sorsú király történetének eddig alighanem ez a ballada a legjobb feldolgozása. Az egészben nincs egy szó elbeszélés sem, csupa párbeszéd. Hibája az, hogy Edua költő szavai és rá László

¹ Összes többi verseit nyugateurópai formákban írta, rímes jambusokban és trocheusokban; 8 a jambikus, 5 a trocheikus. A rímelhelyezésben legked-veltebb formája az abcb, melyet 8-szor találunk nála. Verselése egyébként elég gyenge, úgy drámájában, mint eredeti és fordított verseiben. Legjobb esetben is csak középszerű e tekintetben — éles ellentétben apjával.

válasza kissé hosszúak és nem is valószínűek, mikor Árbócz és Kemenche már a sátor előtt dülnek. E részletezésben azonban sok a költői szépség és nem szabad felednünk, hogy a balladát tulajdonképen énekelték volna a Zách Felicziánban, a mikor is e fogytkozás nem lett volna felöltő. Sikerültebb a befejezés:

»Hah! atyám az, Arbócz!

Bátyám a Kemenche!«

»Halál reád áruló dög,

És te kún király ne!

Kún király, kunoknak

Asszony-gyalázója,

Húgom, lányom, feleségem

Becsület-rablója!«

»Félre jobbagy, félre!«

Nem uram az égre,

Nem, nem innen élve!«

Hajh László, Kún László, magyarok királya!

VI.¹

»Kevesünknek volt módja lelkének rejtekébe nézni, de a ki bepillantott, kincsházat látott. Kincset vitt a sírba. Mi, a kik pályáján kortársai vagyunk, mind eltörpülünk mellette. Ti nem tudjátok — én tudom: lumen volt ő, kinek szeme messzebb látott, mint a másé... Különös, hogy ezen rendkívüli jelenséget, legközelebbi környezete sem tudta megismerni. Az öreg Vörösmarty megismerte; az egész rokonságban őt szerette a legjobban s utolsó betegsége alatt is mindig magánál tartotta. Vörösmarty mondta az atyafiak előtt: Meglássátok, abból a fiúból nagy ember lesz! Ezt a gyermek is meghallotta s utóbb — noha magáról ritkán szólt — szegény, egész meglepéssel beszélte nekem.«

»Mikor dolgozott valamit, vagy próbált teremteni, az örök-szép ideál lebegett előtte... Sohasem dolgozott a világ számára, csak a maga gyönyörűségére. Senkit sem ismertem, a kinél az individualitás oly erősen és oly tisztán ki lett volna fejlődve, mint nála és nem senkit, — még nőket sem — a kiknél ez individualitás kedvesebb, meghatóbb módon tudja magát érvényesíteni. Ártatlan szép tekintetéből a jóság mennyországa nézett ki, egy gyöngye szív holdvilága tündöklött, egy érczerős lélek villámi cikláztak. Apját mesteremnek, példányképemnek tartottam, szerettem, csodáltam, de azt mondom, *a mi fényt a Bajza névre hozott, azt ez a szomorú beteg fiú, ha él, nemcsak megkésztette, de megtízszerezte volna...* Dis aliter visum!«

BAJZA JÓZSEF DR.

¹ Zilahy nekrológiából.

ADATTÁR.

GUZMICS IZIDOR LEVELEI FARKAS JÓZSEFHEZ.

(Első közlemény.)

»Colligite fragmenta, ne pereant.«

A pécsi püspöki könyvtár buzgó őrzője, Szőnyi Ottó dr. jogakadémiai tanár, a nevezett könyvtár egyik rejtettebb zugában, rendezgetés közben, egy pecséttel lezárt csomócskára bukkant, melyen ez a felirat volt olvasható: »Guzmics Izidor' Bakonybeli Apát' barátságos levelei 1817—1838. Farkas Józsefhez. Annak idejében, ha kit valamikép' érdekelnének felnyithatandók.«

A csomagot felbontván, ötvenöt levelet talált benne. Minthogy őt sokoldalú elfoglaltsága akadályozta eme levelek lemásolásában s amúgy is más mezőkön dolgozik irodalmi tekintetben, nekem adta át közlés céljából Guzmics leveleit.

Több szempontból érdekesek ezen levelek. Hisz belőlük nemcsak Guzmicsnak nemes lelkét, izzó hazafiságát s lelkes törekvéseit ismerjük meg még jobban, hanem a XIX. század első évtizedeinek irodalmi és művelődési viszonyait is megkapóan és alaposan ismertetik ezek s így történeti és irodalomtörténeti érdekességük is van.

Guzmics és Farkas József között akkor keletkezett a szíves baráti viszony, midőn mindketten a pesti egyetemen hallgatták a hittudományokat. Guzmics 1812-től 1815-ig volt a középponti papnevelőben Pesten.

Guzmics Izidor pesti tartózkodásának harmadik évében a theológus egyetemi hallgatók kebelében egy »Magyar Társaság«-ot létesít, melynek lelkes tagjai — mint Zoltvány Irén írja Guzmics Izidor életrajzában ¹ —

¹ Budapest, 1884, 43. lap. — V. ö.: SEDA ERNŐ: A központi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának története, Budapest, 1874.

szorgalmasan dolgoztak eredeti és fordított műveken, egyebet azonban nem adtak ki egy pár novellánál e címen: »Két Koszorús Delinke« (Pest, 1814.), melynek elseje: »Meteusz«, eredeti s Guzmicstól van, Báróczyt utánzó tollal, — másika pedig Lafontaineból való fordítás Farkas József pécsi növendékaptól.

Farkas József hittudományi tanulmányainak végeztével mint »vice-secretarius et archivarius« a pécsi püspöki aulába jut, innen csakhamar falura kerül mint segédlelkész. Káplánkodott Széken, Hetényben és Szekszárdon. Nem egészen egy év múlva azonban ismét Pécssett találjuk mint a pécsi szeminárium »studiorum praefectus«-át; 1817-ben pedig már ugyanott az egyháztörténelem és a ius canonicum tanára. 1833-ban Szászváron lett plébános, 1835-ben azonban kanonoknak neveztetett ki. Mint kanonok a szeminárium rektora lőn. Öt év múlva várplébános és bátai c. apátúr lett. »Promotus 1854. ad lectoratum et praepositorum S. Joan. de Castro.«¹ Meghalt Pécssett 1858-ban.

Mint Guzmicsnak hozzá írott leveleiből is kitetszik, mindvégig buzgó pártolója volt a hazai irodalomnak s tőle telhetőleg előremozdította lelkes barátjának ezen a téren kifejtett munkálódását.

A levelekben érintett személyekre s dolgokra vonatkozólag — már amennyiben a megértéshez szükséges — jegyzetekben talál az olvasó rövid felvilágosításokat.

I.

Pánnonhalmán Febr. 10-kén. 816.

Jóskám!

Januar' elején írt válaszleveledet ugyanannak végével vevém. Edes volt az nékem mint a' fáradt vándornak az árnyas lombok alatt a' nyári estszellő; mint a' sebes szarvasnak a' vizek csermelye; 's mint — a' pipásnak több heti koplalása után a' füstelgő edény. Viszont-válaszomra több időt hagyék, hogy hosszabbá tegyem a' veled képzelt beszédet. Az idők változásaiakon csudálkozol, barátom; szűnj meg ezt tenni: nem változa az magában, csak reánk nézve. Igaz ugyan, hogy sűrű köd borítja a' korányt; de egy szebb reménynek fényje keresztül hatott rajta lelkemhez, 's most a' setétben e' leve kalauzom. — Soha, Jóskám! soha nem feledi Izidórod a' legnyájasbb társalkodást; kedves nékem Pestnek azon tempéjiről emlékezmem, mellyekben lelkem' szabad lehelleteji közt öleltem a' barátot. Nem mondhatom ugyan: vigadjunk!

¹ I. Brüstle: Recensio Univ. Cleri Dioecesis Quinqueecclesiensis, Tom. IV., Quinque-Ecclesiis, 1880.

énekeljünk! Ezen szavak a' boldog együttlét szavai lehettek csak. De most is mondhatom: Jóskám! éljünk! szeressünk! 's ezt mondhatnom reménylem közel a' sír mellett, 's távol a' síron túl is! Pap vagy már Jóskám! 's áldozol! első áldozatodból, tudom, ki nem rekesztéd barátod' emlékéit. Életednek e' szent epochájára örvendező hymnet várhatál tőlem, 's én e' vártodnak meg nem felelek: a' heves barátságnak óhaj-tását kifejezni elég egy szó, vagy ki nem fejezheti azokat semmi nyelvv. Légy Jóskám áldozó, 's ha a' környülmények kívánják, légy áldozat is! — Örömmel olvasám azt is, hogy nem maradsz sokáig Falusi lakós; légy rajta, barátom! 's tedd le a' terht, mely után nő becsületed. — Magam felől mit írjak, kedvesem!? Ah mennyit, mennyit írhatnék! de még nincs itt az idő. Eljő, reménylem, hogy egész életemet fogom kebledbe kisírni, a' nélkül, hogy sorsomat átkozzam. Azt véltem valaha, hogy magam elég fogok lenni magamnak, és sokáig elbőszülve e' büszke magam megbizottságomban csukva tartám a' kínos szívet, 's nem volt halandó, ki szavát vehette volna. Már sokáig nem vihetem, és vagy kifakad belőlem a' dagadt ár, vagy elnyom végre! — Jóskám! hizelkedhetem e magamnak benned lelhetnem azon kebelt, mely magába vehesse, és soha ki ne adhassa a' barátság' titkait? mely ne kaczagja, részvétellel érezze barátjának esetit? E' kérdés nem vár választ, csak készíti a' barátot a' jövendőnek elfogadására. — Most légyen elég mostani foglalatosságimat közleni barátommal:

A kötelező foglalatosságok, a' külömbféle tárgyak, melyek naponként újulnak, a' zivatart előrejelentő külömbféle hírek, melyek nálatok sem fognak idegenek lenni — 's — egy új szenvedelem, mely gyilkolja kedvemet — 's ki tudja mi még, nem engedik elérhetnem legszebb kinézéseimet. Azt véltem, hogy kiszakadván az iskolai munka alúl, többet tehetek egy nap, mint az előtt holnapokig tehettem; 's majd nem megfordítva lenni tapasztalom. A' Pesti egy órányi studium alatt többre mentem, mint most, nem hazudok, egész nap; jóllehet ritkábbak a' kicsavargások, 's magam elszórásai; 's talán épen ez oka tehetetlenségemnek. Foglalatosságaim többnyire a' Dogmatikán kívül: külömbféle ujságok: Kultsár, Beobachter, Allgemeine, 's Wiener Zeitungok, az úgy nevezett Wanderer, (mellyel Dér¹ mulatja magát különösen,) és Bécsi Litteraturzeitung; mindezek megfordulnak nálunk, de nékem ezek leg-ritkább foglalatosságim, csak az egy Kultsárt tudom végig olvasni. — Ovid' keserviből még csak a' 7-dik alagyát fordítám; a' Görögök historiájához most Anacharsisz utazásait olvasom, de felette lassan járok. Végre egy érzékeny játékot hajtottam végre, de még nincs tisztán! — Időmnek egyébb, 's valóban nagyobb részét a' szomorú Melancholia bírja. Az ilyen óráimban készült rövid phantasiaimból olvassd ezeket:

¹ Dér neve a későbbi levelekben is gyakran előfordul. Dér Engelbert, (1787. nov. 7. — 1823. júl 22.) theologiai doctor és tanár, együtt volt egyetemen Guzmics Izidorral és Farkassal Pesten. A ius canonicum és az egyház-történelem tanára volt Pannonhalmán, majd később Tárkányban administrator.

Az álom.

Örömmel indulok öledbe álom, ah
Te hív barátja a' magán nyögőnek!
Kisírva itt szívének harczeit
Ledől az ápoló kebelbe.

Te felfogod kemény vasát az elfajult
Szerencsének, midőn fején keresztez
Ez a' szomor nyugvónak, és nem árt —
Nem árthat enyht folyó karid közt.

Erőt szívnak belőled a' kisírt szemek,
'S balzamt az ellágyult kebelre:
De ah! ha felriad karid között,
Kettősen érzi majd gyötrelmit.

Ne, álom, ah ne adj nekem felébredést,
Ha egyszer áltöleltetem karidtól:
Az új erő csak új gyötrelmeket
Tenyészt. — Ölelj ah hát örökre!!!

Az új Prometh.

(Allegoria.)

Még is — be hosszú éjt aluvék szemem —
Még is homályos köd lepi a' korányt,
'S kívánva kívánt fénysugarok
Még sem eresztik alá világok?

Rúgd félre egyszer pamlagodat sokat
Alvó Prométh, 's gyujtsd fel tüzedet, ha már
Az Istenek fel nem vigyáznak:
És neved újra derül közöttünk.

Vaj boldogabbak, a' kiket árvizek
Leptek meg; a' víz háta simúl, 's menet
Van rajta. E' vastag köd örvényt
Nincs, ki körül evezhesse, senki.

Kelj, ah Prométh, kelj, 's gyujtsd fel az hamvtüzet,
'S ha e homályból fel nem emelhet is
Erős karod, vagy csak vezérem
Lenni siess, ne talán elhunyjak.

Minap Kultsárban ím ezen Mottó érkezett:

Corsica nos genuit. Vidit nos Asia. Nilum
Hausimus. Europamque omnem lustravimus armis.
Casibus at variis acti terraque marique,
Sistimus hic tandem, quo nobis defuit orbis.

Én ezt így fordítám:

Korszika szült minket. Látónk volt Ásia. Nilust
Herpeltük. 'S az egész Európát haddal elönténk.
Ám de külömb esetek közt szárazon, és vizen ingván —
Melly még hátramaradt — e' földön végre megállunk.

Majd alig mutathatnék többet elmeszüleményeimből, ha bár többet közölhetnék is. Ezeket úgy vegyed, mint Pesten, hamit szültek szebb óráim, vetted. 'S még többet írhatok írj te addig, de válaszd inkább levél legyen mint válasz, 's inkább nekem, mint másnak legyen érthető azokban, mellyek engem illetnek; szóval úgy írj, mintha e' levelemet nem olvastad volna. 'S e' törvényt tartsd meg, még alóla fel' nem szabadítlak. Dér csókol, Primicziád napján nem győztünk eleget inni egészségedre. Tőlem pedig vedd a' barátság' édes csókját

Izidorodtól.

Kellert köszöntsd, kit ha hozzám hasonló ruhában látandok, örvendni fogok.¹

II.

Pánnonhalmán Máj' 8-kán. 816.

Jóskám!

A' legkellemetesebb nappal köszönte-be hozzánk a' holnapoknak legszebbike — a' gyönyörű Máj — 's vele, Jóskám! vele együtt érkezett hozzám várva várt leveled, melly a' tavaszi gyönyörtől eltelt lelkemet a' barátságnak édeskéjével még fellebb emelte. A' körüléd illatozó ibolyáknak harmatos keblekbe mártád tolladat Jóskám, hogy e' leveledet írtad, melly az elmultaknak áltölelésekre szinte keterjeszteté velem karjaimat, 's csak, hogy olvasását végeztem, kezdém érezni, hogy árnyat karoltam-körül! Ah! mind csak az elmultak! mind csak ezek foglalják-el szíveinket, csak ezek kedvesek, bár gyakran keserűk voltak is; 's az Istenadta jelenvalót gyakran alig érezzük; a' jövődökre pedig csak cséicsap reményeink ragadnak által, vagy a' gyáva félelem borzaszt előttek. Mért van így, nem tudom, de hogy így van, érzem. Már néhány nap óta lelkem egészen elsüllyedt az elmultak' képeikbe; 's a' már régen elmultakéba! Halljad, mi serkenté ezekre ennyire-fel phantasiémet: Tőlünk csak félóránnyira Tápi nevű helységben lakik egy Reform. Praedicator; ez, a' nélkül hogy láttuk volna egy mást, több ízben tisztelt, és többeknek kijelenté már erántom szíves részvételét. Naponként nőt bennem a' vágy vele találkozhatnom. Négy nappal ezelőtt jelenté nekem Sub-Priorunk (a' harmadik személye Conventünknek az új constitutio szerint, mellyről alább bővebben) ez jelenté nekem, hogy a' Tápi Plébánossal dolga volna; következésképen kívánna általrándulni, 's kért, lennék követője; kaptam az alkalmon, hogy Praedicatorommal találkozhasam. Végezvén a' Plébánosnál dolgunkat, a' Praedicator' lakja elejbe járatánk, melly egy paraszt viskó a' falúvégen. Az udvarban találtom egy paraszt ruhában, de tisztán öltözött asszonyt egy kis lyánykával, ki, mint utóbb hallám, a' 11-dik évet élte. Az Asszony volt a' Tiszteletesné, ki hogy meg-

¹ Keller Gábor Guzmicsnak iskolatársa volt Pesten s ama növendékpapok egyike, a kiknek lelkesedése tette lehetővé Berzsenyi verseinek kiadását.

láta, sem nevemet, sem jöttem' okát nem kérdezvén, elejbém fút, 's a' legszívesbb köszöntéssel fogad, hozzátévé, hogy már régen várattva várattatom. Azonnal fordult lánykájához, és Férje után akará futtatni, ki most épen szőlőjében vala. Mi azonban, minthogy a' szőlő utunkban volt, rövidségnek okáért magunk akaránk utána a' szőlőbe kitérni; erre nézve a' lánykát kocsinkra kaptuk, megindulánk a' szőlőnek. Mentünkben a' lyáynak nevét, idejét kérdeztem, végre születése helyét — magam sem tudom hogyan jöttem e' kérdésre — elég hogy reá jöttem — 's halljad, a' lyány örvendetes szemembe mosolygással gyenge hangon ejti-ki Szent György' völgyét! — e' volt édes emlékü Budai József' bátyámnak plébániája, 's gyermekkoromnak most is édes emlékezetű Edenje! — Melly érzést támaszta szívemben ezen véletlen hallása Edenemnek, 's egy ártatlannak szájából, ki ott kezdé szívni az első leget, valamint eléggé nem képzelhetem, úgy le sem is írhatom. Engedj, barátom ezen édes érzéssel ágyomba mennem. A' többit, ha felvirradok, holnap folytatom.

Máj' 9-kén.

Ismét estére jutottam, Jóskám, 's tegnap bár mint feltettem is magamban, hogy reggel fogom folytatni, 's rekeszteni leveletem, meg még sem tehettem, mert Csötörtök van, 's a' kijárás kellemetes. De úgy tetszik, ha bár időm volt volna is nappal, néked még is estre kell írnom, midőn magam lévén senki' jöttét sem várom. Ne kívánd, hogy a' tegnapi érzést folytassam, mert ez az édes érzés ismét ágyomba kergetne. — A' lyány 11 esztendő volt, 's Sz. György völgyén született! ez fejembe nem mehetett, mert attya, a' Praedicator, kire, mindjárt a' lyány' felelete után, jól emlékeztem, számolásom szerint legalább 13 esztendővel ezelőtt hagyta volt el az említett helyet. Lehetetlen! — mondám a lyáynak — te ott nem születettél, Julis! — ez volt neve a' lyáynak. — De Juli mosolyogva bizonyította, hogy úgy van — 's versengtünk, Subprior uram mosolygva halgatta az ártatlan versengést, még nem a' pinczéhez jutottunk. Itt láttam, Jóskám, azt az embert, kit mint gyermek szívemből szerettem, Barátját — testi lelki barátját — az én — ah csak igen is szerettem — Bátyámnak! Ugyan azt láttam magam-előtt állani, kinek mint gyermek örömmel repültem karjai közzé. Semmi változást nem tapasztaltam arczán, 's mintha újra gyermekké lettem volna, úgy repültem most karjai közzé. Szívességét, mellyel fogadott, le nem írhatom, valamint tulajdon érzéseimet sem festheti akár melly toll is eléggé. Nemes caractereji közzül a' deréknek csak egyet hozok elő, 's véget vetek a' már előttem talán unalmas esetnek; a' tellyes meglelégedést a' szükelkedésnek közepén! Az ember feleségével 's két gyermekével él viskójában, két fija Pápán járja az iskolákat, egész fizetése 100 for. és 50 mérő gabona! A szőlőt maga szerezte csak multság kedvéért épen akkor, mikor nem kezdett fizetni.

¹ Guzmicsot anyai nagybátyja, Budai József szentgyörgyvölgyi lelkész nevelte 1794-től fogva.

Ártatlanul kérdeztem, mint elégszik meg mostani sorsával; 's midőn szája vallja vala a' megelégedést, ugyan ezt jelenté mosolygó arcának minden vonása, testének minden mozdulatja. Menj, Jóskám! járd öszve a legvagyonosbb kath. Plébánusokat, 's nem fogod győzni hallani panaszait! — Így leltem egy régi barátomra, kinek emlékéből a' több esztendők lefolyta nem törölhetette ki barátja' öccsének emlékét. Már többszer volt szándéka meglátogatni, de nem tudom mi — azt tartom az intolerantiától való rettegés! — hátrálta őtet. 'S nem ok nélkül, úgy magam is félve kezdem vele folytatni a' barátságot, 's még most sem tudom, hogyan, de hogy fogom, abban bizonyos vagyok.¹

Nálunk, kedves Jóskám, utolsó levelem óta sok, 's nagy változások történtek: Az öreg Novák² suspendáltatott, 's minden activitáson kívül tétetett; helyette két Administratorok választattak egykik in Spiritualibus, másik in temporalibus; ezekhez adatott 7 Consistorialista, kiknek tanácsokkal élnek az Administratorok; ezek között vannak a 4 Theol. Professorok is; 's lássd, melly hamar avangerostam! Ezek Martz. 26-kán történtek. Az óta szabadabban leheltem. April 26-án ismét meglátogatott bennünk a' Veszpr. Püspök mint Commissarius,³ 's exemptionknak nem bánom halálát hirdette ki; ugyancsak ennek megtarthatása végett instált a' Convent, mit nyér, elvárom. A' Püspök azzal biztatott, hogy a' két hátra lévő Gymnasiumok helyett a' Posonyi és Győri Philosophiát fogjuk meg kapni, mellyekért már Öregünk instált. A' mi Öregünket illeti, nyugodtnak mutatja magát, szüntelen dévajkodik, de hogy belől furdalják, gyakran észre venni. Én őtet sajnálom, de inkább sajnáltam az alatta nyögő Szerzetet! Sorsának okát — fő okát, de a' mellyről a' Commissioban egy betű sem volt, értem — csak nem irigylem: a' Subsidiumnak megtagadása, 's az ez iránt tett felelete Győr vármegyéhez, mellyet a' szegény Györgyi⁴ — úgy mondják — a' Palatinus kezébe méltóztatott adni. — Épen most kapok levelet Esztergamból, mellyben azt olvasom, hogy Öregünket felette magasztalják Pest körül, 's azt kiáltják: hogy valamint egykor Andrásy Püspök, úgy most Novák az ország' áldozatja! Soprony Vármegye, hallván felőle a' hírt, a' Gyűlésben néki *vivátot* kiáltott. — Rómából az a' szél jött hozzánk, hogy Jáhnak⁵ elsőben munkája, azután sze-

¹ Erről a református papról, illetőleg fiáról, Hőbe Károlyról még bőven esik szó a későbbi levelekben is.

² Novák Krizosztom János főapát (1744 ápr. 5. — 1828 okt. 20.), kinek felfüggesztéséről a pannonhalmi sz. Benedekrend 1880. évi névtára így ír: »Az agg főapát csak egy részét oldhatta meg a föladatnak, melyre vállalkozék. Az évek súlya, a kormányzás bajai alatt lelki és testi ereje megtört, hallszerve annyira meggyengült, hogy az érintkezés vele alig volt lehetséges. Ellenmondás nélkül hajolt meg a fensőbb végzés által is szentesített közóhaj előtt, mely vállairól a kormányzás terhét 1816-ban Horváth Pál, — ugyanakkor megválasztott tihanyi apátra ruházta.« (Szombathely, 1880, XCIV. 1.)

³ Kurbély (VIII.) György.

⁴ Györgyi Pál Győr vármegyének első alispánja.

⁵ Jahn János (1750—1816.) bécsi teológiai tanár; az inspirációról s a deuterocanonikus könyvekről vallott némely téves nézetei következtében jutottak munkái indexre.

mélye is excommunicáltatott! Isten segélj! — Még egy — 's tudom kedvetlen — hirrel szolgálók: Ekhardt, a' derék, nincs többé! Husvét hetfőn éjjeli 11 órakor adta által lelkét Teremtőjének, Wurda meghívott engem, 's Dért utolsó tiszteletére, és Szerdán délután temettük el őtet. Béke hamvainak!¹ Sok könnyek hullottak érette a' Győri lakosok' szemeikből. — Foglalatosságid, kedvesem, szentek, de a' gyóntatást épen nem irigylem, melyben néha nékem is van részem, nem hiszem hogy a' favágás tűrhetetlenebb legyen, de Istenért, 's emberért békével kell tűrni. — Hát csak Poétaké a' Menyország? Nézz keresztül Hazádon, ah! még ez sok székséget szenved; ha e' soknak csak egy ágán segílesz is, nagyobb érdemet tész, mintha álmadoznál. A' választás pedig egyedül hajlandóságodtól, 's tehetségedtől függ, 's ezt én tudni, 's nem meghatározni akarom. — Bilkeiről bő tudósítást vettem Ghyczytól, 's Trattnerrel, ez utolsó csak igen is kiismerte megromlott characterét.² — Az őszi vetés nálunk is csekély de csak a' rozsra nézve, a' búza, 's a' tavaszi gyönyörű; a szőlő is szépen mutatja magát. — Én most Jóskám a' Messiási Prophetiákkal vesződöm, ezeket egészen új formába akarom önteni, minthogy mindeddig a' Dogmaticusok nem pertractáltak kedvem szerint. Most majd minden foglalatosságom ez, 's a' sok levélírás, melyet Trattner szerez előfizetéseivel. — Isten veled kedves Jóskám! Sok szerencsét a' fináléhoz, tiszteld nevében a' Pestieket ha ott leendsz, 's ird meg a' kimenetelt. Élj boldogul 's szeressd a' téged holtáiglan szerető hív barátot

Izidórodban.

Csókol Dér, ki már most nem az Infirmariában, hanem a' kertben játszik golyóbissal, szegényt épen ma délután huzták-meg a' könyörületlen Spiel-Bruderok. Én csak a' reggeli időt szeretem kint tölteni, délután Morpheusz karjai ölelnek, 's csak a' 4—5 óra húz ki belőlek, ha iskola nincs. Gábort³ éltesse Jehova!

III.

Pánnonhalmán Nov. 3kán 816.

Jóskájának
Izidór.

Hosszú volt a' hallgatás részemről, 's hiszem a' tiédre is, mert szeretsz. Az őszi kicsavargások ennek nem okai, mert valamint mohón kaptam azokon, úgy korán csömörrel töltének-el. Már tehát September 17kén fellegváromban virradtam-fel, 's pulpitom mellett kezdém

¹ Wurda (néhol Vurdának írja Guzmics) Károly, Guzmics testi-lelki barátja volt a pesti egyetemen; valószínűleg Ekhardt is növendéktársuk volt.

² Trattner János Tamás (ifjabb) nyomdász és könyvkereskedő. (1779—1824) Guzmicsnak barátja. I. Ferencz petrózai előnévvel magyar nemesi rangra emelte — Bilkei Pap Ferenczcel Guzmics Pesten baráti viszonyt folytatott; e viszony azonban még ott felbomlott valami okból. Bilkei mint párkányi plébános halt meg 1853-ban.

³ T. i. Keller Gábort.

ismét nem olly mohón ugyan, de tartósbban érezni gyönyörimet. Mindjárt irhattam volna, de nem tudván felőled bizonyost, előbb Trattner-től kívántom tudósítást. Ezt én épen akkor vettem, mikor minden részről sereglettek hozzánk szerzetes társaink új Apát uraknak választásokra, mert egy új Felséges decretum szerint Chrysostom ő Nagysága ad honorificam quietem retento A Abbatis titulo tétetett által, — ugyan azon decretumnak ereje szerint két Apát uraknak — egy Tihanyi, 's egy Bakonybéli — a' Veszprémi Püspöknek mint királyi Commissariusnak jelenlétében kellett választatniok. A' választás tellyes szabadsággal ment véghez, öszveséggel 88 votizánsok valánk, a' votumokat nyertek közül a' négy első valának: Horváth Pál, Taucher Agoston, Genszky Raphael, és Mollik Tobiás, ezeket ő Felségének fogja praesentálni a Püspök úr, úgy hogy a' Tihanyi Apátságra a' három első, a' Bakonybélire a' három utolsó kerüljenek. Ezek közül a' király által kinevezendő két Apátok közül fog egyik lenni a' kormányos. — Exemtionk visszaadatott ismét, mivel hogy az csak megszakadt az előbbi Fő Apát urra nézve. — Ez a' zurzavar volt oka hogy levelem ennyire maradt. — Mint vagy kedves Jóskám? Gyönyörködtet-e még most is virányos tempéd? Mi féle kinézéseid vannak? A' dogmatica vane még eszedben — vagy áltörtél már rajta — vagy talán egészen kiadtál? Dolgozole, ígéreted szerint litteraturánk valamely részében? Trattner még Juniushan irt levelében jelenté nekem szándékát egy Gyűjteménynek folyásba eresztéséről, 's most barátsága hozzám is juttatta a' munkaságra meghívó levelet, mellynek szerzője egy Pesti 's Budai tudósokból álló társaság, mellyben van Fejér Prof. Úr is, és Virág, és Schedius, 'st.¹ Én ezen Gyűjteményhez — mely Januariustól kezdve minden holnapban 6 arkusos kötetben fog kijőni — már August végén elküldém *Eloisemet*, ha még emlékezel róla, sokakban megjobítva, 's egy rövid — Abelárd 's Eloise' biographjával toldva. Megérdemlie, hogy kijöjön, nem tudom, hogy igen rosszúl fordítva nincs, 's Horvát András Úr, kinek neve ismeretes előtted, 's Zircze 's kit a' szomszédság, 's szép lelkűsége barátommá teve, nem rossznak ítélte.² Te Jóskám e' fordítást ismered, 's talán kezeid között is van még, ha ki talál jőni, egybevetethed, 's látni fogod, hogy sokat egyengetve adtam-ki, egész versek, sőt egymás után többek egészen másképp vannak öltöztetve, ezen változtatás, 's az előtte álló biographia elegendő lészen azokkal, kik talán még emlékeznek a' multról, elhitetni, hogy más munkája, 's nem enyém, alatta GL betűk állanak. Te tartsd szívedben, 's ha olvasod, olvassd pedig gyakran, emlékezzél szerzőjéről.³ — Mit fog szülni a' jó idő még nem tudom, de reménylek, 's akkor nevémmel szabad leszek kilépni, mert a' mesterseges titkolódást szíveimből gyűlölöm. — Horvát barátom közli velem titkait 's általadta Kazinczy' hozzá irt leveleit a' feleletekkel, nevetem

¹ T. i. Fejér György, Virág Benedek és Schedius Lajos.

² Pázmándi Horvát Endre, itt említett munkája: Zircz Emlékezete.

³ E darabot pesti kispap korában fordítá Guzmics Herderből. — Csak 1825-ben jelent meg »Abelard és Eloise« czímen a Felső-Magyarországi Minerában (II, 236—44. l.).

is, sajnálom is, hogy illy derék Férfiak megegyezni nem tudnak, vagy nem akarnak, 's miben? csekélységekben, 's gyakran csak azért, hogy egymást nem értik; valóban gyengeség egyikét szón fenakadni, 's csak az okból czivakodni, 's az Irónak lelkébe nem tekintni, 's ezekben tölteni az időt litteraturánknak tetemes kárával. Sokakat fedeztem fel ezen levelekben, mellyek eddig titkok voltak előttem, 's mellyeket most veled nem közölhetek, sok szépet, sok nagyot, de sok gyengeséget is. Kiki első akar lenni, 's az elsőséget egyik sem akarja a másiknak engedni! — Horvát a' levelek olvasása után kívánja csekély ítéletemet, de én ezt magamnak tartom-fen, ne talán utóbb magam is nevetségre, vagy szánakozásra legyek méltó. — Ezen leveletem — Bersenyi volt Professor Úr által küldöm, ki most Gyermekait Győrbe hozta Philosphiára, becsületes úr, 's nékem rokonom. Te Jósikám vévén leveletem, nem várod, hogy feleletért intselek élj, szeressd barátodat

Izidórt.

Engelbert katolikus pap csókol, már bajúszot ereszt, mert az új systéma Juristává tevé, Wurda elmondá első miséjét.

U. I. Prunynak öccse nálunk most vette fel a' köntöst, Esztergamban járt, 's magyarul jól beszélt.¹

Ha Bersenyi Úrral együtt lész, kérd tőle olvasásra Horvát András verseit Paintérhez.²

Ird-meg ha Póstán küldendő leveleimet egyenesen Hetényree, vagy most is a' Pécsi Püspök udvarába intézzem.

IV.

Pánnonhalmán Decemb. 13kán 816.

Farkasnak Guzmics
barátságos idvezletét.

Meddig! meddig nyargalódsz még, barátom! — Alig melegszelek meg egyik helyeden, 's már hűlten hagyod azt, 's tovább állasz. De csak így, 's nem másképp folynak a' halandóknak dolgaik; iregnek forognak ők, egyik helyről a' másikra távoznak. Attól azonban méltán tartok, ne talán ennyi 's illy hirtelen változásaid előjelei legyenek hirtelen leendő olly magasra kaptásodnak, hogy sem én reád oda feltekinteni ne merészeljek, se te alá ide benézni ne méltóztassál, vagy méltóztassál le ne nézni. Sekszárdi káplán tehát! pedig — tűzes lánczos! — Sváb-káplán!! Ez már több egyszerre, semminthogy gyenge elmém illő kulcsát adhatná. De hiszen Te Farkas vagy, 's soha Volf nem lesz belőled, ha bár az undorodásig koptassd is nyelvedet a' Teutonok' nyelvöken. 'S ez neked hasznodra, nagy hasznodra leendő, 's nékem

¹ Prúnyi József Guzmicsnak és Farkasnak társa volt Pesten; meghalt 1867-ben mint pozsonyi kanonok.

² Íráshiba Paintner helyett. — A vers címe: Mélt. Paintner Mihály püspök úrnak Győrből Budára lett általkelésére 1816. Győr.

nagy öröömre, kétszeres öröömre válik, mert neked hasznos, és a' nemetteknek — bár nem irigylem is nékik a' kenyeret — nem kedvező. Gyalázat, 's igazságtalan volna, ha született Németek bírnák a' Magyar földnek kövérét, ha ezt a' Magyar lett Német bírhatja. Te Jóskám! fájlalod, hogy a' Magyar Társaságból kihagyattál; azt tartom, nincs mit fájlalnod, részint mert ennek tagjai csupán csak Budai 's Pesti lakosok, tudósok minden egyebeknek kizártokkal, kik között T. Fejér György Urat vélem lenni a' Főnek, a' mennyire Trattner' leveléből 's a' munkára meghívó folyó írásnak styljéből kivettem; Trattner levelében említi még Kulcsárt, Horvát Pistát, Virágot 's még többeket; részint mert a' meghívóírás minden magában bízó magyarra kiterjed, ezt ha veled Trattner nem közlőtte, abból eshetett, hogy nagy kedvedet a' magyar litteratúrához dolgozni nem vette-ki. Azonban, ha kedved van, írd neki, és csak oldalaslag add értésére szándékodat, nem hiszem hogy, ha még késő nem lesz, örömmel ne tellyesítse. Velem e' plánját már Juniusban közlőtte, 's magam ígértem, hogy munkás társ leszek hozzá. Felőle a' közjelentés csak Januariusban fog adatni. *Eloisemet*, — a' mint Berzseny volt Professor Úr által küldött levelem — ha vetted — mutatja, leküldöttem. Most ugyan Herderből fordítom a' múlt század' Kritikájának állapotját.¹ — Horváth András Urnak hozzám barátságát napról napra inkább érzem, nagy elragadtatással olvasom Kazinczyval tett, 's most is folyó levelezéseit, melyeket rendre veszem tőle, ölelem az alkalmat ezekből tanulhatni valamit, tanulhatok pedig igen sokat, minthogy majd mindenben ellenkeznek egymással, 's kifejtik véleményeket a' Litteratúrának majd minden tárgyára nézve. De Kazinczy' szép 's szerény lelkűsége, mellynek nyomai majd minden sorban nyilván vannak, egészen tiszteletére hódít a' Nagy Férfiúnak. Horváth Andrásnak több kifejezései valóban durvák, és szívszaggatók, melyeket szemére is vetettem; Kazinczy ellenben a' legnagyobb hévben sem felejtkezik magáról, és gáncsolásai oly szelídek, hogy könnyen dicséret helyett is kelendők lehetnének. Külömben oly dicséretekkel illeti Horvátot, hogy azokat hallani, 's nem olvasni lehetetlen. A' többi között így ír: »Nékem a' te ellenkezésed, nemes lelkű férjfiú, még kedvesebb mint jovalásod volna, mellyről azonban elmondhatom, hogyha azt volt volna sorsom elnyerni, oly jutalomnak, oly szerencsének nézném, mintha az első bíróét nyertem volna meg, mert én Téged már első fellépteddel oly nagynak találtalak, mint borostyános öregeinknek akármellyikét. 'S mint ott ragada-el poetai nagy érdemeidnek csudálása: úgy ragad-el leveledben gyönyörű prózád; oly ellenkező által meggyőztettni nem szégyen, vele meg küszdeni fény.« — Ugyan ezen levelét így végzi: »Élj szerencsésen, 's diszére, 's javára annak a' nemes nemzetnek, mellyet te szentül szeretsz, és a' melly téged szeret. Ne tagadd-meg tőlem azt, a' mire méltóztattál. Legyenek eggyek szíveink, ha gondolkozásaink nem eggyek is. Azt a' ki hazámra fényt von én szeretem, bár ellenségem volna: de kevélykedem szeretetével.« — Melly kész légyen ő véleményeitől elállani, ha meg-

¹ Megjelent a Felső-Magyarországi Minervában (1826, III., 787—97. l.

győző okait látja; ítélde e' szavaiból: »Tegyük azt tisztelt Férjfiú, szeretett barátom, 's tegyük egész tüzzel, egész magnak elszánásával, a' mit a' mindkettőnk által szeretett, 's szolgálni ohajtott köz ügy' java kíván. Feledjük magunkat, ne gondoljunk vele, veszt e, nyer e, nevünk; kövessük meggyőződésünket, 's bátran, szabadon; melyly hogy meg ne tévedhessen, szükség hogy az ellenkező okokat kihallgassuk, 's a' magunk okainkkal makacsság nélkül öszve hasonlítsuk. Leginkább azt tegyük pedig, hogyha valaki azáltal a' mit állítunk meg nem győztetik, ne akaratját vádoljuk, hanem csak megtévedését mutassuk ki. — Szabad embernek szabadon kell szólnani, 's a' ki az ellenzést nem tűri, dúlni kíván.« Más hol ismét így ír: »Nem fogom szégyelleni hogy tévedésben voltam, csak győztessék meg tévedésem felől, 's megmutatom, hogy szívemnek nem vala ismeretlen az a' szép érzés, hogy a' ki az elismert valót készen fogadja-el, 's azt valja is, inkább ragyog, mint a' ki csak tiszta.« — Más helyen azt valja, hogyha munkáját újra kiadhatná sokat megváltoztatna. — Hogy ő sokat rontott, nem tagadja, 's azért a' nyelvrontó nevet elszenvedi, de azért rontott, hogy építsen. Ő sokakban nem gáncsolja a puristákat, de megkívánja hogy minden csekélységnek gáncsolásával őtet se terheljék. p. o. hogy Athen, Zeűsz, Olymp, Paradiz, írja, Athenás, Jupiter, Olympus, paradicsom helyett. — Ő új szavakat csinált, melyeket ha elfogadja a' nemzet, a' nyelv nyer vele, ha el nem fogadja, Kazinczy kárát nem érzi. — Ő kereste a nyelvharczot, hogy annyi egyenetlenségek után kitessék a' való.

Barátom, avagy nem szép jelei ezek a' nagylelkűségnek? Horvátot reá bírhattam, hogy ennekutána illendő becsülettel fogja Kazinczy szerénységét viszonzni. — Én Kaz. szavait részint azért, hogy üres ne maradjon levelem, részint, mert a' mit szeretünk, 's becsülünk, azt barátinkkal örömezt tudatjuk, veled is közlöm. Éljen boldogul 's írj

Izidórodnak.

Csókol Dér, 's javasolja, hogy mivel németté lettél, a' pipa helyett, melyly csak magyart illet, pükszüst szerezz.

U. I. Ha mindeddig meg nem kaptad Berseny volt Professor Úr által küldött levelemet, légy rajta, hogy kezedhez kerüljen, nem szeretném ha más birtokában maradna. — Vurda Oktoberben primiciázott, Studiorum Praefectus.

V.

Pánnonhalmán, Mártzius 2kán. 817.

Kedves Jóskám!

Végére járván a' Theologiai Institutionak, 's kiadván tizeneggy hallgatóimnak examenjekre a' theséseket, pihenhetem már. Első gondom Te valál, 's megintettem magamat, hogy volna ideje leveledre válaszolni. Elővettem az utólsót, 's csak elcsudálkoztam, hogy már két egész hónapja várákozásodnak — leveled' homlokán Januar' 2kát olvasom — Megbocsáss, Jóskám, késedelmemért, az Institutiokat előszer tanítom, 's

Fejér szerint, gondolhatod, mennyi dolgot ád citatiójival, 's coramjaival; e' mellett mellékes dolgaim is voltak; hosszú levelet tehát nehéz lett volna írnom egy huzomban, pedig neked üres papirost küldeni nem akarok, ismerem bosszonkodásodat, melyekre Pesten gyakran fakadtál, ha hogy kurta levélért kénytelenítéttél fizetni; különben is, hol a' barátság vezérli a' tollat, ott a' rövidségnek helye nem lehet. — De valljon, hol fog ismét levelem találni? Ennyi idő alatt nem hiszem, hogy egy olyan vándor, mint te, tovább ne vitted volna sátorodat; Pestről Pécsre, Pécsről Székre, Székéről Pécsre, Pécsről Hetényre, innen Sexárdra, Sexárdról Pécsre, 's mindezek a' vándorlások egy esztendő lefolytával! Qui multum peregrinatur, raro sanctificatur: ezt szokta mondani öreg Fő Apánk a' sokat csavarogni szerető Fijainak. Úgy tetszik azonban, mostani fészkekből nem olly könnyen fogsz kirepülhetni, még belőle kathedrára, 's erről stallumra nem lépel. Adj a' Isten! — Teletek ellen panaszsolsz! a' miénk épen nem volt külömb, 's nagy bosszúságunkra, hogy nem számkázhattunk; legnagyobb havunk most volt Február' utolsó, és Martz' első napjain, de valamely sebeséggel jött, olly hirtelen el is folyt, 's folyhatott bátran, mert késő vendég lévén a' Gazdától nem kedvesen fogadtatott. Már ma a' legszebb tavaszi napunk van, esenve várom az erdők 's ligetek zöldjeit, mert előttem e' lakomban csak ezek kedvesek; kár, hogy ezt a' tiszta édet a' dörgő villámoktól való félelmem nem engedi nyugodtam éreznem! — De hol van e' földön az az öröm, melly keserűvel ne volna elegendő? 's azt tartom, ha keserű nem volna, édes sem volna. — A' Gyűjteményt már olvashattad, vagy legalább a' jelentést. Csak változók, vagy legalább maga-meg gondolatlanok az emberek! A' közmunkálásra meghívó írásban semmi külömbség nem volt az eredeti, 's fordított munkák között; a' jelentésben a' Fordítások kiigazítanak. Így Eloiset hasztalan közlöttem a' Pesti társasággal, de ezt nem annyira sajnálom, mint egy új Fordításmat, mellyen Herderből a' múlt századnak fáradozásairól a' Kritikában a' Gyűjteményhez két hólnaptól fogva dolgoztam, mely valóban hasznos lett volna Litteraturánkra nézve, a' sok izetlen Satyraknak lealáztatásokra. — Ha a' Gyűjtemény kezednél van, benne a' könyvvisgáltatásoknak 4dik száma alatt olvashatod egy Proseuticonnak visgáltatását; ezen kis nyomorú versezetet a' Posonyi Directorunk — volt már nincs ott, 's Tóthoszi — szülte, 's latán nyelven beszéltette.¹ Ennek ugyan a' Gyűjteményben helyet nem adtam volna, valaminthogy a' Recensens sem, ha az egész szerzetünket bökní kedve nem lett volna. Ennek a' Recensensnek — Horvát Pista ő — orra alá akarok egy kis tormát reszelni. Nem akarom pedig, hogy felőlem csak gyanakodhasson is valaki, Téged kérlek tehát, kedves Jóskám ígért, 's táplált barátságodra, engedd-meg hogy előszer hozzád küldhessem, 's így Pécsről induljon Pestnek. Nem sokára venni fogod Trattner adrese alatt pecsétületlen más kezének írásával nevem nélkül e' cím alatt: *Ellenvisgálás*.² Tőled mást nem kívánok, hanem hogy

¹ Szárnyay Zoerard Ignác.

² Megjelent: Tud. Gyűjtemény, 1817., XII., 124—6. 1.

pecsételd le nevetlen, 's veres pecséttel — tudod, hogy én feketével élek — 's úgy küld Póstára, hogy a' Póstán tőled lenni ne tudják, ne talán vissza adressolják, 's hozzád vigyék. Azt ugyan nem reménylem, hogy a' Gyűjteményben kiadják, de abban bizonyos vagyok, hogy Pista Uramnak leszen hozzá szerencséje, 's ez nekem elég lesz. A' Pósta pénzt édes Jóskám — ha látandjuk egymást egy forró csók le fizeti; azonban te hallgass felőle minden élő előtt. Sőt hozzám írandó leveledben se említsd nyilván, ne talán más is olvassa. 'S ugyan azért ezt a' levelet is tedd tűzre. — Épen ma kaptunk Bécsből tudósítást, hogy Apát-uraink már denomináltattak: Tihanyi, és a' szerzet kormányozója, Taucher Agoston, hajdan Mohácsi Plébános megyétekben, Bakonybéli Horvát Pál most Comáromi Director. Én ugyan az elsővel igen meg vagyok elégedve — csak: honores ne mutent mores. — A' mi tulajdon állapotomat illeti, ámbár most épen semmi bajomat nem érzem is, csak ugyan érzem, hogy nyughatatlan, 's igen kedvetlen vagyok, 's ha okáról gondolkodom, ki nem gondolhatom. A' reggeli időt — heted fél előtt ritkán kelek — kivéven még iskolára készülök, 's ott vagyok, szobámban sétálva, 's magamban tűnődve töltöm, a' délutánt, ha nem mulatunk együtt, minekutána egy darabig végig jártom szobámat, az ágynak dülve, 's vagy $\frac{1}{2}$ óráig szunnyadva élem által; ki ritkán megyek, 's mihelyest valaki ajánla társaságát, épen nem, mert a' beszélgetés nincs kezemre, — csak vacsora alatt gyertya világnál izlik a' munka, ekkor is nem olly kedvvel folyik, mint ennek előtte. E- levelet, melyet olvassz, már harmadnapja hogy írom, mindég gyertya világnál. Az ellenvizsgálást már van egy hete hogy kezdtem, 's még alig írtam féllapot. Alig kezdek valamihez, 's már megunom. Kezdetben van nálam: a' Görög történet, Ovid szomorú könyve, Homér' Illiásza, a' Páannonhegyi szerzet historiája, mellyre Trattner unszol, egy Érzékeny Játék, egy Román; de nem reménylem, hogy illy helyheztetésem mellett csak egy is végrehajtassék. Vannak ollyan órájim, mellyekben mindent, a' mit eddig írtam, tűzbe vethetnék, 's egyedül phaeramhoz, a' Dogmaticához esküszöm, de ez a' gondolat soha egész meghatározásra nem megy. Illy változó indulatimat azt tartom fiatalabb korom' hasonló változásainak kell tulajdonítanom, mellyben mindre, és semmire sem határoztam el magamat, 's ezért, hogy szerényen gyónjam a' barátság' keblének, épen semmiben sem vagyok fundált, 's olly gyenge, hogy ha hol nehézséget tapasztolok, később vagyok félbe szakasztani munkámat, mint az akadály elhárításával vesződni, kivéven tisztí foglalatosságomat. Illyen állapotban van édes Jóskám, barátod, ki nem pirúl szegénységét előtted felfedni. — 'S nézd! már megbántom, hogy ezeket írván keseríteni akartalak, holott neved napjára örvidenem, 's örvidesztetnem illett volna.

Vízi ajándékot nyujtott Xerxesnek az irus,
Én neked im tüzet, Jóska! cserébe adok.

Élj boldogul, 's szeressd a' te

Izidórodat.

Mondj az én 's Dér nevében a' Fő Tiszt. Korbély kedves emlékeztű Tanító Urunknak egy szíves tiszteletet.¹

Keller Kelemen² — kinek Archangyala épen a' te Patriarchád előtt esik nálunk — az Isten éltesse, kívánjuk Dér és én.

Fordíts.

(A következő, negyedik oldalon idegen kéz írásával:)

Jóskám!

A' Bellerophon patkúja vágányából, későn érkezvén kevesset a' vagy hogy igazat mondjak nem ittam semmit. Pedig oh' be örömet írnék neved napodra legalább egy pár czifra, igen czifra verset. De meg próbálom: halgasd tsak a' legszebbiket:

»Hopp ide Magyar Kalapot, mindjárt
megcsókollak most.
Uczu bizon nohát nó csak a'
Vén sas bár látna!

No ne egypár, tsinálj szebbet, ha tudsz.

Vén Sas m. pa.

(Erre ismét Guzmics írásával:) Veszed észre, mint tud a' Sas szajkóskodni. Iz.

VI.

Páannon' hegyén Junius 15-kén 817.

Farkas Jóskájának
baráti idvet
Guzmics Laczi.

Nemde, kedvesem, leveledre a' válasz megkésétt? De semmi, kedvesbb az, a' mi ritka, későn vévén mohóbban olvasod. Abban bizonyos vagyok, hogy a' megkésés gyanút, 's vádot ellenem benned nem indított. Legelsőben is édes Jóskám, adósságomat fizetem-le, szívből köszönnén barátságodat a' Mentő írásra nézve. Vette azt Trattner, 's engem azonnal tudósított, hogy Pécsről érkezett a' *Proseuticon*' recensense ellen *refutatio*; ígérte, hogy az 5-dik darabban ki fogja adni, de minthogy ebben meg nem jelent, azt gyanítom, hogy az ígélet előbb volt tőle téve, semmint a' Társasággal közölte volna, elég az hogy elmaradt, 's nekem is elég volt, ha Horváth István megolvasta. Olvastad a' Gyűjteménynek 4dik kötetében Schematismusunk recensióját, 's a' Cassinoi Congregatióról a' kérdéseket, én ezekre is feleltem, 's reménylem ez csak ugyan ki fog jőni. Trattnernek gyakor unszolására addig rágtam tollamat, még egy értekezést Kulcsár Ist. úr' kérdésére: »Mint kelljen az idegen neveket írunk« nem készítettem, melyet csak egy két napok előtt le is kül-

¹ Korbélyi Mihály a pesti egyetemen az egyháztörténelem tanára volt 1815-ig. Meghalt mint pécsi kanonok Németüröghön 1820 december 2.-án.

² Keller Gábor a ciszterciták rendjébe lépven, Kelemen nevet kapott. A pécsi főgimnáziumban tanárkodott 1816—1818-ig.

döttem. Ha ki talál adatni, 's fogod olvasni, ird-meg ítéletedet de úgy ám mint censor, nem mint barát.¹ Most ismét újra fogom tollamat rágni

¹ Az előbbi megjelent a Tud. Gyűjteményben: 1817., VI., 152. l.; a második u. o.: 1817., X., 64—71. lapon.

egy új értekezésnek, a' Mithológiával való életről, kidolgozásában, 's ezt is le fogom küldeni, ha az első közöltetik. — Az új Apát urak, a' mint az újságból is tudod, Pünköszt' napján szenteltettek-fel nálunk. Én magam helyett hagyván mind a' kettőnek részére magyar verseimet, Dér barátunkkal elillantottunk a' fényes nap előtt Kis-Czellbe, inkább akarván ott az öszvegyülekező egygyűjű népnek törött szívéből kifakadt szánást-bánást hallgatni, mint a' hasztalan füstfényben támoiyogni.² Csak pünkesd után való csötörtökre vetődtünk haza, midőn már minden az ő előbbi csendjében nyugodt. Pál, a' regens Apát, csak tegnap előtt ment Tihanyi apátságát meglátni, Pécsre is szándékozik, hogy a' Méltóságos Püspöknek tiszteletet tegyen, 's vacatiokra az ordinatio végett meghívja. — Az Öreg Fő Apátúr most is az a' ki volt, sem életmódjában, sem kedvében nem változott, egy valóságos Seneca, nem csak könyvben, hanem életében is. Néhány napoktól fogva olyan jelenségeket ád, mintha visszahelyeztetését látszatnék reményleni. — Nálunk a' nyár, Jóskám, olyan, hogy jobbat senki nem kívánhat, a' mezők és szőlőhegyek, olly termést ígérnek, melly — csak az Isten megtartsa — a' lefolyt szomorú négy esztendőnek sanyargatása ált kiprésölt könnyeket fel fogja szárítani. A' jég már két ízben fenyegette határunkat, de az Isten' angyala felvigyázott, hogy ne ártson! Jóllehet Györmelléki két három határinkat nagy részén megverte; Elverte a' Győri határt is, szegény Győri szőlők! (?) Az újságban olvastam, hogy Pécs városát megrendítette a' Nagynak hatalmas karja! Ha irsz, ird-meg, mint volt, 's mennyi kárral, hogy együtt szánjom a' szerencsétlen esetűeket, vagy örvendjek a' szerencsés szerencsétlenségén. — Élj, kedves Jóskám, boldogul, ha akaratom szerint fognak folyni dolgaim, Pécsset meglátogatom, vajha, Jóskám ott talál-nállok, 's ölelhetnélek!

G. Izidór.

Tisztel Nagy Jancsi ő és én Gábort.

U. I. A' leveleket nem fogom frankózní, 's így te se frankózd. A' felelettel vagy siess, vagy várd-el Novembert.

VII.

Páannonhegyen Jun. 20kán 818.

Jóskám, Kedves!

Maius' 25kén írt barátságos leveledet a' mult héten vettem Megyéd' Schematismusával együtt; a' mellyért fogadd-el szíves hálámat; és Korbely Úr Ő Nagyságának tedd-meg viszont tiszteletemet. Igen is

² Megjelentek eme versek 1817-ben Győrött.

tudtunkon volt már régtől T. Fejér György Urnak a' Fő-Directorságra lett emeltetése; most pedig már e' f. 10dikétől fogva kebelünkben (Győrött) tiszteljük a' nagy érdemű Férfiat. Fő-Directorsága mellett K. Tanácsnoki titulussal, és praepostsággal B. M. V. de novo Monte Pestiensí tiszteltetett-meg' az elsővel taxa mellett, a' másodikkal a' nélkül; semmi kétségünk sem lehet, hogy rövid idő alatt Kánonokságot is fog nyerni. A' mult csütörtöken volt szerencsém ötöt Téti Pl. Horvát Andrásnak territoriumunkban helyhezett szőléjében tisztelnem; hol is a' T. Plebános Úr új pinczejét szentelvén-fel barátinak, és szomszéd ismerőseinek mulatságot adott, melyre Fejér is Ő Nagysága Téti Takács várm. Notarius Urral (a' ki oldala mellől alig mozdúl-el, és néki ideig való kosztal szolgál) megjelent; és komoly maga viseletével, szelíd leereszkedésével, nyájasságával mindeneket, kik őt' eddig nem ismerték, tisztelére hódított. — Valóban nagy is reménységünk, hogy az eddig tapasztalt szorgalma, és a' litteraturát előmozdítani törekedő fáradhatatlan lelke nagy ugrásokkal fogja kerületünkben, sőt (derék példája) az egész hazában is a' tudományokat tovább vinni; és áldjuk a' gondviselést, mely ifjuságunkat illy Férfival látogatá-meg. Hozzám különös hajlandóságát mutatta, melyet én iparkodok is magamnak megérdemleni, és nevelni. Egy ilyen érdemes Férfiúnak hajlandóságát keresni, nem hiuság, úgy e Jósám? A' Tud. Gyűjteménynek directióját Vass Prof. Schedius és Thais válolták-fel; adja Isten, hogy meg ne csökkenjen, Fejér Úr megígérte, hogy szemmel fogja távollétében is tartani az intézetet.¹ — Jósám! olly környüllásokban vagyok, hogy a' hosszú levélírássra épen nincs kedvem, egy kis történet igen megzavart: A' Fő Apát Úr, a' ki miolta ebben az állapotban vagyon, két órányit nem távozott-el lakjától, egyszerre felkerekedett, és Szombathelyre ment, a' mint utóbb hallottuk a' püspökhöz; ennek azt az okát adják többnyire, hogy a' Felső Útjából visszatérvén Szombathelyen a' püspöket, vagy is a' mint magát kifejezte, kedves Somogyiját fogja meglátogatni. A' többit értsd ide. Senkinek rosszat nem kívánok, de magamnak sem (!) Még csak ezt adom levelemhez: hogy ha Spiritualistok Bakonybélbe fog jöni, te vele könnyebben jöhetsz hozzánk, mind én hozzád: mert te vele vissza is mehetsz, én vissza vele nem jöhetek; legjobb lenne pedig ha neve' napjára, mely Augustus 28-kán esik, jönnétek; ekkor én is Bakonybélbe fogok, reménylem lenni. Ha talán más időben kívánnátok jöni, írd-meg, hogy honn találj; kedvedért örömet maradok. Addig pedig csókollak barátod

Izidór.

Bár mi nagyot tegyen is ember, de ha azt mások nem tudják, maga előtt sincs elegendő becse; én csak csekélységet tettem: Horvát Endre' pinczejének felszentelésekor versengő verset csináltam, közlöm tehát veled ime!

¹ Thais Antal szerkesztőhöz intézte Guzmics később »Philosophiai leveleit a gondviselésről«.

Apollo, és Bakkhus.¹

Ott hol Apollo szokott a hajnal' gyenge pirultján
Páannon' kelt bércezen szemesen letekintni a világba,
A' hegy' lábánál Bakkhusnak tiszteletére
Egy új kaplót a' szorgos munka emelt volt.
Itt járdallt Bakkhus, 's megtetszvéen néki az új ház
Igy szóll, és szavait felkapja Apollo, 's felelget:

Bak.

Hah! melly nagy nevem a' széles föld' nagy karikáján,
Új templom 's oltár kel tiszteletemre naponként:

Apol.

Nagy nevem a' földnek szebb részein, itt is amott is.
Pompás épületek kelnek-fel Apollo' diszére.

Bak.

Vaj hát számláld-meg! nehezen neked egy ha felállhat,
Már nekem ott ezerek tétetnek. Csak te ne kérkedj!

Apol.

Tornyos városokat szoktak diszesíteni enyéme;
A' tieid mélyen föld' rút üregébe szorultak.

Bak.

Erre kaczagnom kell; te tehát a' pusztá falaknak?
Örvendsz? Hol neked eggy ott nékem százon örülnek.

Apol.

A' nép' allja tiéd, neked ez lármával adózik;
Engemet a' szebb rész tisztelet kebelébe vonulva.

Bak.

Úgy, de papod maga is betalál üregimbe gyakorta;
Ám az enyém néked, hidd-el, nem gyujt soha tömjényt.

Apol.

Én választjaimat mély bölcsességre vezérlem,
'S a' jobb erkölcsnek bilyegét szívekbe nyomítom.

Bak.

A' bú' fellegeit kiverem népemnek agyából,
Szívét felragadom, 's eltöltöm báj-örömmel.

Apol.

Bölcs kormányom alatt lesz jó és boldog az ember;
Te vétkezni tanítsz, 's koldús bot vége örömmel.

¹ Megjelent: Széplít. ajánd. 1823.

Bak.

Víg kormányom alatt lesz víg és boldog az ember;
A' te komoly pálczád unalom, 's a' vége betegség.

Apol.

Kik kormányom alatt pályájok' jól lefutották,
A' hálás maradék' jobb emlékébe maradnak.

Bak.

Kik kormányom alatt pályájok' futni nem unják:
Vígok, míg élnek, 's nem fulnak vízbe bizonynyal.

Apol.

Hallgass rút fecsegő! éltedben részeges Isten!
Tudjuk mit 's mennyit használtál. Rontod az elmét.

Bak.

A' kiket én rontok másnap reggelre se bajjok;
A' ki' eszét te veszed, nyomorék! haj örökre bolond az.

Jupiter.

A' lármát versent, fíjaim, nem türhetem im már!
Add ide Bakkhe kezed, te is add ide kényes Apollo!
A' mit szóllandok, szentül eggyezzetek abban:
Légyen Apollo tiéd a' józon reggeli innep;
Bakkhe te templomidat nyitogassd dellesti időben.

Apol.

Rá-állok, csak hogy Mómusnak rontsd-le thronussát.

Bak.

Nem bánom, csak hogy Neptunt üzzd messze borimtól.

VIII.

Május' 23kán 1820.

Édes Jósím!

Az előfizetési Jelentések tartották tehát, 's tartják talán még most is egyedül emlékezetedben nevemet, 's onnan képzéd, hogy élek? Trattner tehát nem olly vétkes, a' millyennek tartám őtet, ki is megvetvén több izben is tett kérésemet, meg nem szünt nevemet repülő lapjaira nyomtatni. Nem vétkes mondom, mert ime ő ez által igen nagy jót munkált, fentartván ez által nevemet barátom emlékezetében; de bezzeg használt nekem is, a' ki épen akkor vettem leveledet, mikor már úgy éltem, hogy tovább élnem a' halálnál is keserűbb volt. Szüntelen gyötörő álmódózásomból — miképen is nevezem akkori állapotomat? — leveled serkente rövid időre fel, megtekintni az előfizetési Jelentéseket, ha valljon azokban élek e még, a' ki magamban kinosan haldoklottam. —

Azt vélhetné, fekvő halálos beteg voltam! Vajha lehettem volna, tudtam volna mi bajom! nem, egy belső, egész természetemet elkeserítő, elméből soha nem távozó képzelődés volt minden bajam; hasztalan iparkodtam elhítni magammal, hogy semmi bajom, a' képzelődés kifogott minden okoskodásomon, 's most egy, majd más bajt pedig mindenkor a' legborzasztóbb alakban gördített előmbé. Orvosom hypochondriának nevezé; és elhiszem, mert az egész baj egy hirtelen ijedségből származott. A' tavasz eloszlata nagy részint sűrű gondolatimat; de hogy egészen magamé volnék, még most sem mondhatom, 's talán soha mondhatni nem fogom. Most gyakran fördőkkel élek szomszéd helységünkben; praelectioim végével mely Julius közepén lehet meg, Füredre fogok menni; és az élet' vizéből annyit herpentni, mennyi a' hypochondriával nyertesén ütközzék-meg. — Te sem találd már azt a' nyugtat, mely eddig édesíté az élet keserűjét? 'S igazán monád, hogy a' jelen idő nem adhat boldogságot; én pedig már elhiszem, hogy a' fahordónak kívánsága nem minden emberben olly hiú, mint azt a' mesés költő tanította.¹ — Hasznosb tárgyat nem vehettél barátoddal munkában, mint Baranyának leírását. Én pedig miben izzadtam légyen, már tudod; nem mertem felséges tárgyakról gondolkodni, fejem minden tartós gondolkozásra alkalmatlan volt; különben is a' gyötrő gondolat makacsúl megtartá az elsőséget. Irtam csak ugyan ifjaink' kérésekre egy Nézőjátékot a' barátság győzedelme czim alatt,² melyet el is játszottak a' Farsang' végén. — Alég magamé voltam, Márton Pápai ref. Professornak ítéletem szerint hibás, veszedelmes kereszténytelen és vakmerő állításait czáfoltam-meg; a két első Czikkely már kijött a' Veszprémi Folyó írásban; reménylem olvastad. De már is irt ellenem (az első Cz. ellen) egy Pápai reformatus, úgy hallom Osváld esküdt vagy Szolga bíró, nem tudom. Kéziratját Horváth Kánonok Urhoz küldé, ez pedig hozzám utasítá megczáfolás végett; ezt én meg is tettem már.³ Ugy tetszik a' per még sokáig fog tartani; 's én ezt nem bánom, csak egészségem legyen annyi, örömet folytatom. Szeretni fogom, ha nem hizelkedő, hanem egyenes ítéletedet közlöd velem. — A' mult nyáron küldék a' Pesti Gyűjteményhez is egy Értekezést az Idyllionokról; még nem jött-ki; 's nem bánom, ha elmarad; nincs kedvem a' már egészen Calvinistas Gyűjteményhez többé írni.⁴ — Ha az lehetek, a' mi voltam, talán September' közepén Pestre elfogok menni; te mikor fogsz ott lenni, nem tudom; vajha hozzánk e' Sz. hegyre jöhetnél! — Dér most Czellben bucsút járn van, mára várjuk; helyette köszöntlek, tudom, hogy ezt ő megfogta tenni tellyes szívéből. Én pedig csókollak barátod

Izidór.

¹ Az aesopusi mese az öregről s a halálról.

² Meteusz, vagy a barátság diadalma. Megjelent az Uraniában, 1831., 105—75. l.

³ Márton István elleni czikkei megjelentek az Egyházi Értekezések és Tudósításokban: 1820., I., II., III. és IV. füzet. — Osváld ellen »Ellenvetés és felelet«: u. ott, 1822, IV. füzet, 1—57. lap.

⁴ Megjelent a Tud. Gyűjteményben, 1820., V. k., 53—82. lapon.

IX.

Páannonhegyén Nov. 2kán 1820.

Kedves barátom, Jóska!

Nyájas ölelésünk, 's egygyüttlétünkől fogva mintha eltűntek volna bajaim, úgy tetszett sokáig. Az Istvánnapi, 's utána következett, és két hétig tartott multságok, járkálások már kezdék felvidítani a' melancholiától, mint valamely rossz lélektől megszállyt lelket; 's mondhatom, hogy a' szünnapokban általlában vidám kedvű voltam. De beállván October' 23kán a' nálunk szokásban lévő sz. gyakorlások (exercitia) mellyek 8 napok ált tartván, az embert békon tartják, alkalmatlan vendégem ismét nyakon ragadott, melly ellen úgy látszik nincs már más orvosság mint a' türedelem, és a' borzasztó képeknek tellyes megvettetések. De melly könnyű ezt tanácsolni! egy esztendővel ez előtt a' velem egy korban lévő képzelődőt kinevettem volna én is, miért hogy nem tud gondolatának parancsolni; 's most tapasztalom, melly gyenge az ember, a' ki talán mindent meg tudna győzni, csak magát nem. Sokszor örömet nevetném magam is bohóskodásimat, 's már félre vonom számat, hogy nevetek; de keserűen kell azt ismét bezárnom. Csatáznom a' bokros gondolatokkal épen nem tanácsos, mert eddig mindég ők voltak a' győztesek, pedig annál hatalmasbbak, mennél nagyobb volt az ellent-állás; megvettetni pedig épen nem akarok. Zárd ezeket Jóskám szivedbe, 's tartsd a' barátság feltörhetetlen lakatja alatt. Nagy az erőszak, mellyet gyakran kell tennem magamon, hogy zavartnak ne láttassam; de megteszem, 's panaszolni senki előtt nem akarok, tudván, hogy ellene a' rossznak tanács nem jöhet. Ha Istentől van reám mérve a' csapás, miről nem kételkedem, nyomjon; megérdemlém; áldom az atyai kezeket, mellyek ha most levernek, majd ismét feltudnak emelni, 's reménylem fel is emelnek, ha nem itt, ott fen, hol vége mindennek, a' mi testi, 's mulandó. Jóskám! Oda tekints te is; és ha megillettek szavaim, vigasztaljon az ég, mellyben én tellyeséggel megnyugszom. — Nagy volt Kovács Tamás¹ barátommal a' plán vacatiokra. Csak azt vártuk, hogy én a' Bakonybelyi Apátság patronusát, Sz. Móriczot magasztaljam meg praedikáziommal, mellynek September 24kén kellett vala meg esnie, tüstént elutaztunk volna Szabadkába (Mariatheresiopolis) Bácskában, az említett barátom' hazájába, utunkban Pécsét is veled együtt, Pestet is megtiszteltük volna. De az irgalmatlan idő valamint praedikáziomtól, úgy ezen utunktól is eltiltott. Az után már nem jött kedvünk a' nagy utra. Épen ma volt alkalmatosságom Pestre menni, már készen voltam, hogy ismét a' rossz idő, az előbbeninél kevésbé irgalmasb, beállott; 's így ettől is el kelle állanom. Most már csak oskolára készítem magamat. — Hallottam beszélni czifra Bécsi utadat; 's nevettem; de ha magad le fogod azt jó humorod szerint írni, tudom többet fog érni; tedd-meg ezt édes Jóskám, hagyd, nevessek. — Egy

¹ Kovács Tamás pannonhalmi tanár; meghalt mint főapát 1841-ben.

öreg kihalt közölünk, a' volt Füredi Administrator, Ámbrus,¹ talán Tihanyban lévén láttad őtet. Jó és idvesség a' holtakért imádkozni! — Több most nem jut eszembe. Isten velünk, csókol barátod

Izidór.

Kiket barátságoddal megtisztelél, tisztelnék. A' Téli derék magyar' nevében,² ki most nincs itt, vedd idvezletemet; helyettem pedig idvezeld uti társadat a' derék Plébanus Urat, Horvátal együtt. Korbélyi él e még? —

X.

Kedves Barátom, Jóska!

Víg utazásodnak leírása nagy könnyűséget szerzett komor véremnek, 's úgy tetszik, azolta vigabban folydogál az erimben. — Vajha már a' hideg napok lágyulnának, egészen összesugorodik általak az ember. Ma kezdett egy keveset gyengülni, 's már is olly sár lett, hogy alig czepekedtem benne. — A' Farsangot elég vígan töltöttük; két játékot adattam, az elsőt Pál fordulóját megelőző napon Pál apát Regensünk tiszteletére. Ezt magam csináltam a' *boldog atyáról*;³ az énekek igen jól estek, mint hogy jó énekes gyermekek vannak az idei novitiusok között. A' másodikat (Ebádot) Husa jó hetfőn játszották-el nagy nevetés között. — Most már böjtölünk a' Duna' hala mellett, mellyet minden megszentelés nélkül vevénk magunkhoz hamvázó szerdán. — Most miben töröm fejemet, tudod e? Concursust hirdettek a' Dogmatica katedrára! Collegáim hevesen sürgetnek engem arra; 's én hányom vetem eszemet: most megyek, majd nem megyek; most oda való vagyok, majd nem; 's így múlik az idő egész Juniusig; és bizonyos vagyok benne, hogy még a' menetelt megelőző napon sem fogom tudni, megyek e, nem e; most úgy teszem magamat, mintha mennék, hogy magamat megcsaljam és rágódjam. Ha csupa magamat tekinteném, tudom, hogy semmi dicsőség nem birna annyi erővel, melly e' szent hegyet felcseréltesse velem Pest falaival; de azt mondják, hogy a' szerzet' java kívánja a' lépést. 'S nem tudok reá felelni. No, édes Jóskám, mit mondasz te? — Márton Istv. mondják erősen morog, és élesíti nyelvét, minduntalan kharakterizáltatja magának ellensége személyét, mintha ez a' dolgon igazíthatna valamit; jele hogy a' vén Doctor hozzászokott a' személyt felcserélni a dologgal; 's a' helyett hogy az ügyet védené, a' személyt sértegetni. Én legalább mérsékléssel akarom őtet meggyőzni. Horváth Endre által fordított, és megspékkült Theodul' estvéji ellen is készül valami pedig ugya Téli Praedikátor és Rector által. Vajmi derék ember ám az a' praedikátor, Jóskám, ha ismernéd. Szüntelen dolgozik, még

¹ Debreczeni Ambrus benczés.

² Horvát Endre.

³ Megjelent az Uraniában, 1829. — Kevés változtatással ismét kiadta Szeder Fábían Esztergomban, 1829-ben.

sem végez semmit is. — Endre barátunk, a' ki csókol, izzad a' poétai pályán, és harsogtatja Árpád' vitézinek a' hadi kürtöt. Adjon néki Isten hozzá erőt és állhatatosságot. Te Jóskám, mint leveledből értém, földmérővé lettél, csak rajta, úgy mérjétek, hogy több, 's termékenyebb legyen, mint volt. Kulcsár éhséggel fenyeget bennünk. Hazudjon a' prophéta! De azért az előre gondoskodást köszönnünk kell a' jó hazafinak. No mit írnak még? Az exameneket mi Martzius' végével végezzük, és Április elején nyitjuk-meg a Második Félesztendőt. E' talán nálatok is úgy lesz. Kisfaludi Károly Tatárjait Gaal Németre fordítá; és Bécsben a' publicumnak nagy meglepődésével több ízben játszották-el. Még is egy kaján német igen megvetőleg recenseálta a' munkát. Uram, sujtsd le az irigység' gonoszságát! — Te pedig Jóskám élj boldogul, 's szeressd igaz szívű

Izidórodat.

Pánnónia' tetején Martzius' 9kén 1821. Tisztelnek, csókolnak Engelbert, Tamás és más ismerőseid. — Én pedig Horvát Barátunkat, mint földmérő társodat.

XI.

Kedves Barátom Jóska!

Hogy Pesten voltam, és concurráltam,¹ talán már hallottad. Onnan alig érkeztem haza, hogy leveledet vettem, mely új tanúja volt a' te állhatatos barátságodnak. Minthogy az Augustusi vásár közelget, tollhoz nyultam én is, hogy a' barátságnak áldoznék, és egykét óráig szívemből mulassak, 's mulassalak téged is: mert hidd-el nincs kedvesb órámnál, melyben vagy rólad gondolkodom, vagy hozzád írok, vagy leveledet olvasom; ilyenkor az óra perczenet. Még nem tudom, mit fogok írni mindent, de azt feltettem magamban, hogy sokat fogok, mert időm, és papirosom most elég van. Talán nem fog unalmadra lenni, ha Pesti utamat, és a' Pesti környüállásokat olvastatom veled; én legalább azokról mindég örömet gondolkodom, mert részemről igen kedvezők valának. Elkezdem tehát, 's elejétől végig fogok utazni, és téged velem, és még eggyel, a' derék Horvát Endrével egygyütt utaztatlak; reménylem örömet indulsz társaságunkban. Pünkösöd előtti szombaton végezvén rövid ebédünket felülénk ketten, és Tömördre, egytőlünk négy órányira fekvő pusztánkra hajtatónk, ide alig érünk, és a' rémitő égi háború fejünk felett dühödött, és hat órától mint egy kilenczig tartott, nagy volt a' zápor is, úgy hogy a' pitvarból lábunkat sem tehetők-kí; Endre füstjét eregette, én pedig burnotomál mulattam. Vacsoránk jó ízű volt, 's lenyugodtunk. Pünkösöd' napján végezvén egymás után az ott lévő kápolnában áldozatunkat, utnak indulánk örvendvén a' gyönyörű nap tiszta keltének, 's a' hűves levegőnek. Utunkat Bicskének vettük, mely az elhagyott pusztától jó öt órányira esik; az

¹ T. i. a pesti egyetemi hittudományi tanszékre.

ut hegyek és erdők között, nagy csinos helységekben által nékem annál kellemetesebb volt, hogy most volt azon első menetem. Bicskére 11 órákor érünk, mely egy nagy helység, lakosi magyarok részint katolikusok, részint reformátusok, ez utólsóknak templomjuk a' vendégfogadónak arányjába esik, és szerencsénk volt látni Kálvin fiai és leányait a' templomból kijőni. Az asszonyok mind gyászt viselnek fejeken, a' lányok pedig pártában járnak, a' mi felénk már régen ismeretlen. Örültünk, hogy a' német vendégfogadónak feleségét és gyermekét tiszta magyar ajkuknak találtuk. Ebédünk hamar, és tisztán készült, a' fizetés mérsékelt. Innen Buda Őrsre értünk, mely nagyságára nézve Bicskével vetekedik, csinososságára pedig felmulja azt. Lakosi németek, tiszta magok viseletűek, és szép termetűek. Épen a' délutáni Isteni szolgálatról tódultak ki, hogy beérünk; kocsisunk itatni akart: melyre nézve betértünk a' fogadóba, hova igen sok férfi és gyermek tódult be, de többnyire csak a' kapu előtt hévizáltak, és lovainkat nézték, egy két korosabb a' vendégházba iddógált; azt véltem, hogy a' vége muzsika és táncz fog lenni, de a' Kelner azt mondá, hogy az nekik tilalmas. Endre beszédbe eredt velek, 's a' többi között azt kérdé, hogy a' helységet mint hívnák németül? a' komolyabbak Budá-Ersnek mondák, de egy dévaj mosolyogva Offene Lislnek mondá, melyre mi mosolygánk, a' komolyabb lakosok pedig fenyegető pillantásokat hánytak a' dévajra. A' fogadónak kapuján Vármegye' rendelését pillantottunk meg, mely magyarul volt nyomtatva; és ez nekünk tetszett. — Ámbár azonban a' helység és lakosi csinosbbak légyenek a' Bicskeiekénél, a' vendégfogadóban még is a' Bicskei tisztaságot nem kell keresni. Ronda minden, a' szobában, melyet pihenésünkre nyitottak, elszórva minden, az ágy vettetlen, a' pervatál eldülve s a' t. alig vártuk, hogy felhajtván pohár veres borunkat, tovább állhassunk. — Hat óra volt, hogy Budára értünk, a' Kristina városán mentünk be, hol, ámbár különben csendesség szokott uralkodni, most forrott a' nép, és a' kocsik egymást üzték. Pesten a' hét Electort köszöntöttük meg, a' honnan, megmosdódván, és pinczetokunkból egyet hörpöntvén első visitünket Horvát Istv. úrnál tettük, kivel már ez előtt leveleztem a' concursus eránt. Magát találtuk munkába merülve a' fáradhatatlan Férfiut; de csak hamar érkezett Felesége, karján kisdéd, bátor fiacskája, kit a' magyar szellemű atya Árpádnak kereszteltetett. Rövid beszélgetés után megkérvén Horvát Istvánt, hogy látogatna meg bennünket szállásunkon, Trattnerhez indultunk, de halljad, és nevedd, én, ki Pestet négy esztendeig jártam, 's ki előtt kiváltképen ez a' része a' városnak ismeretes volt, mint Sz. Márton, az Őrményi réz fedelű házától a' nagy piarcon által a' sátorok között hurczoltam a' köveken járni nem szokott szegény Endrét, és tévelygésemben addig mentem, hogy egyszerre József' épülete állott előttem. Ekkor ütöttem magamat fejbe, és Endrének, ki már nyughatatlan volt a' hosszú ut miatt, retourt kiáltottam. Trattnernél csak az öreg volt honn, kivel keveset beszélvén, Kultsárhoz indultunk; ezt sem kaptuk oda haza, de meghagytuk szoba leányának, hogy a' hét Electorhoz avisérozza. Már most szállásunkra mentünk, nyugottunk, és

néztünk. Horvát Istv. nyolcz órákor érkezett, és vacsorához ülénk, melyre Kultsár egy órával később jött. Talán tudod, hogy Kultsár a' szerzet eloszlátása előtt Benedictinus volt; erről emlékezvén vittem magammal két pint Bársonyosi bort, mely a' mi ítéletünk szerint többet ér a' Somlainál, hogy Kultsár volt szerzetességére emlékeztetném. Mihelyest belépett tehát, kihuztam az egyik pintet; csah hamar jó kedvünk eredt, és a' barátságos beszélgetésnek éjjéli 1 $\frac{1}{2}$ óra vetett véget. — Más nap, Pünkösöd hetfőn én a' Seminariumba mentem Battyányihoz, mint a' Theol. kar' Dékánjához, és magamat nála jelentettem; de ő engem Wranához, mint a' kar' új Directorához igazított, azt adván hozzá, hogy a' Professorokhoz is, és még a' világiakhoz is el kell mennem. E' nem tetszett. De mit tudtam mit tenni, már ben voltam. Nossza tehát Fiakerre ültem, és egyenesen ki Budára, és meddig? egész az Alagovics házáig; tudod, hogy ez a' szőlők között díszeskedik. Nagyobb bosszúmra, Fiakkerem a' házat eltéveszté, és így egész Budát összejártuk, a' Krisztina városán ki, és a' vizi városon vissza! Dél előtt többet nem tehettem, mert még misét is kelle hallgatnunk, melyre 11 órákor a' Franciscanusokhoz mentünk. Ez nap Endre Kulcsárnál ebédelt Pistával; én pedig pihenni kívánván szállásomon maradtam, és rövid ebédem után ágynak dültem, hogy az után könnyebben tegyem visiteimet. Horvát Endr. 3 órákor visszatért, és velem jött Tumbacherhez,¹ innen én a' többi Theol. Professorokat jártam össze és est lőn. Nyolcz óra tájba jött Trattner Kocsiján Vitkovics, melyre felvévén bennünket, házához ragadott, hol jó ízű vacsoránkat Vitkovics genialis énekeivel fűszerezte. Más nap kedden volt a' Concursus. 8 órákor megjelentünk az Universitás hajlékának azon részében, hol ez előtt a' könyvtár állt; most pedig oskoláknak készítetik a' Theologusok' számokra. Elsőben a' Facultás ült össze és felolvasta a' Bécsből küldött theseseket; mi négyen maradtunk a' folyosón, hol szerencsém volt ütköző társaimat ismerni. Egy Zágrábi Dogm. Prof. nevét elfeledtem, előttünk járt Pesten; *Cherje*, kit a' Seminariumban ismertünk; ez a' Csanádi megyéből tavál szált által az Esztergomiba; már Fejér' kathedrájára concurralt, de akkor Kovács nyerte azt el. *Osváld* a' Pesti Seminarium' első Praefectusa. Ezek voltak az ütköző társok. Megnyilván a' Conclave, Battyányi mind a' négyünket ebédre invitált azzal a' Professorral, a' ki az utolsó órában fogott őrt állni. Kiki átláthatta az invitaziónak célját; és hogy ez nem egyéb mint *politicum prandium*. Én tehát iparkodtam dolgomat reggel végezni, hogy délután szabad lévén még a' korosb világi Professorokat eljárhasam. A' Facultás eloszlott, mi pedig Vass Professorral bementünk a' Conclavéba, hol a' thesesek ledictáltottak, és mint az occupatio, elolvastattak. A' thesesek ezek voltak: *Quomodo probatur Paulum, qui comes Jesu non erat, eiusdem cum caeteris apostolis esse auctoritatis? Quomodo probatur Filio Dei competere naturam divinam? Quae sit doctrina Ecclesiae de cultu imaginum, et quomodo defendatur?*

¹ Tumpacher József, pesti theol. egyetemi tanár; Alagovich Sándor, papnevelőintézeti igazgató, majd tanácsos és előadó.

Én tele írtam egy árkuat, és 11¹/₂ órára készen voltam; és szállásomra mentem, hogy magam ehessem. Utóbb örültem gondolatomnak, midőn megértém, hogy Battyányi maga sēm volt oda haza ebéden. — Kedd' estvéjét igen vígan töltöttük szállásunkon Jankovics, Trattner, Kulcsár, Horvát Istv. társaságokban. Más nap reggel volt az *orale* 10. órakor. Hol a' *peccatum Originaléról* kellett disserálni egy fertályig. Ezt végezvén Instantiamot, melyet Horvát Istv. készített, és attestatumomat Battyányinak átadtam; és rövid falatozásunk után kocsira ülven visszasiettünk, minthogy Endrének szombaton honn kellett lennie. Így édes Jóskám végeztem a Concursust, mellyből észreveheted, hogy a' barátság inkább interessált, mint a' felvett munka, és hogy épen senkinek sem fogom irigyleni, ha előmbe lép. Megbocsáss, Jóskám, hogy hosszú voltam a' leírásban; neked írtam, és ez elég. — A' Primás által hirdtetett nationalis Synodus már másodszor haldoklik, jóllehet Győr-Megyének Plébánosai már tartogatják gyülekezeteiket. Épen tegnap előtt kaptunk tudósítást, hogy a' Pápa ellene mondott leginkább azért, hogy a' punctumok nem nationalis Synodust illetnek, minthogy a' hit' dolgai a' közönséges Synodust illetik; a' fenyétekre pedig elég törvények (canones) vannak, csak meg kell azokat tartani. Én ugy vélem, hogy ezek az okok fontosak, mellyektől fogva a' Synodust kevesen óhajthatják, hozzá járulván az is, hogy a' mostani idők épen nem Synodusra valók. A' jövődő Török háborúnak bizonyosságáról naponként nagyobb hitelű tanukat veszünk. Csak dőghalál ne legyen a' gyümölcse. — Nékünk kenyérünk meglehetősen lett; de annál kevesebb bort várhatunk. A' mostoha, és épen szőlő virágzáskor folyvást tartó esőzések, a' temény sok féreg reménységünket nagy részín semmivé tették. Csak itt ott látni gerezdeket; egész tele fejet nem találni. Talán nálatok vígabbak a' hegyek. — Pestről nem régen jöven, ez idén oda már menni nem fogok; Vurdának megírtam, ha hogy elmehetne, és veled helyettem is mulathatna; még nem felelt. Tolnát Baronát mikor fogjuk láthatni, nem tudom; nekem a' tartós kocsizás épen nem esik jól. Ha egymással nem beszélhetünk, annál bővebben iparkodjunk írni egymásnak. Emlékezel talán derék fiatal, egészséges víg konyha mesterünkre, Szám Raymundra; ő nincs már! Husvét' táján ment által a' más világra. Közöld ezt Horvát Urral is, ő fogja jól ismerni az elhunytat. Az, a' ki száz esztendő't ígérhet magának testi alkotására, és lelke' vidámságára nézve, elhal; és mi bikhettek csak elnyomorgunk. Legyen Isten akaratja. Ámen.

Csókol

G. Izidórod.

Collégáim tisztelnék; 's én velek Horvát Urat, és én T. Veres collegádat, és volt uti tarsodat.

Horvát Endre Sz. Istvánt Bécsben fogja dicsőíteni; praedikatziójából majd részesítünk.

XII.

Pannonia' sz. hegyén. Marz. 4. 1822.

Kedves Jóskám!

Alig ha nem haragszik valaki egy kicsit, hogy a' Pánonnhegyi kurir olly hosszú időre maradt. De valamint a' nagy harag ártalmas testnek, léleknek, ugy a' mértékletes bosszúság mind a' kettőt hasznos mozgásba teszi. Farkas pedig nagyon haragudni nem tud. Az a' kis neheztes is, melly eddig fogva tartotta, levelem olvasásával bizonyosan elhagyja. Jelzett szándékomat tudod, hogy postán nem irok, mért hogy felemelték azt. Pesten pedig egész telet ált vásár nincsen; ennek egyszer okáról gondolkodván a' hajóhid jutott eszembe, és haragosan vádoltam azokat, kik kőhidat nem tétetnek. És nézzd, most itt a' vásár ideje, 's levelemet még is postán kapod! »Igy ugyan, gondolod magadban, Guzmicsnak Pesti vásárra várakozni nem kell vala.« Ugy van Jósi, de lám én is bosszankodom egy kicsit, és ez a' kis bosszúság teszi, hogy feltett szándékom ellen postán irok. Gondold csak, Trattner miolta Petroszai nevet ragasztott névéhez, olyan nagy urrá lett, hogy Kultsár Istvánnak tett izenetemet sem méltóztatott véghez vinni, hanem azt irta vissza, hogy az eránt magának Kultsárnak irjak; pedig még ezt irta, az izenetet bizonyosan megtehetette volna, olly csekélyből állott. Ez a' kis bosszúság tevé, hogy most levelemet postán veszed. Halljad az említett izenetnek tárgyát is: Tumpacher, ez a' feledhetetlen nagy mester megholt; nagy volt az illetődés mind azokban, kik csak messziről ismerték is; mi alig vettük a' szomorú ujságot, mindjárt utána való nap Requiemet énekeltettünk érette; én pedig gyötrelmemet versebe öntém által olly szándékkal, hogy azt a' boldogultnak emlékül a' Gyűjteményhez függesztetni szokott Szép Litteraturában, és Kultsár Mulatságaiban kinyomtassam. Megküldém Trattnernek, ki válaszában azt felelte, hogy a' legközelebb alkalommal mind a' két helyen ki fog jőni. Egész Januarius' végéig vártom haszontalan. Irok tehát Trattnernek, hogy minekutána már elkésett, ha akarnák is, ki már ne adják, hanem küldjék vissza. Trattner azt felelte, hogy Kultsárnál vagyon, és hogy ha vissza akarom, néki magának irjak. Nem bosszúság ez? Én nem Kultsárhoz küldém, hanem Trattnerhez, tehát csak ettől várhatom vissza is. Irtam tehát Kultsárnak, ki is azt felelé, hogy hosszúsága miatt ki nem adhatta. De hát a' Szép Litteraturában is hosszú lett volna? Nem hosszabb e a' Nyugalomról írt Mélázás? Ha pedig kedvesebb e egyszersmind, itéld-meg magad, im leírom egészen, minthogy sem magam nem írhatok, sem te nem olvashatsz tőlem kívánatosabbat.

Nénia. Tumpacher Jós. sirja felett. Pyladesz és Oresztesz, két hű tanítványi.

Or. Jer velem, oh Pyladesz leborulni hideg tetemén itt

A' nagy Mesternek, 's nyujtni be áldozatunk!

Ő nem Zrínyi ugyan, vérengző Hősse Szigetnek,

Nem Mátyás Magyarok' bölcs Fejedelme; de több:

Ő az igazságnak szent bajnoka, kentje egeknek,

'S a' jobb emberiség' lelki barátja vala.

- Pyl.* Csak halkan : csevegő pompán vált lelke nem örvend,
Kedvesb a' szívnek lágy lihegése neki.
- Or.* Ő maga még köztünk vándorlott, néma szavakkal
Küszde az égiekért, 's lelke magába vonult.
- Pyl.* Érzed e, mint hallgat minden körülötted ? az égnek
Tengere milly csendes ? Luna homályba' lebeg.
- Or.* Fényei a' menynek sugarit bágyadtan eresztik ;
Gyászfátyolt látok Hunnia' büszke fején.
- Pyl.* Gyászol az emberiség ; lelkébe' feledte siralmát ;
Eggy kettő csak alig fúja ki bú-nehezét.
- Or.* Még a' durva halál sem látszik örülni kegyetlen
Munkáján, nyilait földbe haraggal üte.
- Pyl.* Nézzd, nézzd, Győrnek egén melly felleg ereszkedik ! a vár'
Bús falain gyászdalt sir az Athéni madár.
- Or.* Méltán : Ott emelé-fel előszer mesteri székét ;
Ott az igazságnak kezdte lekötni magát.
- Pyl.* Árva megyém ! csak alig vesztéd-el gondos atyádot,
Im már mestered is halni utána siet.
- Or.* Mint a' reggeli nap felhőkön rontva keresztül,
Jóltévő sugarit szokta lövelni felénk :
Ugy Tumpachernak nagy lelke kitörve homályból
Hunnia szép tájain kezde ragyogni korán.
Nagy neve híresedett : Fejedelmünk Pestre idézte,
Hol Músák felkelt négy szerű szobra jeles.
- Pyl.* Ő ugyan a' hírt nem keresé ; sem fényleni nem volt
Vágya ; de tárgyához győze szokatlan heve :
*Röjtők igazságnak mélyebb tilkába bejutni,
'S ezt maga voltában fejteni löbbek előtt.*
- Or.* Itt az Irás' magyarázata lőn osztálya ; az égi
Mesternek szavait, 's tetteit adta elő.
És úgy adta-elő, hogy lángolt szíve utánnak,
'S a' buzgó szavakat példa követte nyomon.
- Pyl.* Titkos erő vonzá lstenhez, 's minden igazhoz ;
Minket is ő hozzá kócsola titkos erő.
Ah hányszor feledénk el egészen benne magunkat !
Nyelve mikor megnyílt, 's érzete folyt ki belénk.
- Or.* Mit suga lelke belénk a' nagy mesternek ? előttünk
Fejtsd röviden Pyladesz ; mit suga lelke belénk ?
- Pyl.* »Tiszta legyen lelked, lelkedből feslik az élet,
»Hévvél öleld a' jót, rosszat utálva kerüld.
»Külső színre ne nézz ; munkál röjtőkben az erkölcs ;
»A rút képmutató szokta dobálni nevét.
»Védd az igazságot, meg lévén győzve magadban ;
»A' jó 's rossz kimenet mennyei végzeteké
»Vaktában ne ítélj ; 's ha ítélél, jobbra találván,
»Vessd-el amazt, makacsúl bízva magadba ne légy.
»A' kor' lelkével lépj mindég küszdve előre,
»Mostanit a' volttal vetve arányba' haladj.
»Sem kis-lelkű ne légy, sem felfujt. Féld csak az Istent.
»Légy emberszerető, 's tiszta bizalmu barát.«
- Or.* Igy szólt, így lépett Tumpacher : lelke szavával
Eggyezze ; semmi vonás nem vala benne hazug.
Lelke az Istennel járt mindég ; tárgya szívének
Volt csak az emberiség, mellyre szünetlen ügyelt.
Ah ! 's ez az emberiség ! — még is gyötrötte — —
- Pyl.* — — — — — Ne illyent :
A' dicsőült árnyat sértheti gyáva panasz.
Szíve ugyan vérzett gyakran, de kitörni nem hagyta
Lelke ; az állhatatos férfitúni tudott.

- Or.* Még is honnunknak bölcs része becsülte, szeretete,
Főkép Egyházunk' díszei, Püspökeink.
'S országunk tisztelt Nádorja, szeretete Birája;
Volt maga a' Koronás Fő is eránta kegyes.
A' távol külföld nagy bölcsei elme-szülötít
Helybe-hagyák, 's őket szinte becsülni tudák.
- Pyl.* Nem csuda: a' szent hit, 's az okosság párosodának
Benne; az ezt vezeté, ez kimivelte amazt.
Védeni mit 's hogy kell, mit kell engedni viszontag,
Tudván, nem lehetett penna csatája dühös.
A' tévelygéstől megválasztotta az embert,
Ezt szereté, rontá fontos okokkal amazt.
Értvén a' dolgot, nem harezolt Andabatakként,¹
Sánczot sáncz ellen, 's nem vete gyenge lepelt.
- Or.* Sem hiu mennyköveket Zevsztől nem kére fejekre
Ellenségeinek, 's jó ügye győzni tudott.
Im de harang kondúl: a' nép seregelve nyomul már
Megdicsőültünknek látni lerázta porát.
Jőnek társink is, hálás lélekkel utólsó
Tiszteletet meghűlt hamvink adni felénk.
Munkás lelke szabad, nem késleti testi teher már;
A' nagy titkoknak tára előtte kinyílt.
Idv, nagy Férfi neked! lelked már égbe lebegdez,
Am szikrája, belénk oltva, örökre marad.
- Pyl.* Idv, nagy Férfi neked, te ki láttál, 's látni tanítottál
Ezreket; ah bennünk el soha, el ne feledj.

A' tanítványi kar.

Idv nagy Férfi neked! hű tiszteletünkre tekints le,
Gondosan éltedben mellynek előle futál.
Engedj-meg méltó vágyunknak: kérj az egetől
Aldást munkádnak bő folyamára, 's nyugodj!

Érjen, Jóskám, versem, a' mit ér, bíró magam ügyében lenni nem akarok; de igazán megvallom neked, hogy még dolgozásomnak kiadtát olly buzgón nem óhajtám, mint ezét, minthogy szívemnek teljéből úgy nem irtam, mint ezt; és épen e' maradt-el! — Ha Tumpacherral sem volt nagy kedvem a' Pesti Vniversitásban tanítani, elgondolhatod, minél kevesbbé örömet lépnek most oda, hol feszességnél, irigységnél, sovány pedanteriánál egyebet nem lelnék. Add ehez azt is, hogy az Esztergomi papság az Érsektől az utolsó tonsurátus gyerekgig mind ellene van, hogy Szerzetes lábát az Vniversitásba ne tegye, attól tartván kétség kívül, hogyha egy becsúszik, a többieknek könnyebb fog lenni az áltörés; 's így ők a' köz égető ponttól elesvén egyszersmind távol esnének azon helytől, mellyen, mint ők hiszik, a' kövér Canonia készen várja őket. Ezt nem ujomból szoptam, hanem Dréta Antal Zirczi Apát beszéllé, kinek ezt maga egy keresztes Esztergomi pap megtámadólag lobbantá szemei közzé. Ugyan Dréta Bécsben lévén, kérdést tett felőlem Venczel Benedictinus Apátnak, ki egyszersmind, Referens az iskolai Commissionál: ki is azt mondá, hogy a' Pesti Candidatioban én második helyen vagyok (első foglalja Oszvánd, a' Pesti studiorum Praefect.), de ő azt a' reflexiot

¹ T. i. nem harczott vakon.

tette légyen, hogy minekutána mind egyik, mind a' másik egy formán jól dolgozott, enyém volna az elsőség, minthogy a' mit amaz nyolcz óra folyása alatt dolgozott, én azt háram óra alatt végeztem. Ez ugyan ítéletem szerint nem nagy érdem; és ha egyebet az Apát elő hozni nem tudott, ezzel elmaradhatott volna. — Alig várom, hogy már vége szakadjon, és szívemből ohajtom, hogy győzzön, mint egyebekben is győzni szokott a Primás, és így kiverhessem egészen fejemből, ne kelljen félnem a' Pesti kathedrától. — Te engem Pécsre idézel! de hogyan menjek? Olyan távolságra nem adnak ám jó négy lovat; macskákon pedig indulni nem is tanácsos, nem is kellemetes. Várjunk jobb időt; vagy te lepj-meg bennünket Tüszkövel,¹ vagy mással, ha Horvát Ur, kit tisztelünk, gazdaságbeli foglalatosságai miatt jöhetne, igen szeretnénk. Majd talán a' Török egy kicsit meg fog ijeszteni bennetek, és Pánnon hegyig kergetni. — Győr lerontott bástyájának helyén már tizenkét ház-hely vétetett. — Vacatziokban egy megyétekbeli Pap volt nálunk, kinek én 20 nyomtatványt adtam Haller'² tőlem fordított leveléből, olly meg-hagyással, hogy adná által neked, te pedig áruhárad-el; nem tudom meg kaptad e, és a' pénzt elküldötted e Trattnerhez; minthogy őtet illeti. Mi kedves Jóskám mind ugy vagyunk, mint voltunk; Pál fordulásán Apát Urunk' tiszteletére Vak Bélát játszották el ifjaink számos vendégeink előtt; a' darabot magam készítettem mondva.³ Farsang végén pedig Kisfaludi Károly' Pártütőit jádszották nagy röhögés között. — Él, és írj.

Tisztelnék ismerősid.

Csókol barátod

Izidór.

XIII.

Farkas Józsefnek Guzmics Izidór baráti idvezlését.

Már negyed napja, hogy püspököd nálunk ordinál, kivel, titoknak helyett vagyon egy Vice-Esperest, ki téged jó barátjának lenni vall. Ohajtanám, hogy te volnál most a' titoknak; vajmi sokat fecseghetnénk egymással olyanokról, a' miket tollra bizoni nem tanácsos. Leveletem már kezdém hozzád írni, midőn a' tiédet vettem, melyből azt látom, hogy te majd nem azokat a' tájakat jártad össze, melyeken én is előszer utaztam keresztül. Füreden tudtam-meg, hogy sarkadba vagyok, és siettem Tihanyba, azzal a' reménységgel, hogy ott kaplak; de te már áteveztl a' Balatonon, hová késérnem, akkori körülállásim nem engedtek. Azt meg nem foghatom, mint előzhettek volna meg Veszprém-ben, holott itt rövid ebédemet végezvén egyenesen Füredre mentem. De ha már tudtad ott léteimet, és Füreden találkozásunkat reményletted, soha meg nem bocsátom vétkeidet. Mit vesztettek volna egy éjszakával?

¹ Tüszkő Sándor szentdienesi, majd ozorai plébános; † 1834-ben.

² Haller Károly német tudós, a különféle keresztény felekezetek egyesülése mellett küzdött.

³ Megjelent Vak Béla kinyilta címen az Urániában 1832-ben.

Ezt mi Tihanyban töltöttük a' következendő nappal; harmadnapon pedig megindultunk Szalának, 's utunkat a' legkiesb vidéknek vettük, a' regés hegyek közt: Csobáncz, és Badacsony között, honnan a' többi hegyek agg váraikkal emlékeztettek bennünk a' régi időkre. Tapolczán ebédeltünk, és Sümegen keresztül hajtottunk Vasba, hol várt bennünk a' lelki mulatság. A' te utad kétség kívül tartós is, mulatságos is, hasznos is volt az enyémmel; és tovább andaloghattál a' valóban kies Edenben. Esztendőre, ha Isten éltet Pécsét veszem czélomnak, onnan, ha neked is úgy tetszik, Szalát újra, 's együtt fogjuk bejárni, és egész Göcseibe hatni: ezen az utazás koránt sem olly költséges, mint Bécsnek; és az ismeretlenekben is szíves barátokat fogunk ölelhetni. — Bajt szerzett tehát nektek is a' zsinat? Az még mind semmi; de minket, szegény barátokat, ugyan csak kitett a' szégyenköre. Isten fizesse-meg a' sz. atyáknak mostoha gondoskodásokat! — Ha, mint irod, meg vagytok elégedve, Báthorihoz írt leveleimmal;¹ úgy hiszem e' munkámnak folytával még inkább meg lesztek. Már le küldém Trattnernek olly sürgetéssel, hogy a' jövő Leopold vásárig elkészítse; ebből is fog hozzád 20 nyomtatványt küldeni; barátságos apostolkodásodról nincs kétségem. Hát a' nyelvnek hármias befolyásáról² a' Gyűjteményben adott értekezésem mint tetszett? Ezért engem Kazinczy első levelével tisztelt-meg; és igazán mondom, semmi ugy a' munkára nem buzdított, mint ez. Horváth számtartó urat még eddig nem láttam; talán erre sem jó, minthogy a' levelet Győrből kiküldötte hozzám. Fijacskájáról való gondoskodásom, bár mi csekély volt is ez, füstbement, minthogy az abusosok miatt az ugy nevezett convictus Győrről cassaltatott; különben is a' jól nevelt gyermek nehezen fogott volna a' vékony kosztal megelégedni. — ÉlJ Jóskám boldogul, 's emlékezzél olykor rólam is; 's ha jöhetsz, minekutána téliben nem jöhetnél, jönni nyáriban el ne mulassz. Pánnonia' sz. hegyén October 25-kén 1822.

Dér, miolta plébánus lett, torkával szenved, felette rekedten beszéll. Ugy kell neki, miért unta-meg az oskolát; de ugy hallom, hogy már nyílik.

XIV.

Kedves Barátom, Farkas!

Te csak hallgatsz, mint Farkas az oduban! azt sem tudom már élsz e halsz e? Minap azonban a' Gyűjtemény azt mondá, hogy még élsz, és a' szavakat kergeted Horvát számtartó ural. Csak rajta! De ebben a' kegyetlen téliben vajmi nehéz lehetett az üzés; én csak egyszer találtam szánkyára ülni, hogy egy szomszéd barátomat plébániáján meglátogassam; 's ime a' fergeteg minden borzasztó környüállásaival az tár mezőn lepett, a' különben is csekély csapást hóval temette, eget 's földet megtagadott szemeinktől; eltévedtünk, elsetédtettünk; 's ha kocsisunk

¹ A' keresztényeknek vallásbeli egyesületekről írt levelek, Pest, 1822.

² Az emberi nyelv hármias befolyása az ember emberiségébe, nemzetiségébe és hazafiusításába. Tud. Gyűjt. 1822. évf. VIII., 3—36. 1.

történetből egy szerencsés fordulást nem tett volna, mely után csak hamar gyertya világ tűnt előnkbe, vagy a' farkasok ettek volna meg bennünk, vagy fagy által vesztünk volna; annyira elfáztunk már, hogy csak a' jó bársonyosi bor (Bársonyosra mentünk) élesztett fel bennünk. — Báthory superintendens hármias predikáziója¹ sok iratokra adott alkalmat; az egyesülés többektől vétetik munkába: az én írásom után született a' kisded *Magnes*,² ennek szerzője nemes Batta Pest vármegyei földes ur, mint ezt nekem Fő Tiszt. Orgler Ur megírta; illy hozzáadással: »qui lecta erudita modestaque contra cavillationes D. Bathori defensione a veritate velut a magnete adtractus, tanto eius amore exarsit, vt ad mutandam religionem suam, declarandumque popularibus suis, quatenus sit vera et vere hungara christiana Ecclesia, animum voluntatemque adiecerit«. — Ezt követte Molnár Jánosnak megbővített *Magnes*; ³ ezt még nem látom. Horvát Endre barátunk most jött Veszprimből, és magával hozta az Egyesülésnek *Ideáját*⁴ melyet Vilonyai Predikátor irt, rólam itt 's ott minden becsülettel szóll, annál keserűbben A**I** ellen, kit Jordánszkinak tartanak nálunk. Ezen Ideára majd talán a' Veszprémi Értekezésekben adok valamit. Ugy veszem észre, barátom, hogy az én munkám katolikusoknak nem különben mint protestansoknak kedvet megnyeré, 's így czéломát elérve látom, mely az volt, hogy valamivel közelebb járuljunk egymáshoz, az idő, és hasonló felvilágosítások a' dolgot tovább fogják vihetni. — A' jövődő vakatziót, mint már, ha jól emlékezem, megírtam, elsőben Szala vármegyében, azután, ha az utazást el nem unjuk, Tolnában 's Barónában akarom tölteni. Te Sz. István nap után indulj Tihanba, én is ezt fogom tenni, 's talán még előbb, hogy a' savanyú vízzel élhessek: onnan együtt járjuk-meg Szalát, 's én téged vissza kísérlek Pécsre. Erről még egyszer írjunk egymásnak, hogy az időt bizonyosan meghatározzuk. Balla Valeriusunkat⁵ a te alkalmatosságodon akarnám Pécsre küldeni, ki engem ott várna-meg. — Itt az ujságok igen fontosak. Szala vármegye két ízben becsültetett-meg a' királyi commissarius Amáde által, de mozdulatlan maradt. Sopronban Cziráky semmit sem végezhetett. Az erős lelkű Nitraiak azt felelék, hogy az eddig tett tapasztalás szerint az ausztriai ház mikor szükségben volt, könyörgött, most parancsol, ergo nincs szükségben. Azt mondják, hogy a' Felség ezen felelet által igen megbántódott légyen, 's azt mondá, hogy ezeket az urakat meg kell követni. Nem tudom mennyi ideje,

¹ Báthory Gábor pesti superintendens beszéde az esztergomi új templom alapköve letételének ünnepe után 1822-ben. »Lehet-é? van-é? egyedül idvezítő Ekklésia? stb.« címen.

² »Magnes vagy az igaz Anyaszentegyház.« (1822.) Szerzője nyilván szentmártonkátai Batta Pál Antal.

³ Zoltvány Irén Guzmics életrajzában a »Megbővített Mágnes«-t Ágoston Jánosnak tulajdonítja. (Id. m. 101. lap.)

⁴ A vallási egyesülés ideája s ezen idea realizáltatásának eszközei névtelenül jelent meg Veszprémben 1823-ban. A szerző Pap István vilonyai református lelkész.

⁵ Ballay Valér Nándor (szül. Pécsen 1802-ben) ekkor bencés kispap volt Pannonhalmán.

hogy egy könyv jöt ki latán nyelven, mellyben az mutattatik-meg, hogy Magyarországra nézve a' ius successionale az első szülöttre nem törvényes. A' M. kir. Cancellaria ez eránt három kérdést tön az akkori kir. revisornak, Trenkának: Quis libri censor? quis auctor? quis editor? Felelet: Censor ego; auctor C. Cziráky; editor Typographia Regia Vniuersitatis. — Trenkának se baja lett; Cziráky felemelkedett. Még ezek a' hírek is rebesznek: Koháry minister; cancellarius Májláth; Almási jubilált, Vcancellarius Cziráky; Lórencz jubilált, Alagovics helyébe. Igazak e, az idő fogja kitákolni. Az igaz, hogy Gyulai Commendansnok küldetett Cseh országba. Hát a' Spanyolok és Francziák mit fognak szülni. Csekély a' reménység. Mi azonban csak folytassuk felvett tárgyunkban hivatalunk szerint édes hazánk tudományos, és erkölcsi boldogságára munkálódásunkat, — hagyjuk a' politikusokat, 's a' martialisokat haladni a' magok utjukon, jobbra balra csak elvisznek bennünket. A szegénység nálunk felette nagy: egész házak vannak kenyér nélkül, pedig nem csak zsellérek, de gazdák is; hol itt az arany üst?! Ha csak Isten, vagy csuda, vagy a' gazdagok által nem könyörül rajtok, szomorú végek, 's talán másoknak, nem messze van. Imádkozunk érettük, az isteni gondviselés meg nem szűnt. Csókollak Jósi 's vagyok

igaz barátod *Guzmics.*

DR. RÉVAI SÁNDOR.

Pannonia' hegyén Martz. 3. 1823.

GARAS ISTVÁN »EMBERT-UTÁLÓ TIMON«-JA.

(Első közlemény.)

A dunamelléki református egyházkerület Ráday-könyvtárának kiegészítő részét képező kisebb terjedelmű levéltár, alapos megdézsmálása daczára,¹ még ma is sok kincset rejt magában. Innét került elő az alább bemutatandó iskola-dráma vagy inkább dialogus is, a mely a XVIII. századbéli magyar irodalom hasonló termékeinek számát egygyel gyarapítja.

Garas István »Embert-utáló Timonnak Istoriája«-ról az első emlékezést Ráday Gedeonnak Édes Gergelylyel, ezzel a nyughatatlan, bohémmérszerű, de puritán lelkű református költő-pappal folytatott levelezésében találjuk. Édes Gergely küldötte meg Rádaynak a kéziratot oly

¹ Hogy egyebet ne említsünk, mindjárt a levéltári rendezés kezdetén akadt kezünkbe egy nagyobb papírköteg ilyen felirattal: *boldogult édes atyánk poétai munkái*. De a kötegen alig egy-két oldalra terjedő Ossián-fordítás töredékén kívül más nem volt. — M. J.

célzattal, hogy ez majd módját ejti a dialogus kinyomatásának.¹ Ráday nem is idegenkedett — bizonyos módosítások² mellett — a munka kiadásától, de szándéka nem valósult meg és az ítélete szerint is figyelemre méltó költői mű³ csak most kerül az irodalomtörténet ítélszéke elé.

Az író személyéről, származási helyéről és idejéről, valamint életének különböző fázisairól nagyon keveset sikerült megtudnom. Színnyel szemben most már kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a »Garas« név nem álnév,⁴ hogy tulajdonosa a neves sárospataki református főiskolában tanult és a tanulói évek elvégzése után az alma-materben hivatalt is viselt: 1785-ben a poéták, 1786-ban a rhetorok praeceptor, 1790-ben contrascriba, 1791-ben senior.⁵ Hogy ezután hova s merre ragadta sorsa,

¹ »Ugy veszem észre, — írja Ráday Édes Gergelynek 1790. decz. 28-iki levelében — mintha a *Garas* Uram Timonja is nyomtatás alá volna szánva.« L. Abafi: Figyelő V. 347. l.

² »... ha ugyan tovább is az a cél, hogy kinyomattassék, nem tanácslom, hogy komédia vagy vígjáték név alatt nyomtattassék ki, mert az nem csak nem regularis komédia, de még komédia sem, hanem inkább dialogus: mert a komédia szorosabb összekötését kívánja a scénának, és azok az isten asszonyok is ottan, mint nem komédiához valók, szükségtelenek, és így Timont regularis theatrumon producálni soha sem lehet. Ezeket nem azért írom, hogy ez a munka ki ne nyomtattassék, hanem inkább azért, hogy komédia név alatt egy typographus sem fogja magára vállalni, félvén attól, hogy a megvevők megcsalattatásukat szemére ne hányják. Azt tanácslanám azért inkább, hogy más titulus alatt jöjjön ki: Dialogusnak úgy tartom (a melyben Timont illető némely történetek vannak leírva) méltán lehet nevezni.« Ráday u. a. levelében. És ismét É. G.-hez 1791 ápril 25-iki levelében: »Ha csakugyan *Garas* Uram azt ki akarja nyomtattni, reményilem módját fogom találni költsége nélkül való kinyomtatásának: csak hogy némely aprólékos változásoknak szükséges-képen meg kellene abban esni, nevezetesen, a hol az a leány beszél a szolgálójával, ottan némely füleket sértő terminusok meg nem maradhatnak az egyik strófában: járul még ehhez az, hogy a komédia titulusa alatt ki nem lehet adni, hanem csak *Lucianusból* vett beszélgetés követésének kell nevezni, és némely anachronismusokat (melyekre benne sok szólásformái mutatnak) megjobbitani.« L. Abafi: Figyelő V. 350. l.

³ »Azon munkába sok eleven vidám és jó scenáló (vagy a mint ott neveztetnek) fordulások vagynak.« — Ráday 1790. decz. 28-iki levele.

⁴ Színnyei idevonatkozólag (Magy. írók élete és munkái III. k. 1003. l.) a következőket írja: »*Garas*... színművet és költeményeket írt; ezekről id. Ráday Gedeon gróf Édes Gergelyhez Péczelről írt levelében emlékezik... Az irodalomban azonban mindezek nyomára nem akadtam, s az írónak keresztnevet sem ismerem. Talán álnév?« — Színnyei pontosabb utánnézés mellett könnyen megtudhatta volna az író keresztnevét is; Szombathi János »A sárospataki ref. collegiumnak rövid históriája« cz. 1827-ben megjelent műve 61-ik lapján nyilván ott van, hogy G. I. 1791-ben főiskolai senior volt. — Azt is tévesen mondja Színnyei, hogy G. »színművet és költeményeket« írt, ez félreértése Ráday szavainak, a ki É. G.-hez 1791 ápril 25-éről írt levelében ezt mondja: »ugyanazon alkalommal megküldöm a *Garas* Uram Timonját is; minthogy abból is a magyar verseket leirattam már magamnak«.

⁵ Ez adatokat Novák Lajos főiskolai közigazgató volt szíves Zsoldos Benő levéltáros és Szilágyi Benő tanár urak által velem közleni.

hogy figyelemre méltó költői tehetségének adta-e más munkákban is jelét, minderről adatok hiányában nem szólhatunk. A sárospataki református főiskola régebbi anyakönyvi bejegyzései nagyon hiányosak; sem a származási hely, sem a szülők neve nem említetik a bejegyzésekkel kapcsolatban. Legfeljebb azt lehet még remélnünk, hogy a nemsokára rendezés alá kerülő főiskolai kéziratárból kerülhet elő idevonatkozólag ilyen vagy amolyan adat.

Garas Timonját nem eredeti alakjában veszi az olvasó; ezt Ráday visszaküldötte Édes Gergelynek, a ki már átdolgozta »a mennyire lehető és illő vala kipalléroznia« a kéziratot. A dialogus mely részeiben és mily részeiben történt ez a kipallérozás, nincs módunkban megállapítani. A szakaszokra osztás Ráday titkárától származik.⁶

Az Édes Gergely által kipallérozott színmű címéből világos, hogy Garas István Timon-ját a sárospataki ref. kollégiumban »közönséges nézőhelyen« 1786 április 24-én előadták és bizonyára először. Ebből következtethetjük, hogy Garas István 1786 előtt dolgozta át, vagy mondjuk jobban: travesztálta Lucianus *Timon sive Misanthropus*-át, a mely évszázadokkal előbb Shakespeare hatalmas szellemét is inspirálta. De úgy látszik, hogy előadatott Debreczenben is és pedig kétszer. Bernáth Lajos »A protestáns iskoladramákról« cz. értekezésében⁷ Virágh Pál debreczeni diák mindenek könyve után 69 iskolai színmű címét sorolja fel, a melyeket nevezett debreczeni diák vagy olvasott, vagy színpadon látott. Kétségtelennek látszik előttem, hogy az itt 9. szám alatt »Embergyűlölés és megbánás« czímen említett iskolai színmű azonos a Garas Timon-jával, annyiaval inkább, mert az »és megbánás« Virágh Pál mindenek könyvében, valamint az utána következő »and. Debr. pulcra. and. 2.« jegyzetből az »and. 2.« későbbi betoldásnak látszik. A szerző ügyes verselése, melyet szinte fitogtatni látszik az egymást felváltó versformák használatában, nyelvének gördülékenysége, népies szavai és kifejezései, humora, az egy-két magyar vonatkozás beszövéseiből eredő anachronismusai bizonyára megkedveltették Garas István Timon-ját és korának hasonló irányú és természetű szellemi termékei között épen nem utolsó helyet biztosítottak számára.

Módunkban állott megvizsgálni, hogy miképen követi az átdolgozó

⁶ Rádaynak É. G.-hez 1790. decz. 28-áról keltezett levele végén a következő »titkári jegyzet« olvasható: »Tisztelt Uram! az, a mit az öreg helybe nem hágy a Timonban, az az én hibám; mert komédia módon szakaszokra osztottam, holott azelőtt is dialogus képben volt leírva.«

⁷ Protestáns Szemle 1901. évfolyam 485. l.

az eredetit, illetve annak latin fordítását.⁸ Vizsgálódásunk eredményéről e helyen bővebben szólni feleslegesnek tartjuk. Elég annyit mondanunk, hogy Garas nem követi szolgai módon Lucianust, hanem szellemét megértve, a görög író elmés prózáját úgy önti magyar versekbe, hogy szégyenkezés nélkül kérheti legalább a futólagos emlékezést irodalomtörténetünk részéről.

Még csak annyit említünk meg, hogy a Ráday által kifogásolt helyeket az ő átdolgozásában közöljük. Ez az átdolgozás csak az első szín első jelenése végéig, Timon első monológjáig terjed, a mely részben tényleg egy-két helyen olyan kitétellel találkozunk, a mely fűlsértő, s a melyről az a véleményünk, hogy nem is Garastól származik, hanem a sokszor dévaj Édes Gergelytől, a ki bizonyára nem ismerte Lucianus dialogusainak alább jelzett kiadását, melynek címlapján ez olvasható: praeterea alii venustiores istorum in locum substituti, qui christianis auribus sunt indigni.

EMBERT UTÁLO

TIMONNAK ISTORIAJA,

MELYET

BESZÉDBELI VIG JÁTEKBAN ELŐ ADOTT ÉS A
SÁROS PATAKI REFOR. COLLEGIUMBAN EL IS MONDATLATOTT
KÖZÖNSÉGES NÉZŐ HELYEN

GARAS ISTVÁNY
AKKORI POETÁK TANITOJA

1786-BAN, 24. ÁPR.

MOSTAN PEDIG A MENNYIRE LEHETŐ ÉS ILLÓ VALA, KI PAL-
LÉROZVÁN KI BOCSÁTOTT

ÉDES GERGELY.

⁸ *Luciani Samosatensis Dialogi* selectiores. etc. Cum conversione vulgata et dispositione rhetorica in margine... Latinis versibus tractata a Joanne Sambuco Tirnaviensi Pannonio. — Argentorati apud Paulum et Philippum Cephalaeos Fratres. 1554. — A Ráday-könyvtár példánya. — A címlapon áll még Heyden Sebaldnak az olvasóhoz intézett kis verse:

Qui non Graeca simul iungit documenta Latinis
Is vere docti nomen habere nequit.

Ergo puer parvo coëmas hunc aere libellum:
Quo bene percepto, tum quoque Graeca scies.

JÁDZÓ SZEMÉLYEK.

Timon.	A hír.
Leány, Timon szeretője. ¹	Koldus.
Sári, ennek szolgálója. ²	Utas
Jupiter.	Gnató.
Mercurius.	Filiades.
Ceres.	Demeas prókátor.
Juno.	Két zsidó.
Pallas.	Trasikles philosophus.
Themis.	Blamseás.
Nemesis.	Váras lakosok.
Plutus.	A szegénység.

A Játék Magyar Elő beszédje.

A pihenés után minthogy jobban lobban
A vér: a Virtus-is ki tettzik nagyobbban.
Mint a pihent vitéz a hartzon erősebb
Úgy a dolgot üző elme tehetősebb.
Hartzra Achilles is gyorsabban ugratott
Egy királyi szűztől hogy el sirattatott.
A szántók s az igás ökrök ha pihennek,
Azután munkára mind könnyebben mennek.
Ha a szántóföldet néha pihentetik,
Termékenyebb leszén, a mikor be vetik.
Mi is, kik szüntelen egyébkor tanulunk,
A tanulás után gyakran meglustulunk.
Azért szoktuk néha elménk pihentetni,
És ily szép tavasszal gondunkat szüntetni,
Hogy annál könnyebben viseljük munkánkat,
Ha egy kis játékkal ujítjuk Musánkat.
Azért míg előre egy szépet ígérünk,
Kedves Halgatóink, tsendességet kérünk.
Egy Görög Dús, Timon, majd elsőbb is mordul
Mint koldús, e néző színben elő fordul.
Ki, minthogy először rosszul adakozott,
A tékozlás által el pankrotírozott.
De viszont a midőn majd meggazdagodott,
Még csak emberre is nézni utálkodott.
Azért is egy bűnből esett a másikban,
A mint meg haljátok mindjárt e játékban.

ELSŐ SZÍN.³Közbe hozott Fordulás.⁴

Egy Timonhoz készülő leány beszél az öltöztető Leánnyal.⁵

Leány.

Te Lyány! azt a Klárist add ide sietve —
Melly jóféle gyöngyből vagyon készítettve⁶
Apró gyémántokkal el elegyítetve
Két arany-karika közé helyeztetve.

¹ Rádaynál: Galátea.

² Rádaynál: Dorkás.

³ Rádaynál: Első rész.

⁴ Rádaynál: Első jelenés.

⁵ Rádaynál a leány: Galátea, a szolgáló: Dorkás.

⁶ Rádaynál: Mely jó féle gyöngyel van össze fűzetve.

Kössed a nyakamra hamar, de okossan —
Egy kicsint tágítsd-meg, mert így van szorossan.
Ostoba! — már igen tág — s áll így tsúfossan —
Most jól van! tsak kösd meg rósára bokrossan.

Pirosítsd meg ebből mind a két ortzámat,
Tedd fel a fejembe már a bóbitámat,
Szedjed hamar tsinos ránczokra szoknyámat,
A faromhoz illesd jól a bufánámat.

Sári szolgáló.

A kis Asszony készül ki lakodalmára?

Leány.

Magához engem hív Timon vatsorára¹
Hogy egynehány tsókot vessek ortzájára
Egy szegény leánynak ilyen a vására.

Az miolta neki adtam a szívemet,
Soha sem fogta meg hijába kezemet,
Jó szíve megtölté mindig erszényemet,
S ez menté meg eddig szükségstől éltetemet.²

Sári szolgáló.

Kis-Asszony! Timonnál ezt most nem érheti,
Üres erszényének minden szegeleti,
Az harapását is tsak alig eheti. —

Leány.

Azt neked jó Sári, az ördög híheti.

Sári szolgáló.

El-hidgye! nékem azt olyan beszéllette,
A ki felül tudom, hogy nem filléntette.

Leány.

Hátha azt az is tsak hazug hírből vette?

Sári szolgáló.

Nem! mert mára maga kapálni bérlette.
Azt is mondta: hajdan a kamarájába
Tíz-é? húsz-é? vagyis száz vasas ládába
Mellyek egymás mellett állottak sorjába
Tsupa arany pénz volt sokféle formába.

Leány.

Az igaz! — hát ugyan hogy pankrótirozott?

Sári szolgáló.

Hogy? úgy, hogy hetekről hetekre bálozott,
Még a patkója is vólt meg-aranyozott.

¹ Rádaynál: Timonhoz, ki régen nem hívt vatsorára.

² Ez a strófa az, a melyet teljesen Ráday átdolgozásában kell közölnünk.

Leány.

Engem bolondítasz most te csak átkozott.

Sári szolgáló.

Nem! én is láttam a kapát¹ a kezébe
Melylyel kapálni ment a néném kertébe,
Ma, hogy fel költem-volt jókor reggelébe
Egy ki tüzött hosszú süveg volt fejébe.

A história kezdete.

I. Fordulás.

Timon boszszankodik az ő mindenektől meg vettetett állapotján.

Jupiter! a felhőnn ki tüzes villámmal esztgetsz
Gerjedező lángot, s rettentő menköveket szórsz!
Gyors nyilakat vallyon hajigálsz é? hiába s az Ég közt
Mennydörgő tüzeid tekeregnek semmire kellő
Morgással? — Te királyi botod vétkes szemeikkel
Meg-vetik embereid, sőt mindent a mi tilalmas
Bátran meg-tésznek; a nagy bűn-tételek Égi
Boszszuló nyilaid nevetik, tartják csak el-oltott
Füstölgő rossz gyertya-beleknek lenni; mivelhogy
Jobb karod a szentség-rontókat nem zabolázza
És megemésztő tűz-üszögöt nem ereszt az igazság —
Hátra-vetőire; csak feketéllöt füstbe lobogtat.
Innét lett, hogy az ég-zengést majmolni szeretvén
Négy lovakon nagy réz-hidon nyargalva vitetvén
Mérészlét Szalmoneus a nagy Jupiter ellen
Lángokat és fáklyákat elé készíteni bátrann,
Mellyeket, Isteni tiszteletet fent látva kívánván,
A Görögös nép közt, s Élis-város sorainn ő
Jobb kézből hajigált. De nem is tsuda, mert vagy az álom
Nyomta el a szemeid! hogy ama hamisakra ne néznél
Vagy megapadtak már azok, és nem bünteted a kik
Vétenek; avagy meg lankasztván már az öregség
S el menvén az erőd nem övedzhetd már magyarossan
A derekadra vasad, s nyilaid henye módra gyakorlod;
Másként a törvény- s hit-bontók ostoridat jól
Éreznék, mint rég amaz égi magas palotákat
Sérteni mérészlő dölfös nagy erős Őriások,
S mint az özönbe merült föld-színe, midőn egyedül csak
Pirha maradt élvén s Deukálion a nagy özöntől.
Most pedig e földön szabadon kiki vétkezik; imé
Nincs kegyes; a vétek táplálja az emberi szívet,
Nincs hűség, a jótételnek nincs ma jutalma.
A földet végkép Asztréa no már ide hagyta;
Im ez mint másonn könnyörült szív, mennyi szegényt már
Tettem gazdaggá; vették hány száz adományim
A szükség-látók! kiket im! ma szerencse vagyonnal
Téve kevélyekké, kiknek mégis csali szívek
Sok jó-tételemért, óh fájdalom! óh keserűség!
A feledékenység mély örvényébe merült már;

¹ Rádaynál: nem mert magam láttam kapát a kezébe.

Osztoगतó kezeink adományait a ki nem érzi
 E városba, ki az? s ki az, a ki ma vissza fizetné?
 Míg boldog voltam, s gazdag javaimba szerentsés
 Hirt, nevet és fennyen tartott dísz hordoza vállam;
 Házam is a népség tisztelte bizony vetekedve
 És kezeimhez az ő kezeit kapcsolni szerette.
 Most, hogy eme balsors vete koczkát, senki nem esmér,
 Mindenek utálnak, nints egy jó-féle barátom,
 Jól-tévő kezeim meg-telnek az illy adománnyal,
 Hogy már mindenféle szerentse javától el-esvén,
 Imhol alábbra való legyen a ki vetett ruha rántznál.
 Egy-két fillérenn munkára akárki fogadván
 A gypet, a rögöket turkálom, erőm valameddig
 Engedi, két águ kapatsokkal, s vas gerebelyel;
 Részem, mégis-lám! illy sok töredelmek után is
 Sokszor alig vagyok egy száraz darab árpa-kenyérben.
 Annakokáért már keresem kegyes Isteni voltod,
 És ha vagyok valamelly, leg-alább ha tsak annyi kegyelmed,
 Mint egy kis mákszem, nyujtsd óh Te Saturnusi magzat,
 S mind ezeket ha hibás szemeiddel látod az Égből
 Hirtelenül küldvén boszszuló gyors nyilaid, jer!
 S mord haragod boszszulja-meg e gonosz emberi népet.

Jupiter a Timon kiáltásánn haragra indul.

Isteni Lételemet ki ez a ki bolond panaszokkal
 Sérteni mérészlé, káromló szókat okádván
 Fertelmes szájjal? tsak ringy-rongy suna ruhában
 Es borzas fővel? s az Eget fárasztja hatalmas
 Szó-szaporítással föld szivbe kapája tsörögvén?
 Hát így meg-vettetnek eme dörgő nagy Atyának
 Villámló kövei? hogy semmibe hajtsa vagy egy rossz
 Föld pora közt nyögvést hempergő féreg egészszén?
 Nem nagy-é hát Jupiter mint Istenek emberek Attya?
 Ot de minek késnek Jupiter le-taszítani pokolra
 Zugó fellegből sebesenn repülő nyilazattal?
 Mercurius! menny Etna hegyére sebes suhogással,
 Ott a tüzi-kementzéből mindenbe meg-edzett
 Új köveket melegébe ragadj, s ide hordj hevenyébe;
 Mellyekkel legelőbb Timon feje-lágya lakoljon
 S hogy mi legyünk valami s mély álomtól ne nyomassunk
 Ezt érezze meg és nyelvéért élte fizessen.

II. Fordulás.

Mercurius.

Imhol Atyám, hozom a szikrázó fegyvereket már
 Etnai nagy Vulkán Úr adományi ezek;
 Illyeket a Jupiter számára, tudom, a kalapáttsa
 Még soha nem faragott. Ebbe kitette magát.
 A te kemény haragod de miért hogy el annyira gerjed?
 A Jupiter vereses két keze merre siet?
 Ménkövező jeleit vetkezd le kemény haragodnak:
 Illy dühös indulatod szünjön el, édes Atyám!
 Jól meg nézd, kit akarsz ellenség módra megölni!
 A ki talám adományt olly gyakor ízbe hozott?
 Nemde nem a nyomorult Timont akarád-e nyilakkal
 Lőni, ki szüntelenül tiszteteledre vala?

Ez, kegyes oltárodra ezer meg ezer gödölyét ölt,
Most vesztére kinek száz nyilakat köszörülsz!
Nemde sok annyi nagy érdemiért akként fizeted le
Béreit? ezt ha szegényt küldi pokolra tüzed.

Jupiter

tsak abban áll meg, hogy Timont tüzével meg ölje.

Nem lehet illy száznak meg nem büntetni keményen
Káromló szavait, ki motsokkal sérteni mérész
Minket, ez a több Isteneken mit nem fog ezentul
Vinnie végben? ki hoz majd oltárunkra sóhajtván
Tömjént és szép szót? s ki kiált Jupitert segedelmül?
Hogyha marad kiki büntetlen, ki bolond lotsogással
Nagy Jupitert mocskolja? De miért szűnnek köveim már
Timonnak gonosz agyvelejét szét verni tüzekkel?

Valamelly nem ismért Istenné közben jár a szegény Timonért.

Égi fegyverrel kit akarsz megölni
Jupiter? s fénylő vereses tüzekkel
Fellegid dörgő nyilakat botsátván
Kit fenyegetnek?

Tán ama Timont? Atya! jobb-karodnak
Fegyverit szüntesd, s tüzelő szivednek
Bánatit tiltsd meg s könyörülve nézzél
A nyomorúltra.

Nem szidá várát ez az Isteneknek
S nem hozott téged soha leg nagyobbbnak
Lenni kétségben, se le nem gyalázta
Isteni voltod.

Sőt könyörgően az Eget hasíttya
Jupiter! — még sok nyomorúlt ügyének,
Mellybe sinlődik, soha nem hozál még
Szép segedelmet.

Rakd le már mérgit tüzesült szivednek
Ölni illy hosszas rabotával egyszer
Már elég; illő, szabadítsd meg a sok
Roszsz Haza Tagtól.

Jól tudod, melly sok bika-vért fel-áldott
Bársony oltárod küszöbén; tehát illy
Sok kegyes tettit Kegyes Égi Bíró
Nem fizeted meg?

Junó, esedezik Timonért.

Óh minden Mennyenn s földön lakozó seregeknak
Minden karjaival bíró fejedelme, Királlya
S Istene! Felséges Jupiter! Tellyes hatalommal
Végbe vihettsz mindent, valamit te magadba előre
Fel tettél; haragos fáklóját a te karodnak
Rettegi minden test. Mikoron bömbölve dörögnek
Ménköveid s lánggal lobogó villámokat adnak
A kerek ég boltján tüzeid; vallyon ki lehetne

A ki tagadhatná Jupitert egy Egi Királynak?
 Arra bizony méltán busúlt haragodba ki sütnéd
 Ordító nyilaid fényes szikráit: azomba
 Hányhoz voltál már kegyelemmel, már ki Tenéked
 Orrod alá borsot tört, óh hány ezreket el nem
 Süllyesztett haragod, kik méltók voltak arra
 Hogy kezeid Pluto poklos várába taszítsák.
 Mert irgalmad nagy, könyörűlsz Te az emberi Renden
 Bár meg bosszszantson, s néhányszor becstelenítsen
 Tégedet irgalmas szívvel bíró Fejedelmét.
 Most pedig olly szörnyű méreggel forr az epéje
 E máskor szívét könnyen lágyítani tudó nagy
 Istennek, mérges szívében annyira dül-fül,
 Hogy dörgő köveit ropogó markába szorítván
 Már tüzesenn ragyogó szikrázást tésznek az Égenn
 Már ágyúja ropog, tsikorog felhős palotája,
 Ing a föld, haragod minden reszketve tsódálja,
 Vég pusztulását s veszedelmét várja fejére.

A mikor a Titán ezer ujjú ördögi fattya
 Égeon, száz-száz kősziklát tsapdosa hozzád
 Így fel nem forrott véred, soha nem vala ilyen
 Rettentős ortzád. De tegyük fel, hogy vala; úgy de
 Ő szemben szállott Jupiterrel; akarta levetni
 A Mennyből; haragod méltán gerjedhete hát rá.

A nyomorult Timon tsak szóval vétkeze; mégis
 Sokkal rettenetesb tüzeket készülsz hajigálni
 Ellene. Óh lágyítsd mérgét szívednek iránta
 En édes Férjem! méltónak is ötet egészszen
 Nem látom pokolig sujtó haragodra: meg esne
 A földön minden lakozóknak, hogyha rájok
 Mindjárt menköveket szórnál, mihelyest valamítskét
 A feledékenység, a sok terhes nyomorúság
 Szájokból kifatsart, úgy élni tsak egy se maradna.

Pallás esedezik.

Édes Atyám szüntesd haragod Timonra, ne büntesd:
 Már is elég nyomorult élte, homályba borult
 Lásd meg igasságát, panaszának mindenik ágát
 Meg fontold okosan, vélle ne bánj szorossan.
 Vélle ne szállj perben; mert nem kapsz egyet ezerben
 Hogy soha bünt ne tegyen s élte hibás ne legyen.
 Hogy valamelly szókkal kissebbségedre valókkal
 Vélled szemben szállt, s nyelve hibázni talált,
 Nem tsuda! mert tódult rá sok baj s abba bolondult
 Fővel jár, kesereg, két szeme tseppje pereg.
 A kikkel jól tett, kiket ő mindenben segített
 Fel se veszik bajait, tsak nevetik jajjait.
 Pénzei míg pengtek, arany és sok ezüstjei tsengtek
 Sok tsókolta kezét, tőlle ki szánja rezét.
 A kít pénzével hajdon s táplált kenyérével,
 Tőlle ki el szalladott, és neki hátat adott.
 Mindenek érzették jóságát: észre vehették
 Mindeneken könyörült, senki baján nem örült.
 Mindenek utálják: valakik szemközbe találják
 Gúnyolják, nevetik, rá szemeket se vetik.
 Nints oka hát nézzed, hogy terhét rajta tetézzed,
 Hogy dördöttse kezéd rájalobogva tüzed,

Sőt inkább szíved könnyörüljön rajta ; Te hived !
 Légyen igaz szerelem benned iránta velem.
 Hány száz tsordákat, vágott számodra gulyákat ?
 Még is ez a jutalom ; élete gond, siralom.
 Klastromot épített nekem is, melyben telepített
 A tanulásra szegényt, köz, nemes Uri legényt.
 Miglen Aténébenn seregem ragyogott erejébenn
 A kebelébe vevé, s paplanos ágyba tevé.
 Volt Mézténásom, házánál volt lakozásom,
 A tudományt nevelé. Ifjaimat legelé.
 Hát haragos szíved enyhítsd, és menköves íved
 Kérlek rája ne süsd, a pokolig le ne üsd.

Esdekel valamelly Istenné Thémis.

Óh dító Úr, a ki ülsz a szép Egekenn
 S hatalommal regnálsz földön s Tengerekenn,
 Ropogó karodnak tüze miért dörög ?
 Rettenetes szavad óh mire mennydörög ?
 Timomnak nem olyan igen nagy vétsége
 Hogy őt el sülyeszszé nyilad dühössége,
 Nem hozta kétségben ő Istenségedet,
 Sőt inkább isméri s kéri Felségedet
 Hogy meg szánván szegény sorsát valahára
 Derüljön napjának rá fényes sugára.
 Ne légyen annak is a lába-kaptzája
 A ki az előtt volt ő neki szolgája.
 Szegénynek egyedül tsak ez a hibája,
 Hogy illetlen szókból áll estantiája.
 De mihellyt szemessen ezt is meg vizsgálod
 Megengedhetőnek vétségét találod.
 Attól félt, hogy ha szép szóval esedezik,
 Hozzá segedelmed még el nem érkezik.
 Nyoltz esztendeje már, miolta könnyörög,
 Mégis menkövező karod rá mennydörög ;
 Száját haszontalan szókkal fárasztotta,
 Mert azokat addig füled nem hallotta.
 Nem tsuda hát, ha ki fakadott sokára,
 Magad attál neki okot e hibára.
 Azért haragodat illő enyhíteni,
 Ha el nem akarod idegeníteni
 Magadtól egészszen az esedezőket,
 Könyörgésekben meg kell halgatni őket.
 Ha megnehezited rajtok ostorodat,
 A mikoron várják a Te áldásodat,
 Úgy felette igen kevés találkozik,
 A ki Jupiternek tulkokkal áldozik.
 És ha azok lésznek méltók haragodra,
 Kik tömjént s bikákat visznek oltárodra,
 Senki sem tiszteli úgy a te nevedet,
 Mivel méltatlannak ítél rá tégedet.

Nemesis bosszú-állás Istene esedezik.

Óh Jupiter ki vagy e világ Birája,
 Mikoron fellobban haragod szikrája,
 Csikorog az egek fényes palotája,
 Ing a gömbölyű föld forgó karikája.

De ropogó bombád tsak arra puskázik,
 A ki tetemessen ellened hibázik,
 A kibén a kevély dőlyfösség pompázik,
 Kibén mindenféle gonoszság tanyázik.
 Azokra nem rázod tüzes ostorodat,
 A kik gyakorlották a te oltárodát,
 Sőt inkább ezekkel közlöd jóságodat,
 Mert nem is érdemlik szörnyű haragodat.
 Igazságod nem is hozza azt magával,
 Hogy azokat ölnéd meg kezéd nyilával,
 Ha néha voltak is valamelly hibával,
 Ez meg nem egyezne a Biró páltzával.
 A Biró páltzája azokat bünteti,
 Kiknek bolondsága a törvényt meg veti;
 Ki parantsolatod meg tartja s szereti,
 Annak érdemeit jutalom követi.
 A szegény Timonra mégis mennykövekkel
 Villogtatod karod tsillámló tüzekkel,
 Ah, kérlek ne bánj így a jó emberekkel,
 Ne számláld egy sorba a hitetlenekkel.
 Te néked ő sok szép templomot épített,
 Oltárodra sok száz barmokat készített,
 Adakozó keze sok szegényt segített,
 Soha egy embert is meg nem keserített.
 De őtet tsufolják, nevetik mindenek,
 Azok a kik tőlle sok jókat vettek.
 Most háládatlanok s olyan szemtelenek,
 Hogy bajába még csak rá se tekintenek.
 E nem elég; te is már készülsz reája,
 Már fel vagy vonva jobb kezéd dárdája,
 Már kinyílt számára a pokolnak szája,
 Hogy legyen nyomorúlt iszonyú prédája.
 Hol van az igazság mérő serpenyője?
 Sír a Jupiteri névnek tisztelője,
 Nevet s uralkodik e világ seprője,
 Erre nem fűv mérges haragod szellője.
 Hát a jóért nem kell soha jót fizetni?
 A virtust nem szokta jutalom követni?
 Mi okonn kell tehát tégedet szeretni?
 Ha te nem tudsz semmit, hanem tsak büntetni.
 Én inkább királyi páltzámat le vetem,
 Mert az ilyen dolgot éppen nem nézhetem;
 A jókat illendő jókkal kísértetem,
 A rosszakat méltóképpen meg-büntetem.
 Vagy hát hivatalom tovább nem folytatom,
 Vagy tőled ez egybenn én meg hallgattatom,
 Hogy Timont az égig felmagasztalhatom,
 S minden gyűlölőit földig alázhatom.

Jupiter az esedezőkhez Timonért.

Hát az a Timon ez, ki minket szeretett?
 S oltárunkra sok száz barmokat öletett?

Junó.

Az, de mégis, látod a porba ültetett
 Reá gyámoltalan szegénység vettetett.

Jupiter.

A kapára szegényt hát mi szoritotta?

Pallás.

Ez, hogy a vagyonyját mindennek osztotta,
S az Hazafiait pénzzel ő tartotta.

Themis.

A szives barátság végre megrontotta,
Mert sokan ő hozzá tsak azért jártanak,
Mig élés házai meg töltve voltak,
Hogy tőle mindenkor valamit vártanak,
A kik már most még tsak reá sem hajtanak.
A mig zsiros füsttel füstölt a konyhája,
Egy *Úra bátyja* volt, más volt *kész szolgája*,
Ugy ki sipoltatott minden vagyunkája,
Hogy alig maradott a testi ruhája.

Valamelly Istén Asszony az Esedezők közt.

Bé zárva kezei soha nem valának,
Vége hossza nem volt sok ajándékának,
Nem tudta körülte hogy Hollók állnának,
Mellyek tőle mindig valamit várnának.
Egy szóval koldussá tette a szeretet,
A mellyel mindennek aránt viseltetett,
Mivel szoros markú soha nem lehetett,
Prédává jószágá azért tétetett.

Jupiter.

Már tsak könyörülök rajta érettetek,
Mennykövet reája no már nem pergetek,
Noha még mostan is szinte ugy reszketek,
Ugy meg bosszantott ez a ti emberetek.

Juno.

De nem elég leszsz, még tsak meg nem büntetni

Pallás.

Ebből a gubából le kell vetkeztetni.

Themis.

Aranyos ruhákba testét öltöztetni.

Nemezis.

Hajdani sorsába vissza helyeztetni.

Jupiter.

Ez is meg fog lenni, nyilván meg látjátok,
Kedvet talált nálam az estantiátok,
Szivemet egészszen hozzá hajtottátok,
Jó hogy virtussait elé számláltátok.

II. Fordulás.

Jupiter.

Merkurius Fiam készülj hamarjába.
 Eredgy a gazdagság aranyos várába,
 Onnan ide Plutust hívd kutya futtába,
 Jó tsomó aranyat hozzon a markába.

MÁSODIK SZIN.

III. Fordulás.

Merkurius Plutust hívja Timonhoz.

Sárga értzekkel karikázva járó
 Drága gyöngyöknek kapitánnya! Báró
 Plutus! öltözzél szaporán ruhába
 Most tafotába.
 Egy rakás Császár aranyat kezédbe,
 Vönn; ezüst lántzot szuszakolj sebedbe,
 Általam hirül ezt adatja
 E gyerek apja.

Plutus.

Meg vagyon? — Vallyon tselekedni véllem
 Mit fog?

Merkurius.

íjj! tsak jőj hamar, elbeszéllem
 A menés közben; lehetetlen álnom
 S úgy perorálnom.
 Esméred Timont? Oda fogsz ma menni,
 Nálla állandó leszél és pihenni
 Fogsz; — kapájáért aranyat kezébe
 Adsz, tenyerébe.

IV. Fordulás.

Merkurius Jupiterhez.

Égi fő Szultány! Az arany találó
 Gyöngy s ezüst kristály palotába háló
 Plutus el jött már Eged ép egébe
 Széked elébe.

V. Fordulás.

*Jupiter és Plutus.**Jupiter.*

Hát hol vagy aranyim sáfára! Kasznárom!
 Érkezésed régtől fogva alig várom.

Plutus.

Itt állok előtted; Hová fogsz küldeni?
 Kinek tárházába kell kintset gyűjteni?

Jupiter.

Egy jó féle ember lakik Aténében,
Ahoz kell tenéked menni hevenyében,
Nézzed amott kapál a Hümettus¹ alatt
Éhen, még ma nem volt szájába egy falat.

Plutus.

Timon az! Jupiter! én ahoz nem megyek;
Ő nem méltó arra, hogy vele jót tegyek.

Jupiter.

Miokon nem akarsz Plutus oda menni,
De én parantsolom, meg kell annak lenni.

Plutus.

Hajdan már ő nála laktam egy tsatában,
Annyi pénzt tepertem kintstartó Házában,
A mennyi csillaggal ragyog az ég boltja,
Mikor a nap égő lámpását eloltja.
Mennyi fővény van a tenger fenekében,
Annyi arany volt már az ő erszényében,
De füstnek ereszté azt dölfös pompája,
Minek menne Plutus tehát ő hozzája?

Jupiter.

Az ő költségének volt talám mértéke,
Ha még akkor olyan bőven volt érteke.

Plutus.

Volt, de meg kellett volna azt gondolni
Neki, hogy a pénznek könnyű eloszolni;
Ha valaki hozzá ment, azt vendéglette,
Mindaddig, míg csak le nem részegítette.
Ebéd után fel költ s le üle kártyázni,
El hidd, nem akarnék előtted hibázni,
Ha csak ezer sárgát vitt a manília²
El tőlle egy órán, volt bakatélia.
Nálja minden héten nagy bálók voltanak,
A mellyekbe minden felől tódultanak;
Mikor csak száz személy ült le asztalához,
Még azt nem tartotta illőnek rangjához.
Az a farsang tegyen erről bizonytságot,
A mellybe vendéglett két száz Asszonyságot,
Még is azt mondotta: koldús lakodalom,
Ez a temérdek szép Uri sokadalom.
Mindennap a karján Dámák fityegtének,
Kik hozzá hijába egy szót se tettek,
A kiknek illendő frontot kellett tenni,
Magára egy köntöst kétszer kellett venni.
A hintót tartotta még csak taligának,
Ha abba nem drága *aszturkok* valának.

¹ Hümetteus vagy Hymetteus hegye.

² Manilia. játéknak neve a kártyán.

Egy szóval Timonnak minden arany-bánya
 Kintseit kebléből haszontalan hánnya.
 Ugy nézi aranyim, mint a ki markába
 Tűz vagy, és szórja mindenütt hiába.
 Hogy őt a pénz soha nem fogja állani:
 Azt neked előre meg tudom mondani.

Jupiter.

Ne kételkedj Plutus hozzája el menni,
 Már ezután sokkal okosabb fog lenni:
 A két ágú kapa adta azt eszére,
 Hogy szemesebb szemmel nézzen erszényére.
 Téged s kintseidet majd úgy be lakatol,
 Hogy sehová tőle el nem szaladhatol.
 De ugyan mond meg jó Plute! honnan vagy,
 Hogy panaszkodol mindig igen nagyon?
 Mikor a fősvénynek marka közé szorúlsz,
 Azon panaszkodol, hogy csak majd meg nem fűlsz.
 Olyan igen szoros helyre rekesztetel,
 Csak a nap-fényre is ki nem eresztetel.
 Epesztet magadat a záros ládába,
 Noha a sok kints van körülte sorjába.
 Éjjel nappal mindig nyughatatlankodol,
 Szomjann majd megölnek, koplalsz, tzudarkodol,
 Mikor pedig annak akadsz a markába,
 A ki meg engedi, hogy járj szabadjába:
 Akkor is sápitasz, töröd a kezedet,
 Hogy nem olyan, a ki imádná kintsedet.

Plutus.

Ha ugyan már hozzá muszáj el kell menni,
 El megyek; ámbár ez csak annyit fog tenni,
 Mintha a Danaus ötven leányával
 Viz-hordanék lyukas hordóba rostával.

Jupiter.

Ha úgy leszsz, illendő képpen meg büntetem,
 A kulduló táskát a nyakáta vetem.
 Csak te most a kintsből bőven vigy hozzája,
 Már továbbá nem kell haragudni rája.
 Aranyid előtte a földbe bujtassad,
 A hol leszsz, a földet vele ott ásassad.
 Vezesd Merkurius Plutust hát sebessen,
 Timonhoz menjetek ingyen egyenessen.

III. SZIN.

VI. Fordulás.

A lakosok. Merkurius. Plutus. Szegénység.

Merkurius.

Hánnyad lábaidat utánnam szaporánn,
 Hogy el érkezhessünk Timonhoz jókoránn.

Plutus.

Megyek, jól láthatod, a mint csak mehetek,
 De futni te veled én nem érkezhetek.

VII. Fordulás.

Plutus megállapodván.

Plutus.

A! mitsoda kapa-zörgés hallattatik?

Merkurius.

Látod, hogy a szegény Timon kinoztatik!
 Két águ kapával a földet vagdalja,
 A te füled annak a tsörgését hallja.

Plutus.

Hát a micsoda nagy sereg körülötte,
 A melly minden felől őt bekerítette?

Merkurius.

Azok a VIRTUS-nak kedves vitézei,
 A kiknek szüntelen dolgoznak kezei.
 Elől az a czudar maga a szegénység,
 Kinek társa lett sok parádés legénység;
 A dolgozó *Munka* áll a háta mellett,
 A ki sok napokat s éjjeket egygyé tett,
 Hogy leg-is leg-alább annyit kereshetne,
 A min a *szegénység* népe tengődhetne.
 Ezek a *vitézség* hűséges szolgálói,
 Azok a *Bőltsesség* okos katonái;
 Az a száraz, a ki hátul ásitozik,
 Az *Éhség*; e sereg mind annak dolgozik,
 Ez a Generális! ennek a szavára,
 E mindenik oszol kaszára, kapára.

Plutus.

Ha ennyid magával szokott Timon jární,
 Ugy kevés kintset fog ládájába zární;
 Én e sok embernek nem leszek hasznára,
 Drága aranyimat nem vetem prédára.

Merkurius.

Meg kell ennek lenni, mert a parantsolja,
 A kinek a szavát semmi nem gázolja.

Szegénység.

Merkurius! menni kihez szándékozol?

Merkurius.

Ehez a Timonhoz, kinél mulatozol.

Szegénység.

Talám még Plutus is oda jön te veled?

Merkurius.

Igen is! Te magad innen el tzepeled.

Szegénység.

Oh Te tsunya Plutus! pokol pozdorjája,
 Minden gonoszságnak tápláló dajkája!
 Arra méltatlannak itéllek tégedet,
 Hogy e jó Timonnál helyheztesd székedet.
 Mert minek utánna őtet el rontottad,
 Szegényt mindeneknek tárgyúl állítottad.
 Én hozzám akadott el alélt sorsában,
 Dámák helyett kapát adván a markábann.
 A rut heverésről munkára szoktattam,
 Szeméből a déli álmod ki ugrattam.
 A te kezéd alatt volt mindég latsuha,
 De már én alattam nem olyatén puha;
 Nem nyújtózik délig a selyem párnába,
 Jókor fel kél, szegez nyelet kapájába.
 Ki megyen a kertbe, szüntelen dolgozik,
 Éltének lehető módján dolgozik;
 Nem kártyás, nem korhely, nem kurvás, egy szóval
 Nem gondol semmit a hiába valóval.
 Mert a Böltességnek le telepítem,
 Megtompult elméjét megélesítem.
 Már láttya, hogy azok voltak ártalmára,
 Azok szoritották szegényt a gubára.
 Életét a jóban foglalta egészszen,
 A rozsra már, mint volt, nintsen olyan készen.
 De mihelyt te léssel mellette, oda lész,
 Ismétlen a régi vétkeire leszz kész,
 Azért lépni hozzá közelebb ne merj már,
 Mert az a nagy sereg, látod, hogy közel vár.
 Csak egyet lépj Plutus! mindgyárt le fogatlak,
 Egy páltzával segbe jól meg dolgoztatlak.
 Nem az mindéig a szegénység munkája,
 Hogy kiket elrontott a Plutus sárgája,
 Ő nagy mesterséggel azokat tanítsa,
 Hogy ismét a gonosz Plutus el tsábítsa.

Merkurius.

Igy tetszik a dolog a nagy Jupiternek,
 Ma Timonnak lenni kell gazdag embernek.
 Azért oh Szegénység! ne is durtsáskodjál,
 Innen Timon mellől hamar vakarodjál.

Szegénység.

Ha Jupiter haggya — én eltakarodom,
 És többé Timonnal már nem társalkodom,
 Ti Munka s Böltesség, utánnam jőjjetek,
 Sőt mind, kik itt vagytok, engem kövessetek;
 Rövid idő múlva Timon majd meg látja,
 A szegénység neki volt millyen baráttya.
 Mert mihelyt Plutussal öszsze barátkozik,
 Meg látjátok, egy gaz emberré változik.

Merkurius.

Látod-é? Timontól hogy mind el mentenek,
 Kik elébb téged úgy meg rettentetnek.
 Lépinszünk közelebb már mi most hozzája,
 Ruházzunk aranyos palástot reája.

IV. SZIN.

VIII. Fordulás.

A lakosok. Timon. Merkurius. Plutus.

Timon.

Talám Pluto hozott ide benneteket,
Hogy késleltetnétek a jó embereket.
De ha a földről egy követ fel ragadok,
Meg látjátok, vele ti nektek mit adok.

Merkurius.

Timon ne merészelj hozzánk hajítani,
Mert Istent, nem embert fogsz azzal bántani.
Én vagyok a magas Istennek póstája,
E pedig a kintses tárházak gazdája.
Jupiter meghallá sok kiáltásodat,
Megelégette már nyomorúságodat,
Te hozzád mind ketten ő tőle küldettünk,
Igen sok aranyat néked készítettünk;
E két-ágú alatt nem fogsz kinlódani,
Mert Plutus számodra kintset fog hordani.

Timon.

Lóduljatok innen, ne tsúfolódjatok,
Mert még ma veletek ördögöt fogatok;
Szinte úgy gyűlölöm én az Isteneket,
Mint a háládatlan lelkű embereket;
Kivált azt a vaksít ha meg kaparítom,
Ezzel a kapával majd jól meg tanítom.

Plutus.

Annyi nintsen, ennek a mennyi kellene,
Csak egy pertzet múlt el, hogy jól meg nem kene.
Hadgyuk itt, még jobban meg nem tész bennünket,
Erővel ne kössük reá a kintsünket.

Merkurius.

Csendesebben Timon, szüntesd haragodat,
Imhol a sok arany, nyújtsad a markodat.
Maga kínálkozik a szerencse néked,
Még ma Aténében léssen első széked.
A koldusságnál jobb sokkal az Uraság,
Magadról magadnak le rázni bolondság.

Timon.

Ha közelebb felém egy lépést sem téssen
Lábatok, leg nagyobb szerentsém úgy léssen.
Meg érem én holtig ezzel a kapával,
Ne is kínálkozzon senki aranyával.
Egy mákszem szükségem sints éppen reátok,
Azért magatokat előlem hordjátok.

Merkurius.

Hát az emberségnek ez a regulája,
Csak illy betsben van a Jupiter postája,

Oh Timon! nem marad már ez büntetetlen,
Már magam is látom jól, hogy vagy eszetlen;
Mikor ellened csak emberek vétének,
Az Isteneknek is te állaszsz ellenek?

Timon.

Téged én Merkuri! mindig szerettelek,
Jupiternek mindgyárt utánna tettelek;
Köszönöm, hogy rólam ilyen igen nagyon
Nyomorult emberről most gondotok vagyon.
De azt az ördögöt éppen nem szeretem,
Azért magam előtt nem is szenvedhetem.

Merkurius.

Miért nem akarod Plutust el szennyvedni?
Hiszen most jót akar véled tselekedni.

Timon.

Ugy de ő az oka hogy nyomorgattatom,
Hogy mindenek előtt szemétnak tartatom.
A hizelkedőket mind rám ingerlette,
Minden vagyonkámát rájuk fetsérlette.
Íríg embereket támasztott fejemre,
Kik görbe szemekkel néztek sok kintsemre.
Midőn minden felől a baj reám tödult,
Töllem reménytelen a huntzfut el lódult,
Soha életében egy jóra sem tanított,
A mi rozsosz, szüntelen csak arra uszított.
De hogy a szegénység körme közé estem,
Az olta dolgozom, s már nem rest a testem.
Költségem nem megyen holmi peperére,
A módi Lelkemnek vagyon nagy terhére.
A parádé, pompa, többé nem kenyerem,
Egy szóval a rozsoszra már nem forr az erem.
Nagyra nem vágy szívem, meg érem kevéssel,
Nem töltöm éltemet részegeskedéssel.
Napról napra annyi ételt kapogatok,
A mennyitől lassan, lassan dolgozgatok,
Csak olyat tselekszem, a mi tisztességes,
De olyat soha nem, a mi nem szükséges.
Azért jó Merkuri! csak térj vissza tőlem,
Ezt a hitvány Plutust vezesd el előlem;
Hogy rajtam könyörült Jupiter, ditsérem,
Adja látni nekem ezt az edgyet, kérem:
Hogy ordítson minden egész életébenn,
Mint a kinek féreg vagyon a fejében:
Éjjel nappal uj-uj kinokkal gyötressen,
Hogy soha a bajtól meg ne pihenhessen.

Merkurius.

Ah! de képtelenség illy dolgot kívánni,
Jupiter mindennel nem akar így bánni,
Sőt inkább fel lobbant haragod szüntessed,
Olyan igen nagyon Plutust meg se vessed.

Plutus.

Szabad-e előtted magamat menteni?

Timon.

Szabad, ha két szóval meg tudod ejteni.

Plutus.

Hajdan a házadba sok kintset takartam,
Boldogulásodat mindenbe akartam;
A gyönyörűségek halmára tevélek,
És mindétig tejbe vajba fürösztélek.
Én általam lettél híres nevezetes,
Atenásban minden előtt ismeretes.
Már hogy az irigyek, a sok hízeltkedők,
Aranyaid után voltak leselkedők,
Miért tészel annak engemet okául?
Magad tselekedtél inkább ostobául.
Azt Timon tudhatod, hogy mindég a nagy Ur
Mindenütt felette sok szemeket kiszur.
Minden gazdagoknak vagynak irigyei,
Kik az ő kintseknek mérges mirigyei;
De az böltességnak az itt a munkája,
Hogy ne árthasson az irigyek kaszája.
A hol a két színűk látnak sok jószágot,
Ottan mindgyárt kötnék színes barátságot;
De a Jószágosnak kell lenni szemesnek,
Egyébként kintsei könnyen porban esnek.
Ha tehát te néked ilyenek ártanak,
Köszönd azt az eszed ostobaságának.
Igy magad úztél-ki magadtól engemet,
Mivel nem tudtad jól őrizni kintsemet.
Engemet igazánn soha nem szeretted,
Ilyen mezítelen tehát azért lettél.
Egész életemben mindég bosszszantottál,
A két színűk lábok alá taszítottál.
Most is a Jupiter parancsolattyára
Hoztam igen sok pénzt tárházad számára.
Én ugyan soha sem vágytam személlyedre,
Mivel úgy néztél rám, mint ellenségedre.

Merkurius.

De már megváltozott egészen jól látod,
Ez után te neked léssen jó barátod.

Timon.

Merkuri! én Plutust tehát be fogadom,
Imhol a jobb kezem, fogd meg neked adom;
De vajmi nagy nyögbe veted ma lábamat,
Ha mindgyárt be töltöd arannyal házamat.
Éjjel-nappal mindig csak azt kell strásálni,
Nem lehet ott hagyni, ki jönni kapálni.

Merkurius.

Lesz Timon! lesz kevés alkalmatlanságod,
Ha Plutussal léssen egész barátságod;
De jó baj kinlódni a tele erszénnyel,
Boldog a kinek van pénze egy szekrénnel.
Már én ti veletek tovább nem lehetek:
Békével legyetek, őszve ne veszszetek!

V. SZIN.

IX. Fordulás.

Plutus ásatja Timonnal az aranyat.

Plutus.

Égi Kurir! Pallás szárnyas unokája
 Merkuri! hatalmas Istenek postája!
 Hol vagy a ki engem Timonhoz vezettél?
 S mind eddig nyájasonn velem beszélgettél?
 Ki ezt, hogy gazdaggá legyen reá vetted,
 S habzó indulatit le tsendesítetted,
 Talám a szikrázó tsillagok várába,
 Viszszament Jupiter fényes Udvarába?
 Ugy kell lenni, mert én szélnek a zugását
 Hallottam és sebes szárnyak tsattogását.
 Olyan szelet hajtott susztogó subája,
 Majd le hasadt mind a két fülem gombája!
 Ugy van-e, hogy elment Jupiter lokájja
 Timon?

Timon.

Beszélhetsz már neki mig meg halja.
 Én magam sem tudom, hova lett a kőbe,
 Olly hirtelen el tűnt az a levegőbe;
 Csak fel kantározta mind a két bokáját
 A fejébe tette tollas koronáját,
 Aranyos szárnyain fel emelte tagát,
 Azonnal sebessen útnak vette magát.
 Kérdeztem is: hová hordod az irhádát,
 Merkuri, itt ne hagyd valami ruhádát.
 Tartottam is mikor repült mint egy gólya
 A nyakamba vissza hull a bugyogója.
 De a kérdésemre még nem is pillantott,
 Elöllem minden szó nélkül el illantott;
 Mert mint a nyúl tsak a hátulját mutatta.
 A látásomat is végre meg haladta.
 Már most hol van? hova lett én nem tudhatom,
 Itt nints! innen el ment, ez egyet mondhatom.

Plutus.

Jól van, nem is lesz már ő reá szükségem,
 Véghez viszem én itt a kötelességem;
 Nem lészen hiába nállad követtségem,
 Meg lásd, majd meg vetem minden mesterségem.
 Csak te meg ne szünjél a földet kapálni,
 A temérdek kincsre ugy fogsz rá találni,
 Én pedig azomba fére fogok állni,
 Majd meg fogok néked mesterség csinálni.
 A Tágus, a Ganges vizét meg szollitom,
 Onnét az aranyat mind ide inditom;

Timon.

Én hát ezt a kapát markomba szorítom,
 De vára kozz addig mig jól ki tisztítom.

Plutus.

Már ne késedelmezz, láss hamar hozzája,
Szerentsés léssen ma a Timon kapája,
Mert az értz nemeknek a java sárgája
Azt tselekszem, hogy mind akadjon alája.

Timon.

De hogy kezdgyem ásni, meg se mutathatod
Hova jöjjön a kints, vak vagy, nem láthatod,
Ugyan szegény fejem hát hogy biztathatod,

Plutus.

Hát az én szavamat kétsésgbe hozhatod?

Timon.

Ki tudja? — Hát ha tsak el bolonditottál,
Hiszem ilyen dolgot soha sem hallottál.

Plutus.

A hová én küldöm az arany tsak ott áll,
Kezdj ott gödröt ásni, a hol megállottál.

Timon.

E munka éppen nem rendivel fog esni
Virgával szokták az aranyat keresni ¹

Plutus.

Hadj, békét jó Timon nem kell itt virgázni
Én a pénz lelésben nem szoktam hibázni.

Timon.

De nékem a virga bizonyosabb volna
Mert a hol a kints van az oda hajolna.

Plutus.

Ej tsak arra kérlek hogy ne kötődj vélem
A mit meg ígértem már azt meg művelem.

Timon.

De jó Plutus gazda ha még tsak virgád sints
Ígérhetsz te de ugy bizonytalan a kints.
Már tsak annyi mint a, — még is meg próbálom
Parantsolatodra a földet áskálom.
Plute! ha pénz nem léssz, lesz disznó halálod

Plutus.

Csak ássad a földet, ne félj meg találod.

¹ Paskilizáltatik az a Magyaroknál nehaj Babonás virga vagy két ágú
veszsző, mellyel az eszelősök szokták a pénzt keresni, melly végire mind két
ágán egy nyomásu onat szoktak tenni, és töveket ütven rá teszik, s a mellyre
hajol ott volna a kints. Nevettség.

Timon.

De az arany nekem sok legyen szertelen

Plutus.

Számát ki se tudom mondani hirtelen.

Timon.

Már hogy sok kintset adj Plute van rá okom
Mert látd érte miként izzad a homlokom.

Plutus.

Csak ássad ne kiméld magad a munkától
Mert a pénz nem szokott ki jönni magától.
Rá halgass; és mihelyt a kapa meg tsendül
Az arany alatta azonnal meg pendül.

Timon.

Már eleget ástam; alább mit keresek?
Mindjárt itten lesznek az Antipódések.
Már a kerek földet majd által-lyukasztom
Még is az erőmet hiába fogyasztom.

Közli: MOLNÁR JÁNOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Budapest, Akadémia. 1908. 8° 404 lap.

Gyulai Pál könyve nem szorul fölfedezésre. Ha mégis ismertetésre kerül ezen a helyen, az nem azért történik, hogy talán írója tehetségének eddig rejtett oldalait mutassuk be, inkább a nagy kritikus iránt érzett őszinte tisztelet adja kezünkbe a tollat. Nem akarunk könyvén átsiklani.

A múlt év decemberében érte meg Gyulai Pál akadémiai tagságának 50 esztendő évfordulóját. E ritka alkalmat méltán ragadta meg az Akadémia, hogy érdemes tagja néhány kiváló kritikai dolgozatának kiadásával ünnepelje meg ezt a ritka alkalmat. Gyulai Pál nevét az újabb nemzedék körében is a rettenthetetlen kritikus nimbusza övezi, de ezt inkább csak hallomásból, a régibb fájú emberek szaván elindulva tudja mindenki. Azok a munkák, melyek okot adtak a hírnév keletkezésére, csak nagy fáradsággal voltak hozzáférhetők az ötvenes és hatvanas évek folyóiratainak és napilapjainak hasábjain. Lépten-nyomon olvastuk és hallottuk, hogy Petőfi költészetét Gyulai Pál magyarázta először ihletett módon, s ő jelölte ki a szabadság énekesének helyét a magyar lyra történetében. Mindenki mondotta, egyik a másik után, hogy azok az értékelések, melyek a mai irodalomtörténetünk lapjain találhatók, mind a Gyulai Pál kritikai munkásságának megállapításai. Noha az irodalom ilyen rendkívüli módon, értékelésének elfogadásával tisztelte meg Gyulai Pált, mégis alig akadt valaki, a ki annyi fáradságot vett, hogy a könyvtárak polczairól kikereste azokat a cikkeket, a hol ezek mind először hangzottak el.

Jelen kötet ezt az utánjárást nagy mértékben megkönnyíti. Így most mindenkinek hozzáférhetők lesznek ezek a dolgozatok, melyek még ma is ép oly frissen hatnak, mint első megjelenésük idejében. Nem pusztán az irodalomtörténeti érdeklődés vezethet hozzájuk bennünket, hiszen ezek az elvek nem avultak el, hanem ma is nagyon időszerűek. A míg a magyarságért, külföldi kultúra ellen magyar kultúráért kell küzdenünk, addig minden nap forgathatnók ezeket a cikkeket.

Az első a könyvben »Petőfi Sándor és a lyrai költészet«. Először az Uj Magyar Muzeum közölte 1854-ben. Petőfi életét vázolja széles vonásokkal, majd azokra a tulajdonságokra tér át, melyek őt igazán nagygyá, a magyar lyra fejedelmévé teszik. Mikor lelkesedéssel ünnepli

természetességét, magyarságát, nem húny szemet gyöngéi előtt. Közben megmutatja, hogy az 50-es évek Petőfit utánzó költőcskéi milyen nevetéses módon majmolják ennek a nagy költőnek hibáit. A genialitást a Lisznyayak nem tudják megérteni, ők a hibában, a szertelenkedésben látják Petőfi nagyságát.

Ezeket a dolgokat fejtegeti bővebb példákon a második cikk, mely a Budapesti Hírlap 1855. évfolyamában »Szépirodalmi Szemle« címen jelent meg. A *Toldi estéjének* méltatása kapcsán az akkori epikai alkotásokat bonczolja, s megmutatja a *Toldi estéje* és a többiek között tátongó óriási szakadékot. Amaz igazi remekmű, a többiek pedig mit sem érő alkotások. A cikk másik fele a lyráról szól. Petőfi hibáin, mint a Krisztus palástján, megosztottak az apró emberek. Borzasztó ma még elképzelni is, hogy volt a magyar lyrának olyan korszaka, mikor az ilyen verset ünnepelték:

Hej ma nékem nagy a hibám,
Tele dohánynyal a pipám,
Elveszett a tűzszerszámom,
Hogy' gyujtom meg a dohányom?

Tele pipa a kebelem,
Dohány benne a szerelem;
Szeretóm — ez a tűzszerszám —
Hüségtelen lett én hozzám.

Vagy egy másik hasonló alkotás:

Szénnek égette kend föl,
Szerelmem szép fáját,
Szívem — ez a szenes zsák,
Csak a sírban találja
Pihenő tanyáját.

Mind azok a dolgok, melyeket Gyulai ezekről a bizarr, fékevesztett képzeletű versekről mond, napjaink modern symbolistáinak szintén érdemesek lennének az elolvasásra. Idegenben kificzamodott phantasiájuk hátha helyére zökkenne?

Az Erdélyi Jánoshoz írt »Polemikus levelek« a forma jogáért szállnak síkra. Erdélyivel szemben sikerrel vitatja Gyulai, hogy a kritika ép úgy irodalmi műfaj, mint a többi és így joga van az irodalmi Szép formájához. Tehát az igazi kritikusnak az elvek mellett ezt sem szabad elhanyagolnia.

Az »Irónőink« világosan fejtegeti azokat a veszedelmeket, melyek a nőt az írói porondon fenyegetik. Itt szeretettel ír Gyulai. Sorain megérzik az igazi nő, a hitves és az anya tisztelete, kit nem egy szép versének szintén tárgyául választott. A mai nőemancipatio megférfitassodott asszonyai szívükre vehetnék az ebben mondottakat.

Azután néhány becses adalék következik népköltészetünkhöz, a költemények sikerült szép elemzésével, végül két cikk a kritikáról. Bennük Jósikával és Szász Károlylyal vitatkozik Gyulai arról, hogy mennyire mehet a kritikus az író személyét érintő dolgokban és mennyire kell elveihez ragaszkodnia.

A mint látjuk, ezek nem elavult problémák. Ma ép úgy foglalkoztatnak bennünket, mint az ötvenes és hatvanas évek nemzedékét.

Az összes dolgozatokban az elvekért harczol folyton Gyulai Pál. Ő az igazság fanatikusa. Azt a népnemzeti irányt, melyet a lyrában Petőfi, az epikában Arany emelt a tökéletesség legmagasabb fokára, Gyulai Pál kritikai munkássága vitte diadalra. Arany, Petőfi és Gyulai, a kritikus, neve elválhatatlan. A nagyok munkáiban megnyilatkozó magyar nemzeti lelket csak a rendíthetetlen meggyőződésű Gyulai emelhetette irodalmunkban a legelső helyre. A hagyományokhoz való erős ragaszkodás az ő jellemvonása. Azt hiszi, hogy irodalmunk csak azon az úton fejlődhetik tovább igazán magyarrá, a mit Arany és Petőfi mutatnak meg. És igaza van. Magyar kultúra másképen nem lehetséges. Ha nem akarunk a Nyugat eszméinek rabszolgái lenni, vissza kell térnünk a Gyulai Pál elveihez. Azokhoz az elvekhez, melyeket ő jelen könyvében is annyi érzéssel, szép irodalmi formában hirdet. Örökösen harczol, nem kímél senkit és semmit, ha azt hiszi, hogy elveinek használ az eljárása. Csipked jobbra-balra, ha kell, gúnyolódik: szükség esetén megvillantja tudása roppant tömegét. Ismeri a régi és új irodalmakat, hazait, külföldit egyaránt, de sohasem kérkedik velük. Bár folyton az elveket helyezi éles világításba, a szürke háttérben mindig ott látjuk Gyulai Pálnak örökké zsörtölődő alakját. Szemöldökét haragos ránczokba szedi, hangjára szigorúságot erőltet, de érezzük, hogy azért szeretettel néz ránk és szíve hevesen dobog annak a magyar irodalomnak nagyságáért, melyből olyan kitartással irtja a gyomot. Ő az irodalom berkeiben csupa viruló rózsacserdőt szeretne látni. Sajnos, ez nem igen szokott így lenni.

DR. NAGY JÓZSEF.

II.

Salamon Ferencz: Dramaturgiai dolgozatok. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest. 1907. 2 kötet. 8° 447+526 l.

Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest. 1908. 2 kötet 8° 586+575.

Négy vaskos kötetben jelentek meg dramaturgiai dolgozatai két régi kritikusunknak. Régiekké nem az elmúlt esztendőik teszik őket, hanem az a nagy változás, mely a színház, a drámai irodalom s a kritika terén azóta végbement. Salamon és Gyulai idejében a színház nemzeti iskola volt, ma — mulatóhely (még a Nemzeti is!); akkor a nemzeti érdek, ma — az üzleti; akkor a drámai hatás volt a fő, ma a színpadi. Akkor még az írt drámát, a kit az irodalmi ambitio sarkalt, ma meg az ír, a kinek a siker, kevés munkával sok pénz a szíve vágya. Az akkori kritika emelkedettebb irodalmi néző pontról ítélte; a mai jobbadán a napi érdekesség, sőt a reklám szolgálatában áll.

Salamon dolgozatai 1855-től 1865-ig terjednek; Gyulai Páléi 1850-től 1881-ig. Salomonnak 1856 a legtermékenyebb esztendeje, Gyulainak 1863.

Megegyeznek e dolgozatok abban, hogy nagy részük nem mindennapi lapok számára készült; néző pontjuk már ezért is magasabb,

ítéletük higgadtabb és kiterjednek az illető színművekről már megjelent bírálatokra is. A kritikusok megkritizálása nagyon szükséges volt műveltségünknek, irodalmunknak abban a korszakában: de ma is ráférne a tudóvel-májjal eredetiséget hajhászó ifjú óriásokra.

Mindkét bíráló gyakran sző bele színházi tudósításai körébe általános dramaturgiai elmélkedéseket. Mindkét gyűjteményben vannak értékesebb, összefoglaló dolgozatok. (Salamon: A dráma 1855-ben; Drámánk a Nemzeti Színházban; Félévi Szemle, 1856; Nemzeti Színházunk jelentősége stb. — Gyulai: A francia classikai drámáról; karácsonyi mysteriumok és vízkereszt-i játékok; Szigligeti, Csiky újabb színművei stb.) Mindketten többször vitába bocsátkoznak írókkal, színészekkel; Salamon Szigligetivel, Dobsával, Gyulai Buljovszkynével, Egressyvel.

Érdekes összehasonlításra kínálkoznak egyes, közös tárgyról írott cikkeik: Dumas Divathölgyei (1855), Szigligeti Eladó lányai (1863), a Fény árnyai (1865), Shakespere Téli regéje.

Írányukat illetőleg Salomonnak Shakespere az istene; Gyulai is többször foglalkozik vele, de általában inkább a román szellemhez hajlik s Molière-ért lelkesen száll síkra a Rousseau, Schlegel nyomán ellene támadó hazai ítélettel szemben. Salomonnak a lelki motiválás a fő követelése. Szerinte a drámában szinte matematikai deductio pontosságával kell fejlődniök — a jellemeknek. (A drámái motivumokról. II. 71—88. l.) Gyulai az ellentétbe állított drámái és színpadi hatás között közép harmadikul a költői hatást követeli s arra a szintén élére állított kérdésre, hogy a cselekmény-e a fő, vagy a jellemzés, azt feleli, hogy mind a kettő. Kettejük dramaturgiai felfogásának különbsége megnyilvánul a Szigligeti Fény árnyai cz. drámájáról szóló külön-külön tudósításukban. Gyulai általános szemlét tart a kritikákon, kiemeli a Salamonét s vele vitatkozik. Érdekes, bár az oka más, hogy Salomonnak — legalább a gyűjtemény szerint — ez volt az utolsó színi tudósítása.

Vannak Salamon gyűjteményében akadémiai drámabíráló jelentések, meg egyéb aesthetikai cikkek is. Különösen becses a „Néhány szó Arany Toldijáról“, melyben Gregussal vitatkozva azt bizonyítja, hogy a *népiesség* nem lehet költészettani kategória. Azonkívül közli a függelék Jósika nekrológiát, Hat Uderszky-lányáról és Kemény Zord Idők-jéről szóló tanulmányát.

A Salamon dolgozatait Várdai Béla rendezte nagy gonddal sajtó alá, bevezetésül előre bocsátván egy kitűnő tanulmányt S. F. aesthetikai munkásságáról. A Gyulai dolgozatain nem látszik meg a rendező gondos keze, sőt a francia classikai drámáról szóló cikk majdnem tizenkilenc lapnyi szöveget közöl másodjára, a mit 150 lappal előbb már olvastunk a Molière Fösvényéről való cikkben — és nincs egyetlen betűnyi utalás sem!

Régi drámai irodalmunk színészetünk múltjából valóságos korképet idéznek szemünk elé e két kiváló írónk dramaturgiai dolgozatai. Az elmúlt évszázad harmadik negyede teljes hűséggel elevenedik meg előttünk: látjuk a régi törekvéseket, halljuk a vitákat, meghat bennünket

lelkesedés, panasz. Tudásunkat bővíti az a sok szakavatottan formulázott szabály, hosszabb fejtegetés, melyeknek gazdag tárháza e négy kötet. Valóságos dramaturgiai iskola, a mire épen korunknak vajúdásai között van szükség. Mi sem átalhatjuk őket tanulmányozni, ha a francziák Sarceytól, a németek Lessingtől folyton tanulni igyekezzenek e modern világban is.

FÜLÖP SÁNDOR.

III.

I fiorelli di San Francesco e il Cantico del Sole. Milano. Ulrico Hoepli, 1908.

Szent Ferencz legendáiban az eszményi lemondás varázserővel ragad meg bennünket. Az assisi-i ifjú, mint Szent Ágoston, a világ gyönyöreivel szakít, vagy mint Szent Elek, a jólét karjaiból örömpesve fut a szegénység felé. Dante, Giotto, Liszt ihlete a Poverello sugallatára magasra szárnyal: Giotto epikus modorban festi az assisi-i szent életének főbb mozzanatait, Liszt szonátában örökíti meg a madaraknak prédikálót, de egyik sem válik oly fenségesse, mint Dante, ki a Paradisóban Aquinói Szent Tamással mesélteti el a szent életét, ki Povertà-jához meg halódásában is hű maradt:

Ed al suo corpo non volle altra bara.¹ A legendárium virágocskái töredelmes megalázkodás, elbűvölt kedély, mindent meglelkesítő szeretet hervadhatatlan alkotásai. Ha motívumok közé csoportosítjuk a kolostor költészetének ezeket a bájos emlékeit, csak a megalázkodás, a hit és a szeretet mozzanataiból indulhatunk ki. Az assisi-i kereskedő fia a Szegénységgel jegyezte el magát, kit rajongó szavakkal becézget: preziosissima, amatissima, evangelica Povertà. Ihlete Fra Angelico képeinek bűvös derűjével hat reánk. Látomásai Istenhez emelik, mint a jámbor barát mondja: fu rapito insino al terzo cielo. Szentegyháza a rengeteg, honnét szelek szárnyán száll az Úrhoz buzgó imája; menedéke a sziget, hol szigorú bőjttel kínozza testét. Legfőbb gyönyöre a szemlélődés: la dolcezza della divina contemplazione. Lelkébe az isteni erő egy sziporkája száll: csudáival bámulatot kelt mindenütt. Az agobiai farkast megtéríti, a barátot démontól szabadítja meg, a szitkozódó bélpoklosból kiűzi a kórt, a három rablót varázskörébe vonja. Szeretete fénykévéjéből minden zugba kerül egy-egy sugár. Mikor ajkáról elhangzik az ige, a madársereg bókolvá hódol neki, mint a hogyan a halak figyelnek Szent Antal szavára. A seraphi szent földi s égi jutalmat nyer; földi: hívői vonzalma, égi: a halhatatlanság örök koszorúja. A gazdag lovag társául szegődik, a római nemes asszony térdet hajt előtte, Bernardo, mint mestere is, eldobja kincseit, a franczia király zarándokruhában látogatja meg, a szultán is már-már követője lesz. Vernia hegyén testét stigmák lepik el. A tömeg megrémülve látja, hogy a Santa Maria degli Angela körül lángnyelvek imbolyognak, de a döbbenet bűvös hatásnak enged, mikor az isteni szeretet tűzoszlopában a szent dicső alakja kápráztatja el a bámuló szemet. A varázs hívei lelkébe száll. Masseo barát úgy gyötri magát, Szent Klára a tömeget csudáival úgy ragadja el, Frate Lione

¹ Par. XI. 117.

látomásait úgy szövögeti, egy visio Curradót úgy bűvöli el, Frate Giovanni úgy szemléli az égi jelenést, mint a hogyan Szent Ferencz gyönyörködött önsanyargatásaiban, mivelte csudáit, s merült az égi fény-özönbe. Csak Dante érezhette azt az elragadtatást, mely Frate Pacificót fogta el, mikor testvére lelke égbe szálltát látta. Fra Angelicohoz illő a megalázkodás, melyet Fra Egidio érzett, mikor meggörnyedt háta a rőzsényaláb alatt roskadozott. Flaubert Szent Antalja küzdött úgy a testi vágyak bőszt démonjaival, mint Fra Ginepro, ki a czellák hőségnek diadalmas erejével semmisíti meg a diabolica suggestione carnale törvéteit. Itt-ott a középkori költés allegóriája is felüti fejét. Frate Lione nagy folyót lát, melynek kavargó árja sok ember temetője: a világ a folyó, a hullámsírba sülyedők a bűnös emberek. Mintha Giordano Brunót olvasnók, mikor Giovanni della Vermia szavait halljuk, hogy a teremtest mindenütt Isten lelkesíti át, mintha a Cantico del Sole pantheistikus lendülete hatná át a szerzetes minden szavát, hogy a nap ragyogása, szelek süvöltése, a víz szűzi tisztasága, a sötétségbontó láng ereje, a földanya adományai, a halandók békéje s a kimúló élet végső agoniái csak Istenről regélnek.¹ A didaxis is beférkőzik a legendák közzé. Egidio kissé kenetesen hirdeti az emberi lelket díszítő erények üdvözítő voltát, mikor lelkünkre köti, hogy vessük meg az érzéki valóságot, túrjuk a sérelmeket, fékezzük a testi vágyakat, csupán az örök javakért küzdjünk.

A legendák közül többel találkozunk Bonaventura, Celano, De Vitriaco műveiben is, de a keresetlen olasz nyelven hirdetett régi történetek az újságnak éppen olyan eleven erejével hatnak az olvasóra, mint az Ehrenfeld- vagy a Virginia-codex latin forrásokból buzgó Ferencz-legendái.² Mindenütt a szentet látjuk, kinek lelkébe a magasból röppent a szeretet sugára, s ki az ég adományát hívei között osztogatta szét.³

DR. ELEK OSZKÁR.

¹ L. a Cantico de Solé-t, Szent Ferencz fenséges himnuszát.

² L. Katona Lajos »Az Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásaihoz.« (Ir. Közl. XIII.) és »A Virginia-codex Ferencz-legendái.« (1903.) című kitűnő forrástanulmányait.

³ A kiadáshoz Adolfo Padovan írta a bevezetést. A szent életének fontosabb mozzanatait elég híven festi, mint a hogyan a rend alakulásáról is beszámol. A Cantico del Sole fejtegetése a műnek olyan gyengéje, mint a milyen fogyatékos a jellemrajz, vagy mint a milyen hézagos az irodalmi mozzanatok tárgyalása. Sabatier-ről szó sem esik, ki a Tre soci legendájával hasonlította össze a Fioretti-gyűjteményt. Padovan nem szól Hase vagy a finom tollú Arvède Barine tanulmányáról sem, ki az irodalmi hatást gyönyörűen fejtegeti, mikor azt mondja, hogy a Poverello-ra úgy hatottak a troubadourok, mint Szent Terézre a spanyol lovagregények. (Saint François d'Assise, 15. l.) Azt sem tárgyalja, hogy az Amor di Caritate és az In fuoco Amor mi mise című költemények a tudományos irodalomban vitát támasztottak, melyeket egyesek Szent Ferencznek, mások Fra Jacopone da Todi-nak tulajdonítanak. (L. Rényi Rezső »Itália költészete a középkorban« cz. művét, Bp. 1887. 71—79. l.) Padovan bevezető tanulmányában annyival is inkább feltűnnek az említett hiányok, mert a kutatások újabban Olaszországban indultak meg, mint a Bulletino critico di Cose Francescane közleményei bizonyítják.

REPERTORIUM.

- Ady Endre.* Az Illés szekerén. Töm. Vasár. Ujs. 1909. 3. sz.
Andrássy Gyula gr. Zrinyi Miklós, a költő. Pesti Napló 1909. 1. sz.
Arany János levele Abonyi Lajoshoz. Ismerteti Györe János. Szamos
 90—91. sz.
b. j. Ujabb regényeink. Kath. Szemle 1909. 71—84. l.
Bászel Ernő dr. Petőfi Sándor emléke. Ünnepi beszéd márczius 15-ének
 hatvanadik évfordulójára. Zsolnai főreálisk. 1907/8. értes. 29—34. l.
Biró Sándor. A vallás Arany János költészetében. Olajág 5. sz.
Csák Árpád dr. Petőfiné Szendrey Julia szülőháza. Vasár. Ujs. 1909. 5. sz.
Császár Elemér. Csokonai. Budap. Szemle 137. köt. 242—253. l.
Császár Elemér dr. Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben. Könyvszemle
 314—318. l.
Csűrös Ferencz. Egy híres debreczeni történettudós. Sinay Miklós.
 1730—1808. (Képpel.) Debreczeni Képes Kalendárium. 1909. 98—101. l.
Darnay Kálmán. Pápay Sámuel irattára. Darnay-Muz. 1909. naptára
 24—28. l.
Déri Gyula. Petőfi Zoltán az apja születéshelyéről. Egyetértés 305. sz.
 Egy asszony versei. 1909. Ism. sz. Budap. Hirl. 308. sz.
Elek Artur. Szini Gyula. Első novelláskönyve alkalmából. Az Ujság 290. sz.
Eötvös Károly. Emlékbeszéd Tarczy Lajos fölött. Pápai ref. főisk. 1907/8.
 értes. 68—73. l.
Farkas Emőd. A Petőfi-család. Budapest 256. sz.
Farkas Pál. A renegát. 1908. Ism. R—a F. Neues Pest. Journ. 289. sz.
Fényes Samu. A bálvány. 1909. Ism. Rutkay-Rothauser M. Pester Lloyd
 1909. 26. sz.
Gagyhy Dénes. Béranger és Petőfi. Pesti Napló 1909. 23. sz.
Gárdonyi Zseni. A magyar szentimentális regény főbb képviselői. 1907.
 Ism. Weber Arthur. Philol. Közl. 1909. 57. l.
Hamvas József. Reviczky Gyuláról. Délmagyar. Közl. 243. sz.
Hellai Jenő. Az asszony körül. 1908. Ism. (Sn.) Budap. Hirl. 261. sz.
Horváth Cyrill. Pázmány és Bellarmin. Philol. Közl. 1909. 33—41. l.
Horváth János. Pázmán lovag. Budap. Szemle 137. köt. 133—140. l.
Jób Dániel. Ifjukor. 1908. Ism. R—a F. Neues Pest. Journ. 289. sz.
Józan Miklós. A vallás Tompa költészetében. Kereszt. Magvető 1909.
 8—18. l.
Kabos Ede. A jövő fészke. Ism. Ady Endre. Nyugat 24. sz. 499. l.
Kardos Albert. Egy régi debreczeni nyelvőr. Lovász Imre. Debreczeni
 Képes Kalendárium 1909. 81—87. l.
Kis Ernő. Bocsor István emlékezete. Pápai ref. főisk. 1907/8. értes.
 14—21. l.
Kölcsey Ferencz jegyzőkönyvéből. Közli Heinlein István. Akad. Értes.
 1909. 70—94. l.
 Kölcsey birtokai. Vasár. Ujs. 40. sz.

- Kollai Virgil* válogatott munkái. 1908. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 1909. 55. 1.
- Krudy Gyula*. Petőfi Sándor. Az Ujság 308. sz.
- Madarász Flóris dr.* Sipulusz. Kath. Szemle 1909. 18—32, 143—155. 1.
- Madarász Flóris*. Pyrker és a magyar írók. 1908. Ism. Barsy József. Egyh. Közl. 1909. 5. sz.
- Mikszáth Kálmán*. A Noszty-fiú esete. 1908. Ism. Alfa. Budap. Hirl. 1909. 25. sz.
- R—a F. Neues Pest. Journ. 1908. 289. sz. Vasár. Ujs. 1908. 46. sz.
- Mitrovics Gyula*. Egressy Gábor. Budap. Szemle 137. köt. 47—66. 1.
- Oláh Gábor*. Szabolcska Mihály. (Írói arczkép.) Budap. Hirl. 308. sz.
- p. i. Karl Hugo. Neues Pest. Journ. 279. sz.
- Polgár Gy. Ö.* Szigeti József mint színműíró. Ism. Kristóf György. Philol. Közl. 1909. 152. 1.
- Réz Mihály*. Gróf Széchenyi Istvánról. Budap. Szemle 137. köt. 161—187. 1.
- Rילוók Emma*. A nagy véletlen. 1908. Ism. Stephany Elsa. Pester Lloyd 1909. 20. sz. — Balázs Béla. Nyugat 1908. 24. sz. 497—499. 1.
- Rubinyi Mózes*. Egy százszentendős új könyvről. Budap. Szemle 137. köt. 81—87. 1. (Révai grammaticájának III. kötetéről.)
- Sas Ede*. Az utolsó állomás. 1908. Ism. R—a F. Neues Pester Journ. 289. sz.
- Seprődi János*. A Kájoni-codex dallamai. Akad. Értes. 1909. 61—70. 1.
- Sróff Gábor*. A színpadi »Peleskei Nótárius« forrása. Szobrot Gaal Józsefnek. Szatmármegy. Közl. 31—33. sz.
- S. Szabó József. Főhadnagy Fazekas szerelmei. Debreczeni Képes Kalendárium 1909. 32—38. 1.
- Szent-Gály Gyula*. A karácsonyi misztériumokról. Kecskeméti Zeneiskola 1907/8 értes. 1—22. 1. (Külön is megjelent 8-r. 20 l.)
- Szlávik Ferencz*. Egy csiksomlyói iskoladráma. Ism. Alszegehy Zsolt. Philol. Közl. 1909. 150. 1.
- Vadász Norbert*. Vasvármegye a magyar irodalomban. Ism. Kristóf György. Philol. Közl. 1909. 151. 1.
- Vándor Iván*. Kód kisasszony és egyéb elbeszélések. 1908. Ism. H. Nagy Jenő. Debreczeni főisk. Lap. 51. évf. 3. sz.
- Váradi Antal*. Vahot Imréről. Egyetértés 290. sz.
- Váradi Antal*. Silberstein Ötvös Adolf. Egyetértés 1909. 23. sz.
- Váradi Antal*. Egressy Gábor levelesládája. Egyetértés 282. sz.
- Váradi, Anton*. Der junge Gabriel Galambos. (Zum 100. Geburtstag Gabriel Egressy's.) Neues Pest. Journ. 283. sz.
- Varvasovszky János*. Petőfi sárosi előfutárai. 1. A magyar népdal kialakulása. — Szakál Lajos. Eperj. Lapok 42—43. sz.
- Vér Mátyás*. Pasztellek. 1908. Ism. R—a F. Neues Pest. Journ. 289. sz.
- Vértesy Gyula*. Rabszolgák. 1908. Ism. L—s. Délmagyar. Közl. 1909. 7. sz.
- Vértesy Gyula*. Az élet. 1908. Ism. L—s. U. o. 1909. 7. sz.
- Viszota Gyula*. Az Akadémia emlékerlegei. Akad. Értes. 1909. 97—100. 1.
- Viszota Gyula*. Széchenyi Hitelének második kiadása. Budap. Szemle 137. köt. 147—150. 1.
- Voinovich Géza*. Madách fiatalkori négy színművéről. Budap. Szemle 137. köt. 188—212. 1.
- Vörösmarty Mihály*. A »Marót bán« meséje. Közli Heinlein István. Akad. Értes. 1909. 94—97. 1.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.